

TARTALOM

TANULMÁNYOK

A magyar királynék koronázása a mohácsi csatát követő évszázadokban	3	Pálffy Géza
A nyelvújítás emlékei egy kanonoki hagyatékban. Ruszek József kanonok (1779–1851) végrendelete	26	Varga Tibor László
A veszprémi dr. Óvári Ferenc utca története	38	Veress D. Csaba
A proletárdiktatúra Veszprémben és a Veszprémi egyházmegyében	48	Csernus-Ortutay Márton
A városi Nemzeti Színház megnyitásának első hónapjai	65	Horváth Elvira

ÉVFORDULÓK

Harmincegyes honvédek – Arany vitézségi érmesek (IX.)	76	Rainer Pál
---	-----------	------------

DIÁKÍRÁSOK

A Veszprémi Izraelita Hitközség iskolájának története (I.)	93	Mann Lotti
--	-----------	------------

VESZPRÉMI KUTATÓK ÉS MŰHELYEK V.

Varga Béla 85 éves – Aki a közösséggel, a közösségért dolgozik	105	Csiszár Miklós
---	------------	----------------

KÖNYVSZEMLE	110	Mihalovicsné Lengyel Alojzia Sebő József Karlinszky Balázs Pandula Attila
-------------	------------	---

Évfordulónaptár 2016 – Veszprém	123	Vereskuti Klára
---------------------------------	------------	-----------------

Várostartörténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

17. évfolyam, 4. szám 39. 2015.

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Csiszár Miklós

Technikai szerkesztő:
Szurmay László

Szerkesztőségi titkár:
Virág Istvánné

Szerkesztőbizottság:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke,
Bándi László, dr. Csiszár Miklós,
dr. Tölgyesi József,
a Kuratórium tagjai
Sebő József

Kiadja:
a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú
Alapítvány

Székhely és levelezési cím:
8200 Veszprém, Baláca sor 10.

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
8200 Veszprém, Erzsébet liget 3.
Tel.: 06-20-253-3078
E-mail: csiszar.miklos@invitel.hu

Nyomda:
OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila
A folyóirat évenként 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI

CSERNUS-ORTUTAY MÁRTON egyháztörténész, helytörténeti kutató, Veszprém; DR. CSISZÁR MIKLÓS ny. könyvtárvezető, Veszprém; HORVÁTH ELVIRA helytörténeti kutató, Veszprém; KARLINSZKY BALÁZS levéltáros, Érseki Levéltár, Veszprém; MANN LOTTI gimnáziumi tanuló, Lovassy László Gimnázium, Veszprém; DR. MIHALOVICSNÉ DR. LENGYEL ALOJZIA ny. egyetemi docens, Veszprém; Prof. Dr. PANDULA ATTILA, a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagja, Budapest; PÁLFFY Géza, az MTA doktora, tudományos tanácsadó, a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport vezetője (MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet), Budapest; RAINER PÁL történész, Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém; SEBŐ JÓZSEF irodalmár, középiskolai tanár, Veszprém; VARGA TIBOR LÁSZLÓ levéltáros, Érseki Levéltár, Veszprém; VERESKUTI KLÁRA könyvtáros, Eötvös Károly Megyei Könyvtár, Veszprém; †VERESS D. CSABA hadtörténész, Veszprém

Illusztrációk:

Balogh Gyula képeslap-gyűjteménye és archív dokumentumok

Támogatóink:

8200 Veszprém,
Házgyári út 1.

Veszprém Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala

A Veszprémi Szemle 39. szám megjelenését

támogatták:

Bontó László, dr. Földesi Ferenc, Halász István, Kágerné Juhász Andrea, Laberge Péter, Molnár Jenő, Rainer Pál, Somfai Balázs, Veress D. Csabáné, Wágner Lászlóné Veszprém,

Rásky Mihályné Felsőörs, dr. Reisinger Frigyesné Budapest, Varga József Győr

Veszprémi Szemle Várostartörténeti

Közhasznú Alapítvány

73200189-11291268

A borító képei:

címlapon: Nicolo Angiolini: A veszprémi vár alaprajza a környék ábrázolásával 1570 tavaszán

2. oldalon: Képeslap az I. világháborús olasz frontról

3. oldalon: A Korona szállóval egybeépített színházépület 1910-ben. – Az Óvári utca megnyitása előtt, 1902–1908 között, háttérben az új főposta épülete

háton: Felhívás – Zongorát Veszprémnek

TANULMÁNYOK

A magyar királynék koronázása a mohácsi csatát követő évszázadokban¹

PÁLFFY GÉZA

*Kollányi Ferenc (1863–1933) egyháztörténész,
a magyar királyné-koronázások kutatója emlékére*

A MOHÁCSI CSATAMEZŐN AZ OSZMÁN-TÖRÖKÖKTŐL 1526. augusztus 29-én elszenvedett súlyos vereség következményei Közép-Európa, a Magyar Királyság és Veszprém életében egyaránt hosszú távra kiható változásokat hoztak.² Ezek a Mohács utáni évszázadokban a magyar királynék szerepkörében, valamint koronázásaik helyszínében és gyakorlatában is több meghatározó fordulatot jártak.³ Sőt, mindezek e tanulmány szerzőjének szülőhelye, a királynék városának nevezett Veszprém, valamint a királynéi kancellári tisztelet a középkor folyamán gyakorta betöltő veszprémi püspökök számára egyaránt új korszakot nyitottak.

Magyar királynék – német császárnék: sorsdöntő változások Magyarországon 1526 után

Miközben Magyarország az 1526 utáni négy évtized sorozatos szultáni hadjárataiban területének mintegy negyven százalékát, sőt fővárosát (Budát) is elvesztette, kormányzása ugyancsak alapvetően megváltozott. Mivel a magyar trónt 1527. november eleji székesfehérvári koronázásától – 1540 nyaráig Szapolyai János királlyal (1526–1540) együtt – Habsburg I. Ferdinánd király (1526–1564) töltötte be, ez a török hódítás miatt megfogyatkozó területű Szent István-i állam számára új helyzetet teremtett. A német-római császári trónt 1556/58-tól bíró Ferdinándnak és utódainak köszönhetően a Magyar Királyság a 19. század elejéig a német–osztrák, magyar–horvát és cseh–morva területekből összekovácsolódó közép-európai Habsburg Monarchia részévé vált. Az oszmánok előrenyomulása közepette megmaradása másként nem volt lehetséges.

Mindezek következtében Magyarország trónján – természetesen magyar királyi minőségükben – szinte a teljes 16–18. században a Német-római Császárság vezetői, azaz a német császárok ültek.⁴ Mivel a császári cím a magyar és cseh királynál előkelőbb méltóság volt, a magyar királynék legfőbb titulusává is a császárné vált. Ez azzal a döntő következménnyel járt együtt, hogy az 1526 előtti évszázadokkal ellentétben – férjeikhez hasonlóan – a magyar királynék már nem a török hódítás miatt veszélyessé vált Magyarországon, hanem többnyire az új uralkodói rezidencián, Bécsben éltek.⁵ Külföldön székelve pedig külön magyar vagy cseh királynéi udvartartást nem, csupán egy közös császárnéi udvartartottak.⁶ Az utolsó, aki még magyar királynéi udvartartással (is) rendelkezett, II. Lajos magyar és cseh király (1516–1526) özvegye, Habsburg Mária királyné volt – ám ő is csupán 1528 márciusáig, amikor Magyarországról Németalföldre távozott.⁷

E meghatározó változások alapvetően érintették a veszprémi püspökök tevékenységét is. Mohács után gyorsan megszűnt a veszprémi püspökök korábbi királynéi kancellári feladatköre is, noha e funkciójukat utóbb még évszázadokon át emlékezetben tartották. Ezt jól jelzi például, hogy így nevezte őket a Szent Korona történetének első összefoglalója, Révay Péter koronaőr (1608–1622) 1613-ban Augsburgban megjelent munkájában.⁸ Ám így emlegették Veszprém püspökét még később is a különféle források, példának okáért az 1681. decemberi királyné-koronázás hivatalos dokumentumai.⁹ A mohácsi csatából éppen Mária királyné, a csatamezőn elesett Lajos király özvegye melletti szolgálata miatt távolmaradó veszprémi püspök (1524–1527), Szalaházy Tamás így hamarosan I. Ferdinánd magyar kancellárja (1527–1535) és egyik legbefolyásosabb híve lett.¹⁰

A császárné magyar királynéi feladatokat a kora újkor folyamán szinte kizárólag magyarországi koronázásaik alkalmával, esetleg a magyar országgyűlések idején láthattak el. Mindez azonban inkább csupán szimbolikus jelentőséggel bírt, hiszen – a középkorral ellentétben, amikor a királynék nem egy esetben nagyon komoly birtokegyüttessel és politikai befolyással is rendelkeztek – a magyar királynéknak tényleges kormányzati szerepköre a 16. század közepétől kialakult új államigazgatási struktúrában már egyáltalán nem maradt. Ezen még az sem változtatott, hogy a középkorral ellentétben – az uralkodóavatásokhoz hasonlóan – koronázásaikra a magyar rendek fokozatos megerősödése miatt ettől kezdve kizárólag diétákon kerülhetett sor.¹¹ Sőt, a kora újkorban a királynék már magyarországi birtokokkal is nagyon ritkán rendelkeztek. I. Ferdinándnak ugyanis hosszas tárgyalások után 1548 tavaszán sikerült komolyabb anyagi áldozatok árán megszereznie II. Lajos Németalföldön élő özvegyétől (egyúttal saját testvérétől), Mária királynétól a birtokában lévő értékes határvámokat, uradalmakat és bányákat, amelyek jövedelmeinek kezelését kamaráira bízta.¹²

Noha a királyné-koronázási ceremóniáknak államjogi funkciója nem volt (így az

uralkodókkal ellentétben a királynék sem egyházi, sem világi esküt nem tettek), mivel mindig országgyűléseken tartották őket, ezért több szertartás egyenesen meghatározó aktuálpolitikai, sőt szimbolikus részévé vált a rendek és az uralkodó mindenkori hatalmi küzdelmének és politikai alkudozásának. Így például a 17. században II. Ferdinánd király (1619–1637) második felesége, Gonzaga Eleonóra Anna királyné 1622. évi soproni vagy I. Lipót (1657–1705) harmadik felesége, Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna Terézia királyné 1681. decemberi ugyanitt tartott koronázása egy-egy fontos politikai kompromisszumrendszer jelképes „megkoronázása” is volt egyúttal.¹³ Míg az előbbi a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) Habsburg-ellenes első magyarországi hadjáratai okozta polgár- és belháborút, az utóbbi Thököly Imre kuruc felkelésének első nagyobb időszakát zárta le, illetve állította helyre a korábbi egyensúlyrendszert a rendek és a Habsburg-uralkodók között.¹⁴ Ám jelentős mértékben ugyanennek tartható a Kiegyezés megkötését követően Ferenc József és Erzsébet királyné közös koronázása 1867. június 8-án, Budán.

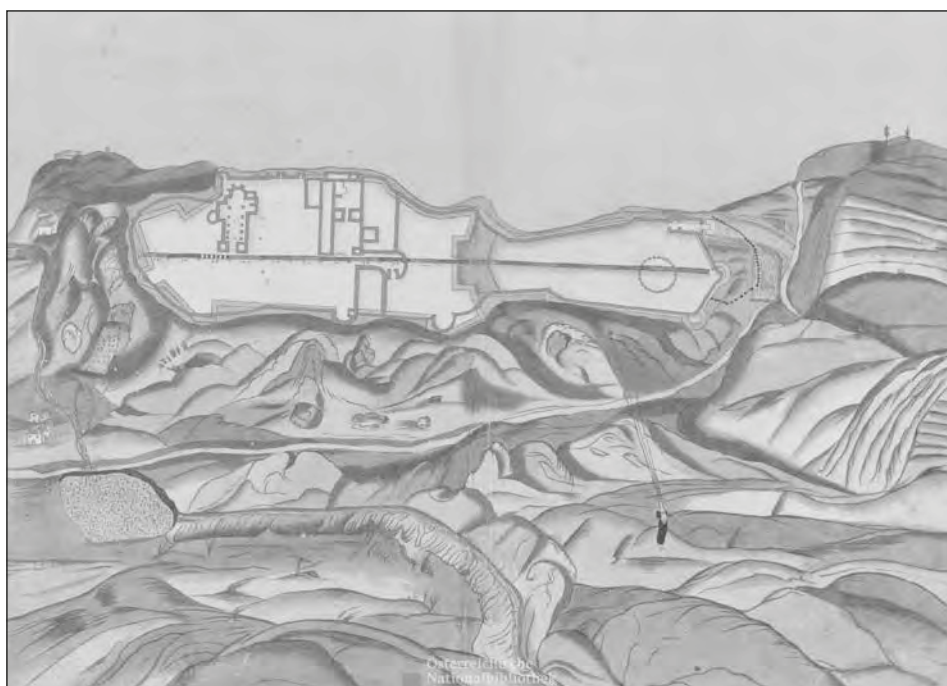
Az új gyakorlat fontos következményekkel járt a királynék koronázására is. Ha hosszabb ideig nem rendeztek országgyűlést, vagy a császárné, esetleg az uralkodó váratlanul elhunyt, többször előfordult, hogy a 17–18. században egy-egy német, majd 1806 után néhány osztrák császárné magyar királynévá koronázását nem tarthatták meg. Ezzel magyarázható, hogy például III. Ferdinánd (1637–1657) három felesége közül csak kettő (1638: Habsburg Mária Anna, Pozsony és 1655: Gonzaga Mária Eleonóra, Pozsony), I. Lipót ugyancsak három hitvese közül pedig csupán egy (1681: Eleonóra Magdolna, Sopron) lett koronás magyar királyné. I. József (1705–1711), II. Lipót (1790–1792) és V. Ferdinánd királyaink (1835–1848) feleségeinek (Vilma Amália, Mária Ludovika és Mária Anna) szertartására pedig sohasem került sor. Mindezen változások összességében döntő újdonságoknak számítottak a korábbi évszázadok királyné-koronázási szokásaihoz képest.

Királynéi püspökvárosból törökellenes végvár: Veszprém kora újkori sorsfordulói

A török hódítás a Habsburg Monarchiához csatlakozó Magyar Királyság mellett Veszprém életében is igazi sorsfordulókat hozott. A városban 1526 után évszázadokon keresztül nem járhatott sem uralkodó, sem királyné, de gyakran maga a veszprémi püspök sem. Sőt, több ízben még a püspöki város fizikai megmaradása is kérdésessé vált. A török csapatok általi elfoglalását követően ugyanis Veszprém 1552 és 1566, majd 1593 és 1598 között kétszer is szandzsákszékhely lett, a 17. században pedig előbb 1605-ben Bocskai István, majd 1620 őszén Bethlen Gábor fejedelem, végül 1683 júniusában az oszmánok és Thököly Imre hadai együttesen foglal-

ták el. Ezen események a városra és a királynékhoz egykor oly szorosan kapcsolódó székesegyházára mindannyiszor tetemes pusztítást hoztak, miként ugyanezzel jártak a sorozatos visszafoglalások is.¹⁵

Veszprém az 1540-es évektől másfél évszázadra a Habsburg Monarchia és az Oszmán Birodalom közvetlen határvidékére került. A királynéi püspökvárosból így lett hosszú időre törökellenes végvár, a Közép-Európa védőbástyáját alkotó magyarországi határvédelmi rendszer meghatározó erőssége. Nevezetesen Győr és Pápa mellett a Balaton és a Duna között fekvő győri főkapitányság egyik kulcsvára,¹⁶ miként az itáliai várépítész, Nicolo Angielini igen díszes kivitelezésű, színes ábrázolása a környékkel együtt 1570 tavaszáról mutatja (képét lásd e szám borítóján).¹⁷

Nicolo Angielini: A veszprémi vár alaprajza a környék ábrázolásával 1570 tavaszán (Österreichische Nationalbibliothek, Wien; Handschriftensammlung Cod. 8607. fol. 46r. Az eredeti alapján 1572/73 táján készült akvarell.)

A véghelyé válás és a város említett három török megszállása valódi sorsfordulót jelentett Veszprém püspökei és a káptalan számára is. Az egykori királynéi kancellárok utódai a növekvő háborús fenyegettség közepette ugyanis már az 1530-as évek végétől a védettebb Sümegre tették át székhelyüket, a káptalan pedig utóbb Zalaegerszegen talált menedékre. S noha a kanonokok 1630-ban visszatérhettek a

végvárosba, a püspökök csak a 18. század elejétől használhatták Veszprémet ismét állandó rezidenciájukként.¹⁸ Mindezek ellenére a több száz éves középkori hagyományok tisztelete, továbbvitele és ápolása, valamint a káptalan veszprémi tartózkodása miatt a kortársak még a 17. században is Veszprémet tekintették az egyházmegye székhelyének.

Királyné-koronázásaink új helyszínei Székesfehérvár eleste (1543) után: Pozsony, Sopron és Buda

A 16. században nemcsak a magyar királynék és egykori kancellárjaik szerepköre változott óriásit, de koronázási ceremóniáik is. A leglényegesebb fordulatot az országgyűlések alatti koronázás megszilárdulása mellett a szertartások helyszínének megváltozása jelentette. Míg a késő középkorban a magyar királynék koronázásait az ősi magyar koronázóvárosban, Székesfehérvárott tartották, 1526 után már csak I. Ferdinánd feleségét (Jagelló Annát) és Szapolyai János hitvesét (Izabella királynét) koronázhatták ugyanitt. A két szertartásra 1527. november 4-én és 1539. március 2-án a régi királyné-koronázások helyszínén, ám a régi hagyományokat már csak részben folytatva kerülhetett sor.

Az utóbbi esemény volt a magyar történelemben az utolsó Fehérvárott tartott uralkodókoronázási ceremónia. Izabella szertartásáról viszont jelenleg sajnos alig tudunk valamit, azt kivéve, hogy a királyi pár esküvőjét követően azon Várday Pál esztergomi érsek (1526–1549) játszotta a legfőbb szerepet: szentelt olajjal ő kente fel a Szűz Mária-bazilika oltárának lépcsőjén térdelő királynét, s az általa vezetett szertartásban majdnem biztosan ő is koronázta meg.¹⁹ Az ekkor Habsburg-párti érsek Ferdinánd király beleegyezésével vehetett részt a rivális uralkodó feleségének megkoronázásán, elsősorban a két király között 1538 februárjában kötött váradi békekötés jegyében. A veszprémi püspök (Kecseti Márton) részvételéről – aki egyébként az említett előd, Szalaházy Tamás püspök támogatója és egyben unokaöccse volt – nem tudunk, ő szinte biztosan nem volt jelen, hiszen nem is volt ténylegesen felszentelt püspök. Miként azonban utóbb a humanista főpap, Verancsics Antal feljegyezte, Izabellát „*az magyarok nagy pompasággal vinek Székesfehérvárra. Ott megkoronázzák az királyné-asszonyságra*”.²⁰

I. Ferdinánd történetírójának, Caspar Ursinus Veliusnak köszönhetően jóval pontosabb információkkal bírunk Jagelló Anna királyné 1527. november eleji székesfehérvári koronázásáról: „*A következő napon [november 4-én] hasonló pompával és előkészületekkel, mint amilyennel az előző napon a királyt megkoronázták, Anna fejére is ráhelyezték a koronát. Nem azt a Szent Koronát, amellyel régi szokás szerint a királyokat koronázzák, hanem egy nem annyira régi, ám pompás és jókora,*

igen nagy értékű gyöngyökkel díszített másik koronát. Őt a királlyal együtt, aki a koronáját maga is a fején viselte, a templomba kísérték. Akkor a templomban, miután a menyasszonyi fátyolt levette, kiengedett hajjal a király és Mária királyné [II. Lajos többször említett özvegye, Habsburg Mária] között felment, és a főoltár előtt megállt. Ezután szokás szerint felkenték és megkoronázták.”²¹

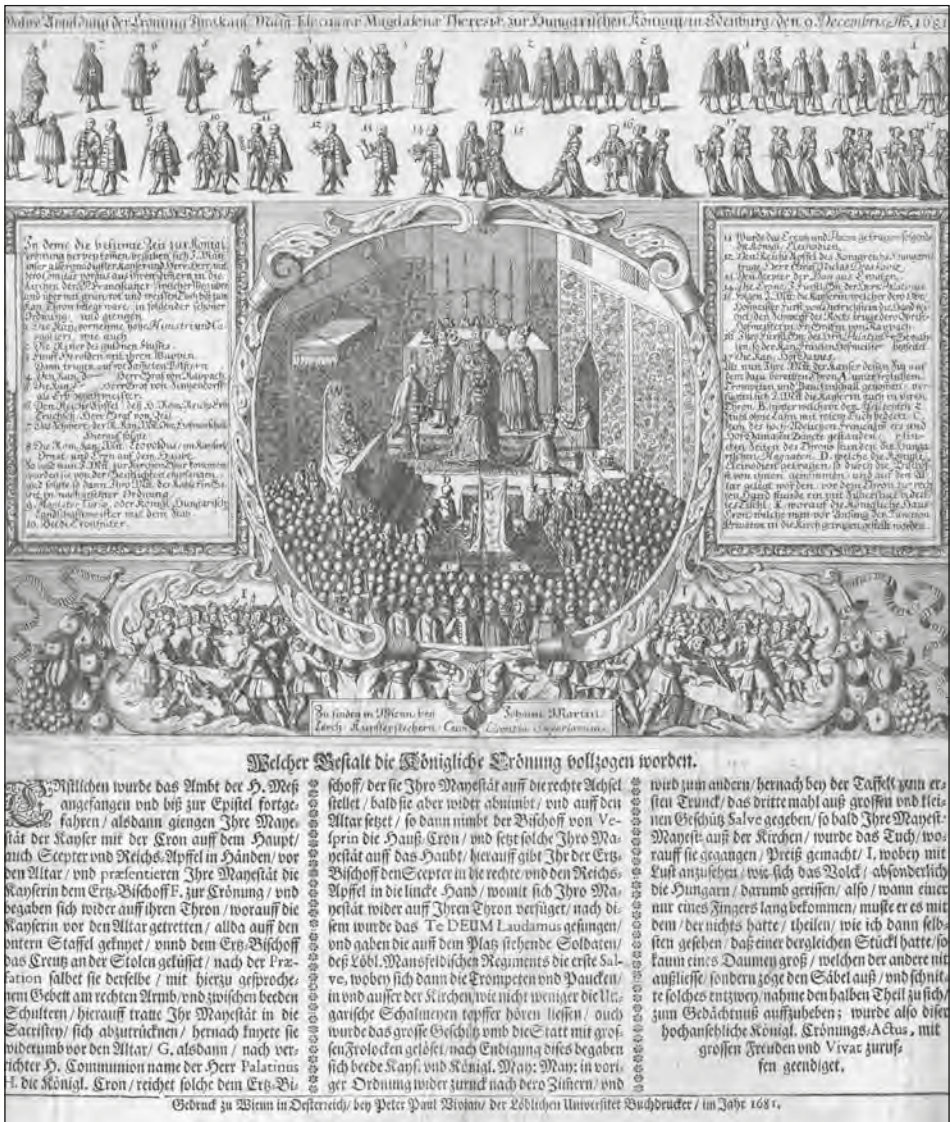
E sorok alapján egyértelműen kijelenthető, hogy míg Ferdinándot 1527. november 3-án legfőbb nemzeti kincsünkkel, feleségét másnap egy másik, úgynevezett házi koronával koronázták meg. A királyné szertartásán a Szent Korona – úgy tűnik – nem jutott szerephez. S noha a felkenést (*unctio*) az esztergomi érseknek, a házi koronával való koronázást pedig a régi hagyományok szerint a veszprémi püspöknek kellett volna elvégeznie, ezt ekkor egyikük sem tehette meg. Egyrészt a Szapolyai által kinevezett Várday Pál érseket – aki időközben Ferdinándhoz pártolt – az osztrák főherceg nem ismerte el, ám ekkor méltóságáról még pápai megerősítéssel sem rendelkezett, és – ami a ceremónia szempontjából a fontosabb volt – nem volt felszentelt püspök sem (csupán 1529 februárja után lett az).²² Így koronázási szertartást Várday érsek nem végezhetett. Másrészt, noha a már említett Szalaházy Tamás veszprémi püspök ugyancsak személyesen jelen volt, sőt a Habsburg-uralkodó magyar kancellárjaként egyik legfőbb bizalmasának számított, mivel ő sem volt felszentelt püspök, nem vehetett érdemben részt az egyházi ceremónián.²³ Így – miként több beszámoló is megerősíti²⁴ – az uralkodókoronázást is celebráló rangidős felszentelt főpap, Podmaniczky István nyitrai püspök (1512–1530) végezte a teljes királyné-koronázási szertartást. Ez összességében a régi hagyományokat még a királyné-koronázások bevett helyszínén, Fehérvárott követhette.

1527 és 1539 után viszont már sohasem került sor Székesfehérvárott magyar királyné-koronázásra, miként uralkodóavatásra sem. A koronázóváros 1543. szeptember 2-án tartósan az oszmánok kezébe került, így I. Ferdinánd utódainak koronázására hamarosan új helyszínt kellett keresni. Ezt a magyar politikai elit Pozsony városában találta meg, amely az 1530-as évektől Magyarország belpolitikai igazgatásának központja, az országgyűlések új helyszíne, a Magyar Kamara székhelye és a többször említett Várday Pál esztergomi érsek (egyúttal királyi helytartó) rezidenciája is lett. Másként fogalmazva, a Magyar Királyság egyik, nevezetesen „belpolitikai fővárosa”, hiszen a császárvárossá előlépő Bécs – az uralkodói udvarnak és az újonnan felállított központi kormányzerveknek köszönhetően – a királyság úgy mond „második fővárosává” vált.²⁵ Miként ezt 1638 februárjában – éppen egy királyné, III. Ferdinánd felesége (Mária Anna) itt tartott koronázása apropóján – egy német nemes, Jakob Phendler útinaplója oly találóan rögzítette: „*Stadt Preßburg, welche an der Thonaw ligt, undt der Zeit auß Mangel der königlichen Haupt- undt Residentzstädt, Offen undt Stuelweisenburg (als die der Türckh innen hat) für die Hauptstadt in Ungern gehalten wirdt...*”²⁶ [kiemelés tőlem – P. G.]

Mindezek ismeretében érthető, hogy amikor 1561 márciusában megkezdődtek a tárgyalások a korosodó I. Ferdinánd fia, Miksa főherceg magyar uralkodóvá koronázásának előkészítéséről, annak helyszínéül a magyar tanácsosok javaslatuk legelején azonnal Pozsonyt nevezték meg: „*mivel a törökök Székesfehérvárt [1543-ban] elfoglalták, a legfenségesebb cseh király, a mi legkegyelmesebb urunk [Miksa főherceg] koronázása a régi és az ősi szokás szerint ezen esemény számára kijelölt helyén nem történhet meg, ezért az látszik szükségesnek, hogy azt Pozsonyban a Szent Márton társaskáptalani templomban tartsák meg.*”²⁷ Ferdinánd és titkos tanácsosai 1561 tavaszán előzetesen, majd a koronázást előkészítve 1563 nyarán véglegesen,²⁸ ellenvetés nélkül fogadták el a magyarok javaslatát, nemcsak a ceremónia helyszínére, hanem lebonyolításának túlnyomó részére vonatkozóan is.

A magyar királyok ősi koronázóvárosa, Székesfehérvár helyére így lépett Habsburg Miksa 1563. szeptember 8-án tartott ceremóniájától egészen 1830-ig Pozsony városa. Sőt felesége, a dinasztia spanyol ágából származó Mária másnapi (szept. 9.) koronázási szertartásától kezdve a kora újkorban többségében szintén Pozsonyban koronázták a magyar királynékat is – egészen 1825-ig, I. Ferenc (1792–1830) negyedik felesége, Karolina Augusztia királyné szertartásáig.²⁹ A 17–18. században csupán néhány ceremónia jelentett kivételt. Eleonóra Anna királyné már említett 1622. évi és Eleonóra Magdolna 1681. évi koronázását – politikai-katonai okokból – Sopronban, az akkori ferences (a mai bencés vagy Kecské-) templomban tartották (lásd 10. o.).³⁰ Majd I. Ferenc második felesége (Bourbon Mária Terézia) 1792. júniusi koronázására – elsősorban ugyancsak politikai okokból – már a régi magyar királyi székhelyen, Buda városában kerülhetett sor.³¹ Ez volt az első uralkodópár-koronázás Budán, noha az itteni koronázás lehetősége már II. Lipót 1790. évi szertartásakor is felmerült, ám azt végül különböző okokból nem itt, hanem Pozsonyban szervezték meg. Az első budai királyné-koronázást 1792 nyarán azonban még nem a város plébániatemplomában, a Nagyboldogasszony-templomban (a későbbi Mátyás-templomban vagy koronázó főtemplomban), hanem a Mária Magdolna-templomban (a majdani helyőrségi templomban) tartották, amely a városbeli magyar országgyűlés közvetlen szomszédságában állt. A király szertartását 1792. június 6-án, a királyné ceremóniáját június 10-én egyaránt itt bonyolították le.

Noha I. Ferenc német-római, majd osztrák császár újabb két feleségét (Mária Ludovikát és Karolina Augusztát) 1808-ban és 1825-ben ismét a pozsonyi Szent Márton-dómban koronázták királynévá, az utolsó két magyar királyné koronázási szertartását újra Budán (Erzsébet, 1867), majd az 1873-ban egyesült Budapesten (Zita, 1916) bonyolították le. Összességében tehát az újkorban Sopron kétszer (1622, 1681) volt királyné-koronázás helyszíne, Budán pedig három uralkodókoronázást (1792, 1867, 1916) tartottak. A legtöbb királynéi ceremóniának, mindössze-

Pfalz-Neuburgi Eleonóra Magdolna Terézia királyné koronázása a soproni ferences templomban 1681. december 9-én (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megyei Soproni Levéltára, Sopron; Sopron Város Levéltára; Különkezelt dokumentumok, Sopron Város Levéltára 162/1926. bevételezési száma alatt. Eredeti rézmetszet.)

sen hétnak (1563, 1613, 1638, 1655, 1714, 1808, 1825) Pozsony adhatott helyet, Székesfehérvár viszont késő középkori és Mohács utáni egykori szerepét (1527, 1539) már sohasem nyerte vissza. Végül fontos megjegyezni, hogy Mária Teréziát 1741-ben – miként közismert – nem királynévá, hanem uralkodóvá, azaz magyar királynővé (1741–1780) koronázták Pozsonyban.

Új elemek és régi konfliktusok: a veszprémi püspök királyné-koronázási joga a kora újkorban

Jóllehet a magyar királynék uralkodásában és koronázásaik helyszínében a kora újkorban döntő változások következtek be, a veszprémi püspökök sok mindent megőriztek királyné-koronázási jogkörükből. Annak ellenére, hogy már nem lehettek a királynék kancellárjai, nem élhettek a külföldön tartózkodó uralkodók közelében, de – mint láthattuk – jó ideig még Veszprém városában sem. Sőt, egyes agilisabb püspökök a középkori hagyományokra hivatkozva a 18. században egyenesen bővíteni próbálták a királyné-koronázásokon betöltött szerepkörüket.

Erre elsősorban az kínált lehetőséget, hogy az uralkodók koronázási jogát (*ius coronandi*) bíró³² esztergomi érsekekkel a veszprémi püspököknek a királyné-koronázás kapcsán már a 13. századtól gyakori vitáik voltak. 1216-ban pápai segítséggel azután abban állapodtak meg, hogy ha a király és a királyné koronázására *egyidejűleg* kerül sor, akkor az uralkodót Esztergom érseke, míg feleségét Veszprém püspöke koronázza meg és kenje fel. Ha viszont a királynét *külön* koronázzák, akkor az esztergomi érsek a felkenést hajtsa végre, a koronát viszont a veszprémi püspök tegye a fejére. Végül pedig, ha az érsek a királyné-koronázásától távol maradna, a veszprémi püspök kenje fel és koronázza meg a királynét.³³ Mivel azonban már a 13. században is voltak példák arra, hogy a veszprémi püspök képes volt – az érseki tisztség betöltése idején is – a felkenés aktusát átvenni, azaz a koronázás jogát csaknem teljességében megszerezni, erre utóbb érzékletesen hivatkozhattak a veszprémi püspökök. Különösen, hogy – amint megismerhettük – az utolsó két fehérvári koronázás 1527-ben és 1539-ben nem számíthatott mérvadónak, hiszen akkor Veszprém püspökei felszentelés hiányában nem vehettek részt a szertartásban.

1563 szeptemberétől a pozsonyi és soproni koronázások többségén, amikor a királynékat mindig *külön* napon és önálló szertartás keretében koronázták meg, általában a következő rituálé érvényesült. Miután a magyar király megkérte a szertartást végző főpapot, hogy koronázza meg feleségét, a krizmával való felkenést mindig ugyanő, azaz az esztergomi érsek végezte. Emellett az első pozsonyi koronázástól (1563) 1655 júniusáig egyedül ő érintette a királyné jobb vállához a Szent Koronát, amire a királynéi házi koronával való, alább említett koronázást követően vagy ritkábban azelőtt került sor. Ez szimbolikusan azt jelezte, hogy a királyné

osztozik férjével az uralkodás felelősségében és az ország kormányzásának terhében, miként ezt a magyarázatot a szemtanú Liszthy János királyi titkár, a későbbi veszprémi püspök (1568–1573) is rögzítette az 1563 őszi szertartásról készült beszámolójában. 1613-ban megjelent, már említett koronatorténétében hasonlóan vélekedett a neves koronaőr, Révay Péter, majd 1622-ben kiadott Magyarország-történetében – feltehetően éppen rájuk építve – a jeles történetíró, Istvánffy Miklós is.³⁴

Mivel a középkorból egyetlen adatunk sincsen a vállérintés aktusára vonatkozóan, jelenleg az tűnik legvalószínűbbnek, hogy az újításra, azaz a Szent Korona használatára a királynék koronázásán elsőként 1563. szeptember 9-én Pozsonyban került sor. Ezt követően viszont így maradt ez az utolsó királyné-koronázásig, 1916 decemberéig. Ám természetesen az sem zárható ki, hogy az Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) vezette főpapok csupán egy késő középkori hagyományt eleve-nítettek fel, amelyről ez ideig hallgatnak a témára vonatkozóan igen szűk számban fennmaradt 1526 előtti okleveleink és beszámolóink, valamint az 1527. novemberi királynéi szertartás forrásai.

1613 márciusától II. Mátyás király (1608–1619) felesége, Anna királyné szertartásától az is bevett gyakorlattá vált, hogy a rituálé vége felé, a *Te Deum* előtt az esztergomi érsek a királyné jobb kezébe adta a jogart, a balba pedig az országalmát, azaz az igazság és az uralom szimbólumait.³⁵ Ám lehetséges, hogy ennek is volt némi korábbi gyökere. Lőcse város követe, Daniel Türck 1563. szeptemberi beszámolója szerint ugyanis Mária királyné már tartott kezében egy jogart, mivel azonban férje, Ferdinánd kezében a magyar királyi jogar volt, a kettő még a városi szemtanú szerint sem lehetett azonos.³⁶ 1613 tavaszától egyébként a Szent Koronát is már mindig a nádor adta át az esztergomi érseknek.³⁷ Ez azonban teljességgel érthető, hiszen az első pozsonyi királyné-koronázás idején, 1563. szeptember elején – Nádasdy Tamás halála (1562) után nádor nem lévén – ezt a feladatot nádorhelyettesként ugyancsak egy magyar nagyúr, a rangidős Batthyány Ferenc végezte el – mégpedig úgy, hogy idős kora miatt hordszékben vitték.³⁸

Az 1681. decemberi királyné-koronázástól a Szent Koronát már nem egyedül az esztergomi érsek érintette a királyné vállához, ebben ugyanis osztozott a nemrég megválasztott nádorral, a nagyhatalmú Esterházy Pállal (1681–1713). Noha a korábbi szakirodalom ezt egyértelműen a rendek megerősödésével és a világi elit vezetőjének megnövekedett pozíciójával hozta összefüggésbe, az újabb kutatás ezt – mint látni fogjuk, véleményünk szerint joggal – megkérdőjelezi.³⁹ A következő királynéi ceremónián, Erzsébet Krisztina pozsonyi szertartásán, 1714 októberében ugyanis a vállérintés aktusát egyedül az érsek végezte, neki a nádor csupán átadta a koronát, miként ez már 1613 márciusában is történt. Az 1714-et követő legelső királynéi szertartáson 1792. június 10-én, Budán viszont a prímás ismét a nádorral együtt hajtotta végre a vállérintést.

*Karolina Augusztia magyar királyné koronázása a pozsonyi Szent Márton-dómban
1825. szeptember 25-én (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest;
Történelmi Képcsarnok ltsz. 2066. Wilhelm Rieder [1786–1880] munkája.
Papír, tus, vízfestmény.)*

Noha Esterházy Pál nádor nem csekély ambíciói is szerepet játszhattak szerepköre 1681. évi növekedésében, segédkezése sokkal inkább azzal a különleges – eddig figyelmen kívül hagyott – körülménnyel volt magyarázható, hogy a nyolcvanhoz közeledő és a templomi szertartás egy részében is hordszékben vitt Szelepcsényi György érsek (1666–1685) másként e feladatot aligha végezhette volna el.⁴⁰ 1714 őszén az egészen frissen megválasztott nádor, Pálffy Miklós feltehetően ezért nem örökíthette tovább az 1681-ben még csak alkalminak tekinthető feladatkört, 1792 nyarán ugyanakkor a Habsburg-dinasztiából származó nádor (Sándor Lipót főherceg) segédkezésének mellőzése már nehezebben lett volna elképzelhető. Ezt követően az érsek és a nádor által a Szent Koronával végrehajtott közös vállérintés az utolsó királyné-koronázásig (1916) bevett gyakorlat maradt – miként ezt I. Ferenc utolsó feleségének, Karolina Augusztia magyar királynénak a pozsonyi Szent Márton-dómban 1825. szeptember 25-én tartott szertartásáról készült egyik ábrázolás érzékletesen mutatja. Mindez a veszprémi püspök koronázási jogát viszont nem érintette, csupán a világi elit első emberének, a nádornak egy különleges körülmény-

nek köszönhetően megnövekvő, majd utóbb megszilárduló ceremoniális pozíciójáról tanúskodott.

Bár a királyné vállalnak a magyar koronával való érintése – a felségjelvény egyre növekvő 17. századi szerepe miatt⁴¹ – az újkorban mindig kiemelkedő jelentőséggel bírt, így a szemtanúk gyakran hangsúlyozták, ez a veszprémi püspök szűk értelemben vett királyné-koronázási jogát szintén nem korlátozta. Miként ugyanis 1527 őszén is történt, az újkorban mindvégig egy másik, többnyire házi koronával végezték a korona fejre tételének (*impositio coronae*) szertartását, mégpedig úgy, hogy ha volt felszentelt veszprémi püspök, csakis ő helyezhette ezt a magyar királyné fejére! Amennyiben pedig a szertartás alkalmával szükségessé vált a korona levétele, majd újra felhelyezése, azt is mindig a veszprémi püspök hajtotta végre. Azaz a házi korona feltételének joga mindvégig a veszprémi püspöké maradt.

Kivételt például a már többször emlegetett 1681. decemberi soproni szertartás jelentett, hiszen Sennyey István veszprémi püspök (1659–1681) áprilisi halála után még nem nevezték ki utódját, azaz a veszprémi püspöki szék ekkor betöltetlen volt. Így feladatait végül a nyitrai püspök (1679–1686) és magyar kancellár, Gubasóczy János vette át. Az ő helyettesítő szerepéről való döntést ugyanakkor már-már szinte történetinek nevezhető, alapos kutatás előzte meg. Ennek során nemcsak a korábbi királyné-koronázás (1655) ceremoniális iratait, sőt Matthäus Cosmerovius arról megjelent német nyomtatványát, de még Révay Péter koronaőr latin korona- és országtörténeteit (Augsburg, 1613, ill. Frankfurt, 1659), sőt a titkos tanácsos és történetíró Franz Christoph Khevenhüller (1588–1650) évkönyveit is átnézték.⁴² Ám ez a fajta gondos előkészítés nemcsak vitás esetekben számított bevett módszernek. Gonzaga Mária Eleonóra 1655. június eleji pozsonyi szertartását megelőzően hasonlóan nyúltak vissza az előző királyné-avatási ceremóniák (1613: Pozsony, 1622: Sopron) anyagához, valamint úgyszintén Révay koronátörténetéhez (1613) és Khevenhüller történeti összegzéseihez.⁴³

Hasonlóan alaposabb történeti kutatások bevonásával kívánta koronázási hatáskörét növelni 1714 nyarán, majd az őszi koronázódiéta alatt III. Károly király (1712–1740) felesége, Erzsébet Krisztina már említett szertartását megelőzően Volkra Ottó János veszprémi püspök (1710–1720).⁴⁴ Ő ugyanis nem elégedett meg a házi korona feltételének aktusával, hanem a veszprémi püspökség 18. század eleji újjászervezésének és régi jogai visszaszerzésének jegyében szerette volna a legalább annyira meghatározó felkenést, sőt a szentmise egész celebrálását az esztergomi érsektől (1707–1725), Keresztély Ágosttól megszerezni, úgy vélvén, hogy az érsekeket a királyné koronázásában semmiféle jog nem illeti meg. S noha érvelését tényleges középkori példákkal és 13–14. századi oklevelekkel támasztotta alá, az érseknek kedvezett a kora újkorban megszilárdult, fentiekben bemutatott gyakorlat. Az utóbbi ugyanis elsősorban erre hivatkozva hasonlóan gondos történeti és jogi érve-

léssel, sőt irodájában készült részletesebb dolgozatok segítségével védelmezte saját előjogait és pozícióját.

Volkrának a veszprémi egyházmegye és Veszprém városának 18. századi újjászületésében igen komoly sikerei és érdemei voltak (szemináriumalapítás, piaristák letelepítése, katolikus újjáéledés, városi újjáépítés), amelyek részben mind a mai napig meghatározzák a Séd-parti város és vára arculatát.⁴⁵ A királyné-koronázási ceremónia kapcsán ugyanakkor nem sikerült jogait középkori elődei szintjére bővítenie (a felkenést és a szentmise celebrálását megszereznie), hiszen ők ezt – amint az újabb kutatásokból is tudjuk⁴⁶ – annak idején szintén csak átmenetileg érthettek el. Mivel az esztergomi érsek pozíciói a korábbi két-három évszázadban, azaz – mint az uralkodói döntés végül fogalmazott⁴⁷ – „*az emlékezetet meghaladó idők óta*” megingathatatlanok maradtak, ezeket a megszilárdult szokásokat még a régebbi néhány kivétel sem írhatta felül. Ám Volkra püspöknek az sem kedvezett, hogy az utolsó koronás magyar királyné, az 1681 végén Sopronban megkoronázott Eleonóra Magdolna 1714-ben még élt, sőt a bécsi udvarban komolyabb befolyással bírt, őt pedig – mint láthattuk – Szelepcsényi György esztergomi érsek kente fel. Végül az esélyeit rontotta Pázmány Péter érsek (1616–1637) 1629. évi nagyszombati tartományi zsinatának határozata is, amelyben a nagy formátumú érsek ugyancsak saját előjogait foglaltatta – a nádor mellett többek között – a veszprémi püspökkel szemben is írásba.

Hasonlóan sikertelenül próbálkozott az 1790-es évek elején a Veszprém életében szintén meghatározó szerepet játszó Bajzáth József püspök (1777–1802).⁴⁸ Jóllehet ő is mind középkori oklevelekkel, mind Volkra érveinek megismétlésével kardoskodott koronázási jogának egyedülisége mellett, Batthyány József érsek–hercegprímással (1776–1799) szemben szintén alulmaradt. Az utóbbi ugyancsak terjedelmes és szakszerű emlékiratban védelmezte több száz esztendeje élvezett előjogait, amelyben az újkori koronázások részletes áttekintése mellett még az 1216. évi fent idézett megegyezésre is hivatkozott, miközben számos középkori oklevél másolatát csatolta álláspontja igazolására. A Baernkopf Ignác pozsonyi kanonok által utóbb tovább bővített dokumentum azután 1792 elején Pozsonyban nyomtatásban is napvilágot látott,⁴⁹ amelyre Csapody Lajos veszprémi kanonok hiába felelt Pesten, még ezen esztendőben megjelent latin nyelvű munkájában.⁵⁰

I. Ferenc király második feleségének, a nápolyi származású Mária Teréziának már említett budai koronázásán, 1792. június 10-én így a veszprémi püspök – március végi újabb próbálkozása ellenére is – „csupán” a királynéi házi korona feltételében jutott továbbra sem lebecsülendő szerephez, ám csakis ehhez. Az uralkodó ugyanis április 14-én kelt határozatában vitathatatlanul úgy döntött, hogy a királynéi házi korona fejre tételén kívül más nem illeti meg Veszprém püspökét. Azaz az egész királyné-koronázási szertartást (beleértve a felkenést, a Szent Koronával való váll-

érintést, valamint a jogart és az országalma átadását is) az esztergomi érsek végezhette el. Emellett Batthyány érsek ez idő tájt még két uralkodó-koronázást is celebrálhatott: II. Lipótot 1790 novemberében Pozsonyban, I. Ferencet pedig 1792. június elején Budán avathatta magyar uralkodóvá.⁵¹ Az utóbbi után Bajzáth püspöknek így meg kellett elégednie – többek között a június 10-i királyné-koronázáson tett – szolgálataiért kapott kitüntetéssel, a Szent István Rend parancsnoki keresztyével. Az esztergomi érsek szerepét pedig 19. századi utódainak sem sikerült korlátozniuk.

Négy korona Eleonóra Magdolna soproni ceremóniáján 1681-ben: a királynéi házi koronákról

A kora újkori királyné-koronázások egy részén nem csupán a királyné vállalt érintő Szent Korona és a fejére helyezett házi korona szerepelt, amelyet egyébként már a koronázást megelőzően, például a szentélybe való bevonuláskor is viselt.

Eleonóra Magdolna királyné koronázási menete (Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megyei Soproni Levéltára, Sopron; Sopron Város Levéltára; Különkezelt dokumentumok, Sopron Város Levéltára 162/1926. bevételezési száma alatt. Eredeti rézmetszet, részlet.)

Amennyiben a császárnét vagy esetleg a trónörökös feleségét koronázták magyar királynévá (mint ez számos esetében történt, pl. 1563: Miksa főherceg felesége, Mária; 1638: Mária Anna császárné; 1655: Mária Eleonóra császárné; 1681: Eleonóra Magdolna császárné stb.), további két korona is szerephez jutott a szertartáson – miként ez az 1681. decemberi soproni királynéi ceremónia koronázási menetének nyomtatott ábrázolásán is látható.⁵² Mivel ezekben az esetekben a regnáló magyar uralkodó legmagasabb címe a császári titulus volt, a szertartáson a birodal-

mi felségjelvények (*Reichsinsignien*) is megjelentek. A jogart, az országalmát, a kardot és a birodalmi koronát (*Reichskrone* lásd a mellékelt képen, 5-ös számmal) ugyan csak másolatokban, de a magyar koronázási menetben is felvonultatták, kis párnákon hordozva azokat (4–7-es számmal). Eközben a szertartáson a császár fején mindvégig saját házi koronája (*Haus- oder Privatkrone*) díszelgett (8-as számmal – a 16. oldalon).

E koronák közül a legnagyobb szerephez a királyné-koronázáson is mindannyiszor a magyar államiság szimbóluma, a Szent Korona jutott, amelyet a 17. század elejétől ugyancsak egy párnán mindig a nádor vitt a ceremónián – 1681 decemberében Esterházy Pál (14-es számmal).⁵³ Ennek ellenére a jelenlévők számára a négy korona összességében mégis jól mutatta, hogy a magyar trónon a kora újkorban a Német-római Császárság uralkodója ült, aki felesége magyar királynévá történő koronázása esetén e legmagasabb tisztségében jelent meg. A felvonultatott koronák sora egyúttal érzékletesen tükrözte mindazokat a lényeges változásokat is, amelyek – miként a fentiekben bemutattuk – a magyar királynék szerepkörében és koronázásaik gyakorlatában a 16. század közepétől végbementek.⁵⁴

Sőt, a szemtanúk egy része már a Szent Koronával való vállérintést is azzal hozta összefüggésbe, hogy a magyar királynék férjük halála után sem léphetnek az ország kormányzásában az uralkodók örökébe – miként 1613. március végén Melith György jelentette haza Pozsonyból: „*Már elvégezte az ország, hogy [II. Mátyás feleségét, Annát] megkoronázzák. Nem is úgy koronázzák pedig, hogy ha az ő urának holta történnék, hogy ő dirigálná az országot, hanem csak az tituluserért, annak pedig bizonyágáért nem az fejében teszik az koronát, hanem az vállára. Őmagának pedig vagyon más koronája, az kivel megkoronázzák.*”⁵⁵ Ez az értelmezés azután még a 18. században is elő-előfordult.⁵⁶

Noha a Szent Korona funkciója az újkorban a királyné-koronázásokon mindvégig kiemelkedő maradt, a szertartás csak akkor volt érvényes, ha – miként a fenti beszámoló is jelezte – egy „*más(ik) koronát*” a veszprémi püspök a fejére helyezett. Erről a királynéi avagy házi koronáról (latinul *corona domestica, corona privata*, ritkábban *familiare Austriacum diadema*, németül *Hauskrone, Privatkrone*) viszonylag kevés konkrétumot tudunk. Az ugyanakkor biztosan kijelenthető, hogy az évszázadok alatt nem mindig ugyanazt a tárgyat használták.

Az Ursinus Velius által Jagelló Anna királyné 1527 végi fehérvári koronázása kapcsán a fentiekben említett „*nem annyira régi, ám pompás és jókora, igen nagy értékű gyöngyökkel díszített másik korona*”⁵⁷ akár még a késő középkori magyar királyi udvari kincstárból is származhatott, ám akár Ferdinánd főherceg is magával hozhatta bécsi udvarbeli gyűjteményéből. Sőt még az sem zárható ki, hogy ugyanaz a gyémántokkal és drágakövekkel díszített korona volt, amely Hunyadi Mátyás (1458–1490) felesége, Aragóniai Beatrix 1476. december 12-i székesfehérvári koronázásán is felkeltette a jelenlévők figyelmét.⁵⁸

1563. szeptember 9-én, az első pozsonyi királyné-koronázáson viszont – amennyiben hihetünk a körmöcbányai követek jelentésének⁵⁹ – nem biztos, hogy ezt a koronát használták, hiszen ez az előző napon királlyá koronázott Miksa főherceg egyik úgymond saját koronája volt, mégpedig egy drága és ékes darab. Ez Liszthy János leírása szerint ugyancsak „gyönyörű és művészi kidolgozású és nagyon értékes is” volt.⁶⁰ Olyannyira, hogy Lőcse város már említett evangélikus követének, Daniel Türcknek egyenesen jobban tetszett, mint maga a Szent Korona („*ihre kronn jst fiel ein herlichere und schönere, denn des königes kron, die man heylig helth*”), bár nehéz volta miatt a királyné nem sokáig viselte.⁶¹

II. Rudolf császár és magyar–cseh király a 17. század legelején (1602) Prágában új házi koronát készíttetett magának. E felségjelvényen – amelyet a 19. század elejétől osztrák császári koronaként használtak, így napjainkig fennmaradt a bécsi *Weltliche Schatzkammerben* – 1572. szeptemberi pozsonyi koronázásának nevezetes kardvágási jelenete is látható.⁶² Sajnos nem tudjuk biztosan, hogy ekkor készült-e új császárnéi házi korona, hiszen Rudolfnak nem voltak feleségei. Ez utóbbi körülmény inkább azt a feltételezést erősíti, hogy újabb császárnéi házi koronát az ő uralkodása alatt nem, csupán később készíttettek. Az 1638. februári 14-én tartott pozsonyi királyné-koronázáson, III. Ferdinánd felesége, Mária Anna szertartásán ugyanakkor biztosan Rudolf új házi koronáját viselte a császár, miközben a királynét is egy ékes arany házi koronával koronázta meg Jakusics György veszprémi püspök (1637–1642). Ám ez látható az 1681. decemberi soproni királyné-koronázás már bemutatott metszetén, I. Lipót császár fején is (lásd 8-as számmal).

Noha az 1638. februári ceremónia előtt került sor a dóm sekrestyéjében a koronázási láda nemrég ismertté vált nevezetes feltörésére, midőn orosz kulcsot hoztak a bécsi császári kincstárból annak felnyitására,⁶³ ennek ellenére a koronázás másnapján a sekrestyében a magyar koronázási jelvényeket, Esterházy Miklós nádor szállásán pedig az uralkodói házi koronákat is megtekinthették a magyar országgyűlés szerencsésebb képviselői. Miként Berényi György naplójában ízes szavakkal rögzítette: „*az császár az maga koronáit, sceptromát, pallosát, arany almáját és egy igen szép metallumát az palatinus uram szállására küldötte látni, melyeket, valakinek kedve volt hozzá, megláthatott minden.*”⁶⁴ Egy másik követ pedig még azt is tudta, hogy a kézbe vehető igen díszes és felbecsülhetetlen értékű klenódiumokat II. Rudolf császár készíttette.⁶⁵ A házi koronák megtekintését a bécsi udvartartás tagjai olyan különlegességnek tartották, hogy – miként erről egy harmadik követ beszámolt – szerintük „*a magyar nemzet Őfelségének minden időben hálával tartozik, hogy ő nekik ezen felségjelvényeket megmutatta.*”⁶⁶

Elképzelhető, hogy 1681-ben a soproni vagy akár 1714-ben a pozsonyi királyné-koronázáson még ugyanezt a házi koronát használták, mely utóbbit a szatmári béke (1711) egyik megkötője, Károlyi Sándor ekkor „*hallatlan szép gazdagsággal*

Erzsébet, majd Zita királyné házi koronája az 1867. és 1916. évi budai koronázás alkalmával – a bécsi Rothe aranyműves és ötvös-cég munkája (Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Haus-, Hof- und Staatsarchiv Sonderbestände, Firmenarchiv Rothe Karton 14. Nr. 14. Korabeli fénykép.)

rakott”-nak írt le.⁶⁷ A 18–19. században azután újabbak készültek. Erzsébet királyné 1867. június 8-án tartott szertartására például a neves bécsi Rothe aranyműves és ötvös-cég készített új házi koronát: nevezetesen I. Ferdinánd osztrák császár és magyar király (1835–1848) felesége, Mária Anna császárné egykori koronájából. Ehhez viszont számos értékesebb gyémántot és drágakövet még Mária Terézia császárné és magyar királynő (1741–1780) egykori házi ékszereiből is átalakítottak.⁶⁸ Miként számos forrás és korabeli beszámoló említi, valamint képi ábrázolás is mutatja, ugyanezt a koronát használták Zita királyné 1916. december végi szertartásán,⁶⁹ az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően azonban nyoma veszett.

Kitekintés: az utolsó két királyné-koronázás Budán 1867-ben és 1916-ban

Már Erzsébet királyné koronázási fejkének sorsa is jól jelzi, hogy az utolsó királyné-koronázások ugyan sok tekintetben folytatói voltak a korábbi évszázadok ceremóniáinak, rajtuk mégis számos változásnak lehetünk szemtanúi. A koronázás színhelye kapcsán már fent is kiemeltük, hogy 1867-ben és 1916-ban mindkét szertartást a budai várban és – Mária Terézia királyné 1792. júniusi koronázásával ellentétben már nem a Mária Magdolna-templomban, hanem – a Nagyboldogasszony-templomban, a mai Mátyás-templomban tartották. Hasonlóan döntő különbséget jelentett a korábbi évszázadokhoz képest, hogy az uralkodót és feleségét, 1867. júni-

us 8-án Ferenc Józsefet (1848–1916) és Erzsébetet, illetve 1916. december 30-án IV. Károlyt (1916–1918) és Zita királynét egy napon, sőt ugyanazon szertartás keretében koronázták meg.⁷⁰ Az újabb kutatás ezt elsősorban Erzsébet királyné magyarországi népszerűségével magyarázza.

Az 1216. évi nevezetes megállapodás értelmében ilyen esetben, azaz a király és a királyné *egyidejű* koronázásakor az uralkodót az esztergomi érseknek, feleségét pedig a veszprémi püspöknek kellett volna felkennie, majd megkoronáznia. Ez azonban sem 1867-ben, sem 1916-ban nem így történt. Az uralkodópár felkenését és a mise bemutatását mindkét alkalommal az érsek–hercegprímások, Simor János (1867–1891), majd Csernoch János (1912–1927) végezték, a veszprémi püspökök, Ranolder János (1849–1875), illetve Hornig Károly (1888–1917) továbbra is csak a fent bemutatott új házi koronát helyezhették a királynék fejére. A Szent Koronát ugyancsak az érsek és a nádort helyettesítő miniszterelnök (1867-ben Andrássy Gyula, 1916-ban Tisza István) érintették együttesen a királyné vállához.

Mindez azt jelentette, hogy az Árpád-kori egyezséget az újkori szokások – elsősorban az esztergomi érsek kitarthatóságának és előjogaik szívós védelmének köszönhetően – felülírták. Noha elődje 1867 nyári kudarca miatt Hornig Károly veszprémi püspök 1901-re a kiváló egyháztörténésszel, Kollányi Ferencsel még a veszprémi püspökök királyné-koronázási jogának történetét is megíratta, mely kötet utolsó bekezdése egy kérdés formájában, de nyíltan kiállt a közös uralkodókoronázás esetén a veszprémi püspök megnövekedett jogköre mellett („*Ki akarná tagadni, hogy a veszprémi püspök lett volna hivatta ezúttal is [ti. 1867-ben] nemcsak a házi koronát a királyné fejére feltenni, hanem a királyné felkenését is végezni?*”),⁷¹ ennek ellenére a veszprémi püspök próbálkozását 1916 végén sem koronázta siker.

Pedig Hornig püspök még közvetlenül a koronázást megelőzően, 1916. november végén is egyeztetett Tisza István miniszterelnökkel a királyné megkoronázása kapcsán „*jognak nevezhető kiváltsága*” ügyében, sőt igaza bizonyítására – december 2-án kelt újabb leveléhez – még Kollányi kötetét is csatolta. A kormányfő válaszában kifejtette, hogy „*a veszprémi püspöknek a királyné koronázásával kapcsolatos történelmi szerepe nem kerülte el figyelmemet, és nincsen semmi kétségem, hogy abban a bizton remélt esetben, ha Eminenciád egészségi állapota a fárasztó tisztség tényleges gyakorlását megengedi, azzal szemben semmi részről sem fog akadály felmerülni.*”⁷² Jóllehet az 1912 decemberétől már a bíborosi címet is viselő Hornig püspök ekkor már valóban eléggé betegeskedett, végül részt tudott venni a ceremónián.

Mindezek ellenére az utolsó magyar uralkodókoronázáson, 1916. december 30-án a királyné felkenését és a szentmise bemutatását ezúttal is az esztergomi érsek végezte el, a veszprémi püspök, Hornig Károly – a már megkoronázott IV. Károly kérésére – csupán a házi koronát helyezhette Zita fejére, amelyet ő még a koroná-

zást megelőző napon (dec. 29.) előzetesen fel is próbálhatott. Ezt követően a kora újkori hagyományoknak megfelelően a 17. századi miseruhát viselő Csernoch János primás a nádorhelyettes Tisza István miniszterelnökkel a – már megkoronázott Károly király fejéről időközben levett, majd az oltárra helyezett – Szent Koronával közösen megérintette a királyné jobb vállát, majd a magyar felségjelvény az új uralkodó fejére került vissza. Ezután a hercegrímás átnyújtotta a királynénak a jogart és az országalmát, miként ez már 1613-ban is történt, végül pedig Zitát férje mellé a trónhoz vezették. S noha mindezek egyértelműen a magyar katolikus egyház első emberének, az esztergomi érseknek a sikerét jelentették a veszprémi püspökkel szemben, azt sem Csernoch érsek, sem 16–19. századi elődei egyetlen alkalommal sem kérdőjelezték meg, hogy a királynéi korona fejre tételének kizárólagos joga – miként a magyar történelem mindvégig – Veszprém püspökét illeti meg.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány az *MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport* által elnyert Lendület kutatási projekt támogatásával készült. Külön köszönöm Maczó Ferenc és Szabó András Péter kutatótársaimnak az írásomhoz nyújtott segítséget.
- ² Az alábbiakra részletesen lásd Szakály Ferenc: *Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege*. In: *Valóság*, 31. (1988) 3. sz. 39–51.; Uő: *Török kori történelmünk kritikus kérdései. Elhangzott 1997. február 7-én*. Bp., 1999. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián); Pálffy Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, 2. kiad. Bp., 2015. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések), passim.
- ³ Az eddigi kutatási eredményekből a témára vonatkozóan alapvető: Kittenberger János: *A magyar királyok és királynék koronázatása 1526–1917. Tudori értekezés*. Pest, [1891.]; Hazslinszky Rezső: *Magyarországon a királyi szék betöltése a XVI. században. Tekintettel a királynék koronázására és a korona viszontagságaira 1526–1572. Doctori értekezés*. Békéscsaba, 1893.; valamint kiváltképpen kiemelkedő feldolgozások: Kollányi Ferencz: *A veszprémi püspök királyné-koronázási jogának története*. Veszprém 1901. Reprint: Bp., 2012. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez 1.) és újabban Kalmár János: *Királyné-koronázás Pozsonyban 1714-ben*. In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2005. 215–231.
- ⁴ Pálffy Géza: *Szent István birodalma a Német-római Birodalom határvidékén: A Magyar Királyság és a Német-római Császárság a 16–17. században*. In: *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 3. sz. 327–349.
- ⁵ Erre újabban lásd *Die Wiener Hofburg 1521–1705. Baugeschichte, Funktion und Etablierung als Kaiserresidenz*. Hrsg. Herbert Karner. Wien, 2014. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Denkschriften der Philosophisch-Historischen Klasse 444.; Veröffentlichungen zur Kunstgeschichte 13.; Veröffentlichungen zur Bau- und Funktionsgeschichte der Wiener Hofburg 2.).
- ⁶ A német császárnék mint magyar királynék szerepének részletes feltárásával még adós mind a nemzetközi, mind a magyar kutatás. Az alábbiakban saját tapasztalatainkat összegeztük.
- ⁷ *Habsburg Mária, Mohács özvegye. A királyné és udvara 1521–1531*. *Budapesti Történelmi Múzeum*, 2005. szeptember 30–2006. január 9. *Slovenská národná galéria*, 2006. február 2–április 30. Szerk. Réthelyi Orsolya et al. Bp., 2005.

- ⁸ „ő egyben a királyné kancellárja is szokott lenni”. *A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról.* Vál. és szerk. Katona Tamás. Bp., 1979. (Bibliotheca Historica sorozat) 231
- ⁹ „der bischoff von Vesprinn alß einer ungarischen königin cantzler”. Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Haus-, Hof- und Staatsarchiv [a továbbiakban ÖStA HHStA], Hofarchiv, Obersthofmeisteramt, Zeremonialprotokolle [a továbbiakban ZA Prot.] Bd. 4. fol. 7v.
- ¹⁰ Fazekas István: Szalaházy Tamás, egy Habsburg-hű főpap portréja. In: *Történelmi Szemle*, 49. (2007) 1. sz. 19–34.
- ¹¹ Bartoniek Emma: *A magyar királykoronázások története.* Bp., 1939. Reprint: Bp., 1987. (A Magyar Történelmi Társulat könyvei IV.) 120–167. passim.
- ¹² Kenyeres István: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. In: *Századok*, 138. (2004) 5. sz. 1117–1120.
- ¹³ 1622-re újabban: *Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés.* Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Bp., 2014. (Annales Archivi Soproniensis 1.), valamint mindkét soproni koronázódiétára: Pálffy Géza: *A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei.* Sopron–Bp., 2014. 31–44. és 53–60., ill. az 1681. évi kiegyezésre vö. még Jean Bérenger: *Les «Gravamina». Remontrances des diètes de Hongrie de 1655 a 1681.* Paris, 1973. (Recherches sur les fondements du droit d’Etat au XVIIe siècle. Publications de la Sorbonne, Séries «Documents» 23.) 269–319. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az 1622 nyári soproni koronázást még a nemzetközi operakutatás is kiemelt módon tartja számon: Otto G. Schindler: *Egy „Commedia in musica” 1622-ben Sopronban – A Habsburg Birodalom első operaelőadása?* In: *Magyar Zene*, 41. (2003) 337–372.
- ¹⁴ Újabban a 17. század meghatározó kiegyezéseire vö. még Pálffy Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban.* In: *Történelmi Szemle*, 57. (2015) 1. sz. 51–65.
- ¹⁵ Mindezekre az eseményekre napjainkig alapvető munkák: Erdélyi Gyula: *Veszprém város története a török idők alatt.* Veszprém, 1913.; Hungler József: *A török kori Veszprém.* Veszprém, 1986. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 4.); *Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről.* Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém, 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.).
- ¹⁶ Az előző jegyzetben említett munkák mellett lásd még újabban Pálffy Géza: *A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598.* Győr, 1999. (A győri főkapitányság története a 16–17. században 1.) passim.
- ¹⁷ Pontos datálása, keletkezéstörténete és kiadása: Pálffy Géza: *A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angielini várépítész-familia rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát–szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560–1570-es években / Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgermonarchie. Die regelmäßige kartographische Tätigkeit der Burgbaumeisterfamilie Angielini an den kroatisch-slawonischen und den ungarischen Grenzen in den Jahren 1560–1570.* Bp., 2011. 54–56. és XXIII. tábla.
- ¹⁸ Ezekről az alapvető változásokról jó összeggést nyújt: Molnár Antal: *A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején.* In: *Veszprém a török korban*, i. m. 70–90.
- ¹⁹ Újabban az eddigi kutatási eredményeket összegezve: Laczlavik György: *Kettős pecsét alatt. Várday Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549).* Bp., 2014. 62–63.
- ²⁰ *1504–1566 Memoria Rerum. A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv).* Sajtó alá rend. Bessenyei József. Bp., 1981. (Bibliotheca Historica sorozat) 49.
- ²¹ Caspar Ursinus Velius: *Tíz könyv a magyar háborúról.* Ford., jegyz. Szebelédi Zsolt. Máriabesnyő, 2013. 34–35.
- ²² Laczlavik Gy.: *Kettős pecsét alatt*, i. m. 48–49.

- ²³ Fazekas I.: Szalaházy Tamás, i. m. 22.
- ²⁴ Ezek számbavétele: Pálffy Géza: Koronázási lakomák a 15–17. századi Magyarországon. Az önálló magyar királyi udvar asztali ceremóniarendjének kora újkori továbbéléséről és a politikai elit hatalmi reprezentációjáról. In: *Századok*, 138. (2004) 5. sz. 1065.
- ²⁵ Mindezen folyamatokról nemrég külön tanulmányban szólunk: Pálffy Géza: A Magyar Királyság új fővárosa: Pozsony a XVI. században. In: *Fons (Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok)*, 20. (2013) 1. sz. 3–76.
- ²⁶ Knižnica evanjelického a. v. cirkevného zboru, Spišská Nová Ves; E II. 1. fol. 481r. (1638. február 14.)
- ²⁷ Pálffy Géza: A magyar királykoronázások történetének eddig ismeretlen alapforrása: a magyar tanácsosok 1561. évi javaslata a koronázások pozsonyi szertartásrendjéről. In: *Redite ad cor. Tanulmányok Sahin-Tóth Péter emlékére*. Szerk. Krász Lilla – Oborni Teréz. Bp., 2008. 500.: Nr. 1.
- ²⁸ A magyar tanácsosok végső, még kiadatlan javaslata: Štátny archív v Levoči, pobočka Levoča, Magistrát mesta Levoča (a továbbiakban ŠA Levoča MML), XXI/76. Miscellanea 17. seculi, fol. nélkül. Dátum nélkül, de feltehetően 1563. szeptember elején.
- ²⁹ Napjainkig jól használható: Štefan Holčík: *Pozsonyi koronázási ünnepek 1563–1830*. 4. jav. kiad. Bratislava, 2005., újabban vö. *Coronatus Posonii... Bratislavské korunovačné medaily a žetóny (1563–1830) / Coronatus Posonii... A pozsonyi magyar uralkodókoronázások érmei (1563–1830)*. Autori katalógu / A katalógust összeáll. Pálffy Géza – Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba. Bratislava–Bp., 2014.
- ³⁰ Pálffy G.: *A Szent Korona Sopronban*, i. m. 37–39. és 57–60.
- ³¹ István Soós: Königskrönungen in Ofen (1792, 1867, 1916). In: *Deutsche im ersten Stadtbezirk von Ofen*. Red. Wendelin Hambuch. Bp., 2004. 75–85.
- ³² Újabban lásd *Ius coronandi. Katalógus az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeinek koronázási emlékeiből rendezett kiállításához*. Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2012.
- ³³ Kollányi F.: *A veszprémi püspök*, i. m. 42–44.
- ³⁴ *A korona kilenc évszázada*, i. m. 189. (Liszthy J.), 230. (Révay P.), ill. Nicolaus Isthvanfi: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Colonia Agrippina, 1622. 425.
- ³⁵ Tévesen 1616-os dátummal: Bartoniek E.: *A magyar királykoronázások*, i. m. 142.; Kalmár J.: *Királyné-koronázás Pozsonyban*, i. m. 224.
- ³⁶ „*Es seyndt Yhr auch die königlichen ornath als pacifical, reychsapffel, scepter vnd die heylige kron neben Yhrer ffurgetragen worden, doch weyl sie in der meß gewesen, hott sie den scepter ffort in der hanth gehalten, her sol auch ein andrer seyñ gewesen, denn des königs.*” Daniel Türkre a régebbi irodalomból: Garády [Fabó András]: *Türk Dániel naplója. 1548–1559*. In: *Századok*, 5. (1871) 13–30.
- ³⁷ Az újabb irodalomból erre – ugyancsak tévesen 1616-os dátummal – lásd S. Lauter Éva: Nádori reprezentáció a XVII. században. In: *Aetas*, (1992) 3. sz. 5. és Uő: Pozsony városa új szerepben. In: *Idővel paloták...*, i. m. 152–154. Erre 1613 tavaszán még a velencei követ is felfigyelt. Lásd a koronázásról készült jelentését Velence városához, 1613. március 29., Pozsony: „*La Corona d’Ongaria fu portata dal Palatino...*” Archivio di Stato di Venezia, Dispacci Germania filza 47., fol. 25–26. Ez azonban teljességgel érthető, hiszen ezt rögzítette már a rendek által összeállított koronázási ordó is. Ennek különféle példányaira: Pálffy G.: *Koronázási lakomák*, i. m. 1071., ill. a rövidebb ordó kiadása: Martinus Georgius Kovachich: *Solennia inauguralia serenissimorum ac potentissimorum principum utriusque sexus, qui ex augusta stirpe Habspurgo-Austriaca Sacra Corona Apostolica in reges Hungarorum, reginasque periodo tertia redimiti sunt*. Pest, 1790. 66–67.: Nr. VI. – „*D. Palatinus cum corona*” uo. 66.
- ³⁸ Križko Pál: Az 1563. évi koronázási ünnepély. In: *Századok*, 11. (1877) 38., 40. és Bertényi Iván: *A magyar korona története*, 3. jav. kiad. Bp., 1986. 116. (tévesen Báthorynak említve).

- ³⁹ Az alábbiakra lásd Kalmár J.: Királyné-koronázás Pozsonyban, i. m. 223–225.
- ⁴⁰ ÖStA HHStA ZA Prot. Bd. 4. fol. 18–19. és fol. 24–26.
- ⁴¹ Újabban erre vonatkozóan alapvető: Kees Tszelszky: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*. Szerk. Czibere Mária. Pannonhalma, 2009. (Historia Pro Futuro sorozat).
- ⁴² ÖStA HHStA ZA Prot. Bd. 4. fol. 8–9. Révay kritikai kiadásban készülő nagyobb művére (1659) frissen: Tóth Gergely: Lutheránus országtörténet újszoitikus keretben: Révay Péter Monarchiája. In: *Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*. Szerk. Tóth Gergely. Bp., 2014. (Magyar Történelmi Emlékek, Értekezések) 117–147.
- ⁴³ ÖStA HHStA Hofarchiv, Obersthofmeisteramt, Ältere Zeremonialakten Kart. 5. Nr. 4. főként fol. 180–181.
- ⁴⁴ Az alábbiakra részletesen: Kollányi F.: *A veszprémi püspök*, i. m. 111–127.
- ⁴⁵ Monografikus jelleggel lásd Körmeny József: *Gr. Volkra Ottó Ker. János veszprémi püspök élete és munkássága 1665–1720*. Veszprém, 1995. (A Veszprémi Egyházmegye múltjából 16.).
- ⁴⁶ Solymosi László: Az esztergomi érsek koronázó joga a középkorban. In: *Ius coronandi*, i. m. 12–13., valamint lásd még Zsoldos Attila megjelenés alatt álló újabb kutatásait.
- ⁴⁷ Kollányi F.: *A veszprémi püspök*, i. m. 124.
- ⁴⁸ Kollányi F.: *A veszprémi püspök*, i. m. 128–142.
- ⁴⁹ [Ignatius Baernkopf:] *De iure coronandarum reginarum Hungariae disquisitio*. Pozsony, 1792.
- ⁵⁰ [Lajos Csapodi:] *Reflexiones ad disputationem de iure coronandarum reginarum Hungariae*. Pest, 1792.
- ⁵¹ Nemrég részletesebben: Ákos Barcsay: *Herrschaftsantritt im Ungarn des 18. Jahrhunderts. Studien zum Verhältnis zwischen Krongewalt und Ständetum im Zeitalter des Absolutismus*. St. Katharinen, 2002. (Studien zur Neueren Geschichte 2.), különösen 195–217. és Hende Fanni: „Ad dignitatem regiam sublevetis.” A 18. századi magyar királykoronázások történetéhez. In: *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*. Szerk. Forgó András. Pannonhalma–Veszprém, 2013. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi I.; A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 32.) 65–109.
- ⁵² Vö. G. Etényi Nóra: Sopron a 17. századi nagypolitikában. In: *Sopron térben és időben (Sopron kapcsolatrendszerének változásai). Konferencia Sopron szabad királyi város 725. évéről*. Szerk. Turbully Éva. Sopron, 2002. 106–109. és Pálffy G.: *A Szent Korona Sopronban*, i. m. 58–59.
- ⁵³ Ezt a vörös selyemből készült párnát (a jogar és az országalma párnáival együtt) a 17. század elejétől a koronázási jelvényekkel együtt a koronáladában őrizték, miként erről 1622 augusztusából a láda eddig ismert legkorábbi hivatalos leltára tanúskodik. Pálffy Géza: Koronás ajándék egy kiváló kollégának. A Szent Korona ládájának legkorábbi hivatalos leltára (1622. augusztus 9., Pozsony). In: „*Serpentarius viginti quatuor stellis decoratus*” Baráti ajándék Farkas Gábor Farkasnak. Szerk. Ekler Péter – Varga Bernadett. Bp., 2015. 36–37. Egy későbbi változata, amely az utolsó uralkodókoronázásra 1916 decemberében készült, napjainkig fennmaradt: Kralovszky Mária – Rákossy Anna: Bársonypárna a Szent Korona számára a koronázás szertartásához. In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013). Kiállítási katalógus*. Szerk. Farbak Péter et al. Bp., 2015. 581–582.: Nr. 8.7.
- ⁵⁴ Mindezekre bővebben: Pálffy G.: *A Magyar Királyság*, i. m. 321–348.
- ⁵⁵ Melith György levele Melith Péternek, 1613. március 22., Pozsony. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest [a továbbiakban MNL OL]; Zichy család zselői levéltára, Missiles Nr. 4921.
- ⁵⁶ Egy példa 1711-ből: Kalmár J.: Királyné-koronázás Pozsonyban, i. m. 224.
- ⁵⁷ Velius, C. U.: *Tíz könyv*, i. m. 34.
- ⁵⁸ Berzeviczy Albert: *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz*. Bp., 1908. (Magyar Történelmi Életrajzok) 176. és Peter Eschenloer: *Geschichte der Stadt Breslau*. Hrsg., eingeleit. Gunhild Roth. Teilband II. Münster–New York–München–Berlin, 2003. (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte 29/II.) 995.: „eine köstliche crone, reich von golde,

dorein vorsaczt sein XXV grosse diamant, balas vnd rubin, ein schoner zaphir gros, nymant meynet einen köstlicheren gesehen hette.”

- ⁵⁹ A forrás részletes ismertetése ugyan nem egészen pontosan „Miksa új koronájáról” beszél (Križko P.: Az 1563. évi koronázási. i. m. 44.), ám egy Berlinben fennmaradt másik példány alapján tudjuk, hogy „eine, so Irer Koniglichen Majestät selbst eigene und sehr kostliche, reiche kron ist”. Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin; HA I. Geheimer Rat, Rep. 11. Nr. 10763. fol. 26. (1563. szeptember 9., Pozsony).
- ⁶⁰ *A korona kilenc évszázada*, i. m. 189.
- ⁶¹ „Die königin hott jhre kron vor schwerheyt nycht lang kunnen auffhalten.” Daniel Türck jelentése Lőcse városához, 1563. szeptember 12., Pozsony. ŠA Levoča MML III/11a/5.
- ⁶² Galavics Géza: *Kössünk kardot az pogány ellen. Török háborúk és képzőművészet*. Bp., 1986. 42. és 23. színes kép; Hermann Fillitz: *Die Schatzkammer in Wien. Symbole abendländischen Kaisertums*. Wien, 1997. 182–183.: Nr. 26. és 50. színes kép; *Meisterwerke der Weltlichen Schatzkammer*. Hrsg. Sabine Haag. Wien, 2009. (Kurzführer durch das Kunsthistorische Museum 2.) 134–137.: Nr. 45.
- ⁶³ Komolyan feltételezhető, hogy a felségjelvény ekkor jelentősebben sérült, és igen valószínűsíthető, hogy keresztje is ekkor fordult el. Pálffy Géza: A Szent Korona és a koronálása balesete 1638-ban. In: „Nem súlyed az emberiség!”... *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Szerk. Jankovics József et alii. Bp., 2007. 1431–1444.
- ⁶⁴ Komáromy András: Berényi György naplója az 1634/5-ik soproni és az 1637/8-ik évi pozsonyi országgyűlésekről. In: *Történelmi Tár*, (1885) 137.
- ⁶⁵ „Aliquos ex nunciis, prout et me, dominus palatinus convocavit ad suum hospitium, ubi Caesareae Majestatis et dominae imperatricis domesticae utrasque coronas aureas, pomum aureum, sceptrum, gladium et alia clenodia vidimus, et manibus nostris tractavimus, quae erant vigintis et ferme inestimabilis pretii, quae Rudolphus II^{us} elaborari curabit, summa cum industria.” MNL OL, N 114, Regnicolaris levéltár, Kovachich Márton György gyűjteménye, Acta diaetalia Vol. 1. fol. 154.
- ⁶⁶ „es muss ihrer Majestät die Ungarische Nation allzeit lieb haben, dass er ihnen solche Kleinodien präsentierte.” Uo. Vol. 1. fol. 112.
- ⁶⁷ Kalmár J.: Királyné-koronázás Pozsonyban, i. m. 228.: 61. jegyzet.
- ⁶⁸ ÖStA HHStA Sonderbestände, Firmenarchiv Rothe Karton 14. Nr. 14.
- ⁶⁹ Ábrányi Emil et alii: *Koronázási Album*. Bp., 1917. 48., stb. passim
- ⁷⁰ Az utolsó két koronázásra bőséges (budapesti, bécsi és esztergomi) levéltári forrásanyagán túl lásd elsősorban Falk Miksa – Dux Adolf: *Koronázási emlékkönyv. 1867. Junius 8*. Pest, [1867.]; Ábrányi E.: *Koronázási Album*, i. m.; Tompos Lilla: A IV. Károly koronázása alkalmából készült díszmagyarok története és formai sajátosságai. In: *Folia Historica*, XXIV. (2005–2006) 11–31., valamint frissen újonnan feltárt eredeti forrásanyag alapján: Maczó Ferenc: I. Ferenc József koronázása, 1867. In: *Mátyás-templom*, i. m. 19–22.; Uő – Rákossy Anna: IV. Károly király koronázása a budavári Nagyboldogasszony templomban. In: Uo. 534–543.; Anna Rákossy: Die künstlerische Gestaltung des letzten ungarischen Krönungsfestes im Jahr 1916. In: *Der erste Weltkrieg an der „Heimatfront“*. Tagungsband der 33. *Schlaininger Gespräche* 22. bis 26. September 2013. Hrsg. Rudolf Kropf – Evelyn Fertl. Eisenstadt, 2014. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 148.) 423–440. és Maczó Ferenc: „Háborúzó ország, koronázó főváros”. Az utolsó magyar királykoronázás alulnézetből. In: *Budapesti hétköznapiak 1914 – A Nagy Háború hátországának életképei*. Bp., 2015. 83–100.
- ⁷¹ Kollányi F.: *A veszprémi püspök*, i. m. 145.
- ⁷² Tisza István levele Hornig Károlynak, 1916. november 29., Budapest, rajta a veszprémi püspök december 2-i újabb levelének saját kezű fogalmazványával. Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár; A 44. Egyházkormányzati iratok, 5208/1916.

KÖZLEMÉNYEK

**A nyelvújítás emlékei
egy kanonoki hagyatékban.
Ruszek József kanonok (1779–1851)
végrendelete¹**

VARGA TIBOR LÁSZLÓ

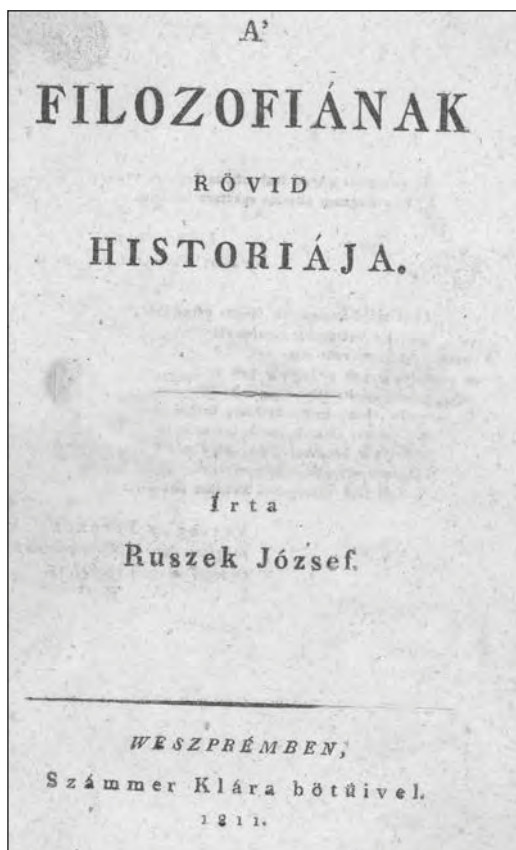
RUSZEK JÓZSEF² 1779. MÁRCIUS 1-JÉN SZÜLETETT PÁPÁN, Ruszek József mérnök, városbíró és Lehocz Rozália szülöktől. Iskoláit Pápán végezte, majd Győrben tanult filozófiát, és 1796-ban felvették a veszprémi szemináriumba. A teológiát Pozsonyban hallgatta, és itt végzett teológusként. 1801-ben visszahívták Veszprémbe, karkáplán lett. 1802-ben Milassin Miklós székesfehérvári püspök szentelte fel. Ettől az évtől a szeminárium tanulmányi felügyelője, püspöki levéltáros, szentszéki jegyző. 1804-től a veszprémi szeminárium oktatója: egyházjogot, történelmet, erkölestant, lelkipásztorkodástant, dogmatikát és filozófiát tanított. 1813-ban doktorrá avatták. 1814-től hahóti apát, keszthelyi plébános. Mindkét helyre gróf Festetics György mutatta be. Veszprémi kanonok és segesdi főesperes 1834-től, monostori Boldogságos Szűzről nevezett címzetes apát 1835-től, 1841-től pápai, 1843-től zalai, 1844-től székesegyházi főesperes és hántai prépost. 1849-től szemináriumi rektor és olvasókanonok.³

Fennmaradt művei

Institutiones metaphysicae. (Divisae in dissertationes 4.) Almae Dioecesis Wesprimiensis alumnum nec non Philosophia II-um. Kézirat. Pozsony, 1797. VÉK 37304–37305.

Institutiones physicae. (Divisa 3 partes. Matthaeus Pankl. 82. kiadás után másolta) Kézirat. Pozsony, 1797. VÉK 37271.

Peszáki Bajzáth József élete végeztét könnyező versezet. Veszprém, 1802.

Ruszek Veszprémben megjelentetett
filozófiatörténetének címlapja

fényesen bévezettének. Veszprém, 1813.

Moralis Christianae. [Jegyzet.] Veszprém, 1814. VÉL IX.9.a. 26.

Moralis Christianae, pars altera. [Jegyzet.] Veszprém, 1814. VÉL IX.9.a. 27.

Az első zsoldár [Fordította: Ruszek József.] 1814.

Helikon 1. [Szerkesztette: Asbóth János – Petróczy József – Ruszek József.] Keszthely, 1818.

Egyházi beszéd Szent István király ünnepén Bécsben. Bécs, 1827.

Clero populoque Veszprimiensi d. R.: [carmen honoribus Pauli Rosos episcopi Veszprimiensis, dum sedem suam adiret]. Veszprém, 1808.

Üdvözlő dal a hadbul megérkezett felkelő nemes veszprémi sereghez. Veszprém, 1810.

A filozófiának előjáró értekezései: 1–3. r. Veszprém. 1811–1812. 1. *A filozófiának előjáró értekezései.* Veszprém, 1812. 2. *A filozófiának summás rajzolatja, vagyis enczyklopediája.* Veszprém. 1811. 3. *A' filozófiának rövid historiája.* Veszprém, 1811.

Albii Tibulli Carmina: Lib. I. Elegia 4. [Fordítás.] Veszprém, 1813.

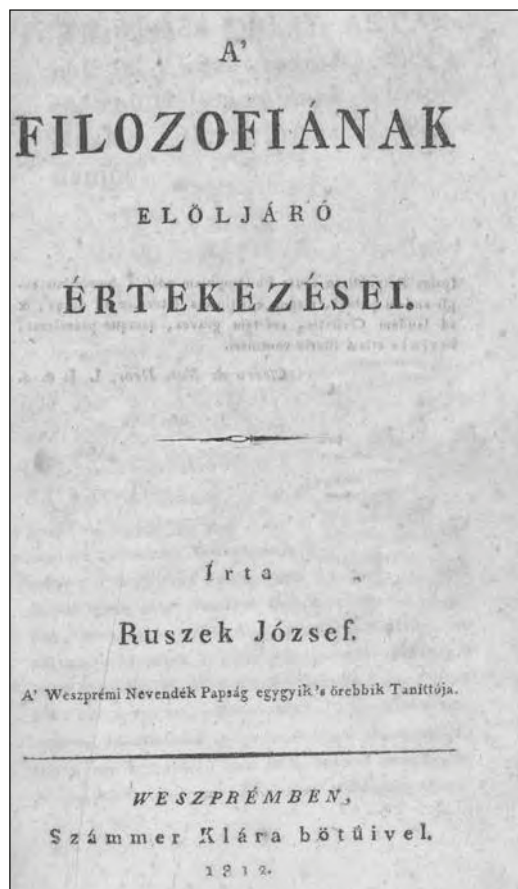
Örömnepi dal a' nagy méltóságú galanthai gróf Eszterházy Nep. János az ausztriai cs. k. Felsőnek kamarása', s annak belső titkos és az Erdéli Királi Kantzelláriának udvari tanácsosa' és referendáriussa' tiszteletére, midőn tekintetes nemes Veszprém vármegye fő ispányának Pápán május 9-dik és 10-dikén

A nyelvújításban vállalt szerepe

A nyelvújításban három területen emelkedett ki munkássága.

1. *A filozófiának előljáró értekezései 1–3*, című könyve
2. A *Mondolat tisztázása és Kazinczy–Kisfaludy vitában a közvetítő szerepe*
3. Új bibliafordítás szorgalmazása

1. *A filozófiának előljáró értekezései* című könyve

*A veszprémi papnevelde tanáraként
1812-ben kiadott munkájának címlapja*

„hazaszeretetből kívánják széppé, elevenné hajlékonyá tenni [...] Szerintük nyelvünk kiművelése legdrágább nemzeti tulajdonunk megbecsülése. Az irodalomnak nemzeti hivatása van: terjeszteni a műveltséget”.⁵ Ruszek József könyvében így

A 19. század elejétől kezdtek megjelenni magyar nyelven nagyobb számban a tudományos munkák. Az elsők között kell említeni Ruszek Józsefet a szóban forgó kötetével. *A filozófiának előljáró értekezései* könyve 1811–1812-ben került nyomdába Veszprémben, és három részből állt 1. *A filozófiának előljáró értekezései*. 2. *A filozófiának summás rajzolatja, vagyis encyklopediája*. 3. *A' filozófiának rövid historiája*.

A kiadás költséget Dréta Antal zirci apát biztosította, s a Magyar Minerva 5. köteteként jelent meg. Mindhárom kötet alapját szemináriumi előadásai alkották. A könyvnek kettős célja volt:

1. a filozófia mint tudásanyag átadása a növendékeknek és a szélesebb közönségnek

2. a magyar nyelv művelésének ügye, melyet így fogalmazott meg: „a Haza szeretete szülte, nyelvünk ügye érlelte”.⁴

Ruszek József Kisfaludy köréhez tartozva ugyanazokat a nyelvújítási elveket vallotta, Olajos Elréd megfogalmazás szerint a magyar nyelvet

fogalmazta meg álláspontját: „... közelebről ugyan a’ benn foglalt köz Igazságok, s hasznos Ösmereteknek terjesztésére is, de egyenesen és sokkal inkább még is csak Hazai Nyelvünknek a’ mennyire tőle kitellenék, a’ mondott Tzélből leendő előmozdítására és szélesítésére ügyeltem s arányoztam”.⁵

Világosan kifejezte, hogy az ismeretek terjesztése mellett a nyelv művelése volt a fő szempontja a kötetek megírásakor. A nyelv fejlesztésében a dunántúli kör elveit követte, az általa újonnan alkotott kifejezéseket, szavakat csak ajánlotta a szaknyelv és a mindennapi élet számára.⁷ A kizárólagosság igényével nem lépett fel.

A könyvével kapcsolatos bírálatok

Ruszek műve Kazinczy Ferenc első véleménye szerint becses munka, melyet Helmechy Mihályhoz, Rummy Károlyhoz és Kölcsey Ferenchez írt levelében fogalmazott meg. Egyes szavak írásmódja ellen volt csak kifogása: „synchronismus – syncretismus” valamint a „filozófiája – philosophia”, mert véleménye szerint a görög szavakat görög vagy latin helyesírás szerint kell írni.⁸ Pápay Sámuelnek, akit Ruszek példaképének tekintett, már kritikusabb volt a véleménye „Ruszekünk irtóztató eretnokséggel adta ki a Nagy Philosophiáját, tele a Veszprémi köznép szóejtésével”.⁹ Kazinczynak sem tetszett különösen a veszprémi tájszólás, de így fogalmazott: „feledvén – úgymond – hogy nem a szerént beszél, mint én szeretném, hogy beszélne. Mindentől nem kell mindent kívánnunk; ő benne igen sok érdem van. Elégeljük meg a mit nála nagy mértékben kapunk”.¹⁰ A könyv recenziója csak 1816-ban jelent meg, először német nyelven,¹¹ majd magyarul.¹² A recenzens (nem Rummy Károly, ahogy a cikk alján jegyezve van, mert ő és Kazinczy is tiltakozott a név használata ellen valamint Rummy Károly „y”-nal írta nevét, a cikk végén azonban a vezetéknev „Rumi”-ként szerepel) személye ismeretlen, alaposnak és értékesnek tartotta a könyvet, mert magyar nyelven ismertette a filozófiát, valamint a magyar nyelvet gazdagította a mű. A kritikus a könyv tematikáját bírálta, valamint a Ruszek által ismertetett német filozófusokat. A nyelvezetről azonban szigorúbb bírálatot fogalmazott meg. Az írásmódját és nyelvhasználatát provinciálisnak és pórnépinek tartotta. Kritikája tárgyát képezte az indokolatlan betűkettőzések, az „é” és „i” betűk használata, a főnevek kis és nagy betűkkel való írása, a „j” és „y”, „ts” és „cs” használata. Ekkorra már Kazinczy is teljes mértékben egyetért a recenzenssel (a későbbiekben kiderül, miért).¹³

Ezen visszhangok után teljesen megfeledkeztek a műről. Tudományos műként és oktatási anyagként nem használták, csak a könyvtárak jegyzékeiben tűnik fel. Ruszek célja nem egy filozófiai mű megírása volt, hanem a magyar tudományos nyelv megeremtését kívánta előmozdítani.

2. A *Mondolat* tisztázása és a Kazinczy–Kisfaludy vitában történt közvetítő szerepe

Mára már köztudott, hogy a *Mondolat* tulajdonképpeni szerzője Szentgyörgyi József, Kazinczy egyik barátja volt, s a könyvet tréfából írta. Somogyi Gedeonhoz jutott el ennek egy példánya, aki azt átdolgozta és kiadta. Az irodalom számára a kötet rendkívül hasznos volt, ahogy ezt Kazinczy később elismerte. A kötetben egyetlen sértő dolog volt: a címlap, amely egyértelműen Kazinczy Ferencre utalt. A könyv megjelenése után Kazinczy mindenkire neheztelt, akit érintettnek vélt a könyv kiadásában, így Somogyi Gedeonra, Márton Istvánra, Ruszek Józsefre és Kisfaludyra. Ruszek a *Mondolat*-tal kapcsolatos munkálatokban egy ív korrektúrázásában és a kötet megjelentetésében működött közre. Terjesztésében is tevékenykedett, különösen a Helikon ünnepségeken, amiből Kazinczy az ő szerzőségére is gondolt. Munkája a könyvvel kapcsolatban ennyiben kimerült.

Rumy Károly közvetítése útján Kazinczy levélben vette fel a kapcsolatot Ruszokkal. Kérte barátságát valamint, hogy „*engesztelje ki iránta Kisfaludyt*”. Ruszek válaszelevelében tisztázta a *Mondolat* kapcsán kettőjük között felmerült feszültségeket. Ezzel a levélváltással kezdődött el közvetítő szerepe a Kisfaludy–Kazinczy vitában, amely az 1816-os évben történt. A közvetítés nem járt sikerrel, és a kezdeti barátságos Kazinczy–Ruszek viszony is megromlott a vita közvetítésében keletkezett félreértések miatt. A kapcsolat megromlását érzékelteti Kazinczy bírálatának megváltozása Ruszek filozófiai könyvével kapcsolatban. A megjelenéskor még pozitív kritikával fogadta, azonban 1816-ra megváltozott a véleménye. A korábban említett német nyelvű bírálattal teljesen egyetértett.¹⁴ Ezek után kettőjük kapcsolata teljesen megszakadt. A Kazinczy–Kisfaludy vita levelezését Ruszek másolta, és az országban terjesztette. A vita végül Pápai Sámuel közvetítésével 1821-ben zárult le.¹⁵

A közvetítő szerep után Ruszeket a Keszthelyi Helikon eszméje foglalta le. A Helikoni rendezvények célja a magyar irodalom fejlesztése volt Kisfaludy, Horváth Ádám, Ruszek József, Berzsenyi Dániel és Dukai Takács Judit részvételével.¹⁶

3. Az új bibliafordítás szorgalmazása

Rudnay Sándor esztergomi hercegprímás (1819–1831) 1821-ben nemzeti zsinatot hívott össze. Előtte mindegyik egyházmegyével összeállítottat különböző pontok alapján egy javaslatot, amelyet a zsinaton tárgyalni kívántak. Köztük volt egy új bibliafordítás javaslatait tárgyaló pont is.¹⁷ A keszthelyi kerület javaslatait Ruszek József állította össze, ebben részletesen kifejtette eddigi nyelvművelő, nyelvújítási szempontjait. Nyelvművelő tevékenységének ez a betetőző része. Új bibliafordítást

nem javasolt, csupán a Káldi-féle fordítás átdolgozását: „*Vulgátából hazánk nyelvét alaposan ismerő, kiváló életű és megfontoltan ítélő teológusok által készített fordítást is nyereségnek kell tekinteni.*”

Ruszek, Kisfaludy körét követve végig hű maradt elveihez, azonban hatással volt rá a Kazinczy-féle nyelvújítás. Közel tíz évvel korábbi filozófiai művéhez képest könnyen tapintható a fejlődés. A lényeges változtatásokat nem javasolt az átdolgozásban, mert álláspontja szerint ezzel tartozunk „*az elődöknek és az irodalmi világnak*”, s a helyesírással kapcsolatban is ugyanez volt az álláspontja, „*a helyesírást is csak a legritkább esetben változtassák meg*”, nehogy a „*Szentírás is a neveltség és gyűlölet tárgyává váljon.*”

Az „j” és „y” vita már 1821-re lezajlott, azonban Ruszek kitartott Verseghy „y”-ja mellett. Az „*a gyűlöletes*», »y« az igék minden meghatározott alakjában és a birtokos személyragozású szavakban a »j« helyében megmaradjon”. Javasolta, filozófia könyvével ellentétben, a „*ts*” és „*tz*” betűk helyett a „*cs*” és „*cz*” párok használatát. Itt tapintható ki a nyelvújítók hatása. Kerülésre ajánlotta a „*-tat*”, „*-tet*” szótagok felesleges halmozását. „*A befejezett múlt »vala« szócskával szerkesztett formáit*” elhagyásra javasolta: „*lát vala*” és „*mond vala*” helyett a „*láta*” és „*monda*” szavakat ajánlotta. Ezek helyett szerinte akár a befejezett múltat is lehet használni „*jöve*”, „*leve*”, „*méne*” helyett „*jött*”, „*let*”, „*ment*”. A szenvedő alakok használatát kerülésre ajánlotta, ha mégis muszáj, akkor a „*-tat*”, „*-tet*”, „*-tettet*” szótagokat ne szaporítsák feleslegesen.

Természetesen javasolt személyeket a Káldi-féle bibliafordítás átdolgozására: Trumpacher Dömét, Fejér Györgyöt, Téli Horváth Endrét, Mayer Józsefet, a pálosok közül pedig Virág Benedeket és Verseghy Ferencet. A biblia méretére is észrevételeket tett. Nyolcad alakban ajánlotta három kötetben, mert így fért el kényelmesen a kézben, és így a mindennapi használatot is könnyebbé tette. A negyed alakot is felvetette, ezt azonban már nehezebb kezelni, de ebben az esetben a latin szöveg közlését is javasolta,¹⁸ a fordítás egybevetésére, a nyelvhasználat tanulmányozására, és a latin nyelv gyakorlása céljából.

Ruszek József a nyelvújítás menetében nem volt sem vezető személyiség, sem állandó szereplő. Állandóan jelen volt azonban az eseményeknél. Kisfaludy nézetei mellett foglalt állást saját egyéni meggyőződése szerint. A század elején érzékelte, hogy szükség volt a nyelv megújítására, ezért írta filozófiai művét. Távol tartotta magát a Kazinczy által képviselt túlzott újításoktól. Szervezőképességével Kisfaludy körét segítette, a *Mondolat*-ot a Dunántúlon terjesztette, a Keszthelyi Helikon megszervezésében is jelentős szerepet vállalt. Közvetítette és terjesztette Kisfaludy és Kazinczy levélváltását. A szakirodalom a filozófiáját, a Keszthelyi Helikon megszervezését és a nyelvújítási szerepét mindig értéknek fogja tekinteni.¹⁹

Ruszek József könyvtára

Könyveinek listáját két forrásból állíthatjuk össze, sajnos azonban csak töredékesen. Időben az első az 1816-ben felvett keszthelyi egyházlátogatási jegyzőkönyv iratanyagai, amelyet Kurbély György rendelt el az egész egyházmegye területére. Ruszeknek ekkor közel 1200 kötete volt. Cím szerint azonban csak 19-et vettek fel, ami 46 kötetet jelentett. A könyvek témái: grammatika, historika, filozófia, teológia és aszkézis voltak.²⁰

Az 1816-os egyházlátogatás során a könyvjegyzékek elkészítésénél a plébániai könyvtárát (amelyet a plébánián elhunyt plébánosok könyvei alkottak)²¹ és a plébános saját könyveit külön kezelték, ezért külön is vették fel. Az espereskerületi könyvtárról azonban nincs információnk. Végrendeletében (1850) található az első említés erről a könyvtártípusról. Ugyancsak a végrendeletből derül ki, hogy az akkori veszprémi egyházmegye 18 esperesi kerületének volt már, vagy elméletileg lett könyvtára. Gundi Mihály: *A világ átalakítója* című könyvet ugyanis még halála előtt megrendelte mind a 18 esperesi kerület számára.

A másik forrás a végrendelete és ennek végrehajtási iratai. Végrendeletében a könyveit a zirci ciszterci apátságra, a pápai és a keszthelyi esperesi kerületekre (abban az esetben, ha a ciszterciek nem tartanának rá igényt), a Pápán felállítandó új plébániára, a szemináriumra, a Nemzeti Múzeumra és a káptalanra hagyta, az esetlegesen megmaradó könyveket pedig árverésre bocsájtotta.

A Bajzát-féle káptalani statútum 24. pontja rendelkezett a kanonokok végrendelezése alkalmával a könyvekről. Ezek szerint a káptalani könyvtárát illették a könyvek, vagy 50 Ft ellenében szabadon rendelkezhetek azokról a kanonokok.²² Ebben az esetben az 50 forintot a káptalani könyvtár állományának gyarapítására kellett fordítani. Ruszek József ezt az összeget kifizette, így szabadon rendelkezhetett könyveiről. Végrendeleteiben kiemelt hangsúllyal szerepeltek mindig a zirci ciszterciek. Ennek oka a főapátokkal való szívélyes barátsága (Dréta Antal, Willax Ferdinánd) volt, valamint a zirci apátság könyvtárának bővítése és a könyveinek „közhaszonra” nyilvánossá, tehát szabadon olvashatóvá történő tétele. Könyveinek jelentős részét, hagyta rájuk, így a veszprémi Olvasótársaság feloszlásakor megvásárolt könyveket is. Egy feltétele volt csupán: amennyiben a könyvei bármilyen módon elkerülnek az apátságból, az alapítványaihoz 1000 Ft kártérítést kötelesek adni, „ *mivel nékem öt annyinális többbe kerüle az*”, valamint erről egy elismervényt adjon az apátság. Ez az elismervény nem található meg a végrendelet végrehajtási iratai között.

Pápa város szülöttként szívügyének tekintette egy új plébánia felállítását a Szent Anna-templom mellett. Alapítványt is tett e célból, azonban ez az idők folyamán eléréktelenedett. A létesítendő új plébánia számára könyveiből egy plébánia

könyvtár létrehozására a következő könyveit hagyományozta „*az egyik almáriumnak felébe könnyen meglevő kis egyházi Bibliotheka alakításék számára minden szakbeli válogatott, velős inkább mint terjedelmes egyházi és világi tudományos könyvekből.*”

A káptalannak a könyveinek megváltásán kívül további könyveket adott, „*deák classicusok, mindenféle nyelven írt Szent Írások, s törvényes, és országgyűlési könyvek, egy masziv diófa almáriummal.*” (Ezek a szemináriumba kerültek.) A káptalannak ajándékozta Kopácsy József „*mint professor társamnak saját kezével írt Ius Canonicumja*”-át. A káptalani könyvtár részéről Smodiss János nagyprépost vette át a kötetet és Kopácsynak egy teológiai munkáját. Mindkét mű jelenleg is megtalálható Veszprémi Érseki Könyvtárban.

A szeminárium könyvtárának gyarapítására a következő könyveit hagyta: „*a zsidó és görög vagy arabs, úgy nemkülönbén német, olasz, francia vagy angol nyelvek megtanulására szolgáló, s egynéhány mulató könyvekkel (vagy tizzel) kívánom gazdagítani és minden térképeimmel vagyis mappáimmal.*”²³

A végrendelet végrehajtása során keletkezett iratok között öt könyvlajstrom van megemlítve: a pápai plébániának, a pápai és a keszthelyi esperesi kerületeknek, a szemináriumnak átadott, és az árverésre bocsájtott könyvek jegyzéke. Azonban csak a két esperesi kerület és a szemináriumi könyvek lajstroma van meg. Zirc egyáltalán nincs a könyvek tekintetében megemlítve, tehát vagy nem tartottak rá igényt (ezt erősítik az espereskerületi lajstromok), vagy nem is készült ilyen lajstrom. A pápai plébániai könyvekről még megtudjuk, hogy amíg nem állítják fel a plébániát, addig azok letétben a papnöveldeben maradnak. Az árverésre bocsájtott könyvek összértéke 510 Ft volt. Ugyancsak kiderül, hogy a pápai új plébániának, a pápai és keszthelyi esperesi kerületnek 1-1 almárium jutott a hagyatékból a könyvek tárolására. Az átadási nyugta, valamint a két fuvar kifizetési contója megtalálható az iratok között.²⁴ A jegyzékből és a szeminárium 1851–52-es számadásának összevetéséből kitűnik, hogy az árverésen Kolozsváry József vásárolt egy fekete almáriumot, amelyet a szemináriumnak ajándékozott, a könyvek tárolására.²⁵

Ruszek József a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta a Rákóczi fejedelem titkára (Aszalay Ferenc?) által írt „*historiaféjél*”, melynek hozzakerülési útját is ismerteti végrendeletében, „*hagyom a Nemzeti Múzeum könyvtárának, mint akárkinek is dicsekedéssel mutatható magyar Művészetet.*” A végrendelet végrehajtása során az átvételről nem maradt fenn elismervény.²⁶

A három fennmaradt könyvjegyzékben összesen 546 cím szerepel, ami 1450 kötet (a folyóiratok száma is kötetként szerepel). A pápai kerület lajstromában 122 cím, 364 kötet, a keszthelyi kerület elenchesében 88 cím, 325 kötet, a papnevelde-nek adott könyvek pedig 336 címet, azaz 766 kötet tesznek ki.²⁷

Ismereteink szerint a pápai kerületi könyvtára a pápai főplébánia könyvtárába

került, a keszthelyi kerület könyveiről jelenleg nincs információnk. A szeminárium számára adományozott könyvek, ahogy az átvételi iratok is tanúsítják, a papnevelde könyvtárába kerültek. Az előbb említett darabszám azonban nem pontos, ugyanis a *Diversa manuscripta, Religio és Nevelés* címeznél kötetszám nem szerepel, valamint az átadott térképeknél sem. A szemináriumra hagyott 336 címből pár napi munkával 126 címet sikerült azonosítani *A Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet könyvtárának betűsoros szakcím-tára*²⁸ segítségével.

A könyvjegyzékek címei alapján kíséreltük megállapítani a könyvek nyelvét, ebből következtetve arra, hogy milyen irányú volt Ruszek József műveltsége. A született eredmény nem meglepő. Német nyelvű könyvek közel 40%-ban, latin nyelvű könyvek 30%-ban, magyar nyelvű könyvek 25%-ban fordultak elő, a maradék 5%-ban pedig francia, olasz, angol és héber nyelvű kiadványok. Hat cím alapján nem lehetett eldönteni, hogy milyen nyelven íródtak a könyvek. A latin nyelv gyakorisága természetes, hiszen papi hivatása ezt predesztinálta, és 1844-ig Magyarországon a hivatalos nyelv a latin volt, valamint ekkor még kevés volt a magyar nyelven íródott szakkönyv. A német nyelvűek gyakorisága nem vezethető vissza pápai származására, mivel horvát gyökerekkel rendelkezett, valamint oldalági rokonai Horvátországban éltek. A kor kultúrájából, a földrajzi közelségből és természetesen a német tudományok színvonalából adódott, hogy a könyvek 2/5-e német nyelvű. A magyar nyelvű könyvek bibliák, énekeskönyvek, vallásos írások, valamint a magyar nyelvvel irodalommal, nyelvújítással foglalkozó kötetek, szótárak voltak.

Könyvek nyelve	Címek száma	Százalék	Tényleges százalék (ismeretlenek nélkül)
német	211	38,6	39,1
latin	169	31	31,3
magyar	136	24,9	25,2
olasz	5	0,9	0,9
francia	12	2,2	2,2
héber	1	0,2	0,2
angol	6	1,1	1,1
összesen	540	98,9	100,0
ismeretlen	6 1,1	546	100,0

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

VÉK = Veszprémi Érseki Könyvtár

VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

- I.1.5. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta seminarii Sanctae Annae
 I.1.7. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta et fragmenta visitationis canonicae
 I.1.8. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Visitaciones canonicae
 I.1.12. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Testamenta parochorum
 I.1.17. = Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Synodus diocesana
 III.1.e. = Veszprémi káptalan levéltára, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Executiones testamenti
 VIII.31. = Hagyatékok, Pfeiffer János hagyatéka
 IX.9.a. = Gyűjtemények, Kézirattár, Teológia irodalom
 FEJÉRDY 2014 = Fejérdy András: Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat és az apostoli szentszék. In: Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár (szerk.), *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Budapest–Pécs, 2014. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis X.)
 HERMANN 1942 = Dr. Hermann Egyed–Eberhardt Béla: *A veszprémi egyházmegye papságának könyvkultúrája és könyvvállománya a XIX. század elején*. Veszprém, 1942. (A veszprémi egyházmegye múltjából 8.)
 HORVÁTH 1929 = Horváth Konstantin: A bibliafordítás kérdése utolsó nemzeti zsinatunkon. *Katolikus Szemle* 43 (1929) 2. 97–111.
 OLAJOS 1941 = Olajos Andor Elréd OSB: *Ruszek József*. 1941. [Kézirat, Főapátsági Könyvtárban, Pannonhalmán.]
 PFEIFFER 1943 = Pfeiffer János: *A veszprémi káptalan újkori statutumai (1667–1780)*. Veszprém, 1943. (A veszprémi egyházmegye múltjából 9.)
 PFEIFFER 1987 = Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai*. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae VIII.)
 RUMI 1817 = Rumi Károly: 1) *A' Filozofiának előljáró Értekezései*. Irta Ruszek József, a' *Weszprémi Nevendék Papság' egygyik (egyik), s örebbik Tanítója (Tanítója)*. Weszprémben, Szammer Klara bötüivel (betűjével). 1812. X. és 112 l. 8. r.ben. 2) *A' Filozofiának summás Rajzolatja, vagy is Encyclopediája*. Irta Ruszek József ott 45. l. 8. 3) *A' Filozofiának rövid Historiája*. Irta Ruszek József ugyan ott 1811. 378. l. 8. *A' könyv' foglaltján, s egy időbeli táblán kívül*. Tudományos Gyűjtemény 1817. 1. (1817/XI.) 100–109.
 RUSZEK 1811 = Ruszek József: *A' filozofiának rövid historiája*. Veszprém, 1811.

JEGYZETEK

¹ A 2013. november 29-én Veszprémben tartott *Mondolat 200* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

² A közlemény alapadatai Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950)* című kötetére és Olajos Andor Elréd OSB: *Ruszek József* című 1941-es szakdolgozatából származnak.

Ezennel szeretném megköszönni Ásványi Ilonának, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár igazgatóhelyettesének, hogy a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár rendelkezésére bocsátotta ez utóbbi, nehezen hozzáférhető és értékes munkát. (Klasszikus levéltári történetként: a kézirat a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltárban is előkerült, a konferencia után másfél évvel.)

³ PFEIFFER 1987, 185–186.

⁴ RUSZEK 1811, IV.

⁵ OLAJOS 1941, 47.

⁶ RUSZEK 1811, IV.

⁷ OLAJOS 1941, 48.

⁸ OLAJOS 1941, 85–87.

⁹ Uo. 87.

¹⁰ Uo. 87–88.

¹¹ *Weszprim, gedr. b. d. Wittwe Szammer: A' Filozofiának előljáró értekezései. Irta Ruszek József, a' Weszprémi nevendék Papsay [sic!] egygyik (egyik) 's örebbik (öregebbik) Tanítója [Tanítója]. (Vorläufige Erforschungen der Philosophie. Verfasst von Joseph Ruszek, einem ältern Lehrer des Wessprimer geistlichen Seminariums.) 1812. X. 11., 46 u. 378 S. nebst Register und einer Tabelle. 8. Allgemeinen Literatur-Zeitung vom Jahre 1816. Vierter Band. Die Ergänzungsblätter dieses Jahrgangs enthaltend. 1816. febrúár. 22–23. Numer. 169–176, 177–180.*

¹² RUMI 1817, 100–109.

¹³ OLAJOS 1941, 88–96.

¹⁴ Uo. 124.

¹⁵ Uo. 105–124.

¹⁶ Uo., 125.

¹⁷ Vö. HORVÁTH 1929, 97–111., és FEJÉRDY 2014, 223., 230.

¹⁸ Uo., 131–143. vö. VÉL I.1.17. no 7.

¹⁹ Uo., 143–144

²⁰ VÉL I.1.7. fasc. X. no 10. 81., 83., vö. VÉL I.1.8. tom. 23., 22., 99.

²¹ HERMANN 1942, 6.

²² PFEIFFER 1943, 28., 78.

²³ VÉL I.1.12. fasc. XLIII. és VÉL III.1.e. fasc. XII. no 1.

²⁴ VÉL III.1.e. fasc. XII. no 1.

²⁵ VÉL. I.1.5. fasc. XIII. no 1.

²⁶ VÉL I.1.12. fasc. XLIII. és VÉL III.1.e. fasc. XII. no 1.

²⁷ VÉL III.1.e. fasc. XII. no 1.

²⁸ *A Veszprémi Püspöki Papnevelőintézet könyvtárának betűsoros szakcímára. Veszprém, 1905. („A szakcímár (szakkatalógus) nem egyéb, mint hű másolata a szakcsoportok szerint felállított könyvtárnak. A szakcímár szerkesztésének alapját tehát a felállított könyvek rendszere képezi.” Kudora Károly)*

A veszprémi dr. Óvári Ferenc utca története

VERESS D. CSABA*

AMIÓTA CSAK MEGJELENT A TÖRTÉNELEMBEN – és legalább ötezer évet számíthatunk! – az utóbbi mintegy ezer éve a veszprémi Várhegyen és az azt körülvevő dombokon és völgyekben máig élő településhalmaz, déli irányból, a Balaton felől emelkedő magaslatok irányából fenyegettek a természet erői. Elsősorban a csapadék. A lezúduló esőzések, a téli havazások olvadásakor meginduló áradata. Számos ilyen „aszó” (a régi magyar nyelven ez időszakosan meginduló vízáradatak általában szárazon tátongó medreit jelentették) létezett Veszprémben. A legnagyobbak és legveszedelmesebbek ezek közül a „Vámosi-aszó”, a „Kecske-aszó”, az „Aranyosvölgyi-aszó” voltak, melyek a „Fejes-völgyön”, a „Hosszú”-, a „Kasza”- vagy „Kecske”-völgyön (a veszprémi Várhegy nyugati tövében) ömlöttek az összes „aszók” ideiglenes vizeit összegyűjtő – a XVIII. századtól „Veszprémvíze” (első ilyen néven való említése: 1258!) nevű patakba, majd végül a távoli Dunába.

A veszprémi Várhegy körüli településekre a legnagyobb veszedelmet – a sok néven nevezett – „Kasza-aszó” jelentette, amelynek hatalmas és mély árka a mai város délkeleti részétől látható az Ördögárok utcánál, majd beboltozva (1884-től) eltűnik az Alsóvárosi temetőt nyugatról szegélyező Erzsébet-sétány, Laczkó Dezső Múzeum előtere, Megyeház tér, Színházkert, Óvári Ferenc utca, Szeglethy utca, Virág Benedek utca, Ranolder-tér, Jókai Mór utca alatt és a Patak téri hídnál éri el a Séd-patakot.

Az „aszókon” át – elsősorban a „Kasza” – illetve „Kecske-aszón” át – a Balaton-felvidékről északi irányba lezúduló iszonyatos víztömeg utoljára – egy nagy felhőszakadás alkalmával, – 1803. május 7-én zúdult Veszprém város mélyében fekvő utcáira, tereire. A Séd-patak is kiáradt. A víz magasságát a Várhegytől nyugatra húzódó Jókai Mór (akkori Hosszú) utcában lévő Grünner-féle ház kerítésébe falazott kőtáblával jelölték meg. A közeli Szent Anna-templomban az oltárig ért, s a víz a templom kriptáját is elöntötte. A kriptába temetést azóta megszüntették. Számos lakóház is összedőlt, s tizenegy ember meghalt.¹

* Veress D. Csaba (Villány, 1933. szeptember 23. – Várpalota, 2014. május 27.)

A szerkesztőség köszönettel tartozik dr. Veress Katalinnak, aki édesapja, Veress D. Csaba hagyatékából közlésre átadta a fenti dolgot.

Az 1803. május 7-i árvíz katasztrófa után a város vezetői szervezetteren igyekeztek védelmet kiépíteni. A közbejött események – az 1809. évi francia háború (mikor is a város is francia katonai megszállás alá esett rövid időre); az 1848–1849. évi polgári forradalom és a szabadságharc eseményei stb.) miatt az első jelentős védelmi munkálat az volt, hogy a Plosszer sétány (mai Erzsébet sétány) déli végén megkezdődött az „Ördögárok” nevezett mély vízmosás beboltozása, egészen a Jókai Mór utca felső végén lévő Séd-hídig.²

Ezzel kialakult a Plosszer sétány, illetve eltűnt a Megyeháza közelében álló fából ácsolt nagy híd, mely a nagy vízmosást eddig áthidalta. A vízmosás további beboltozásával kialakult a belső Püspökkert.³

Az ún. Püspökkert (mai Színházkert) délnyugati sarkában az 1901–1902-es években felépült a Püspöki Jóságkormányzóság palotája (ma a megyei könyvtár).

A belső Püspökkert keleti szomszédja az 1886-ban – a volt királyi Sóház helyén épült – Megyeháza; déli szomszédja a középkori Szentmiklósszeg városrész templomdombja (a domb szikláinak épített házakkal); nyugaton a Püspökkert (illetve a Püspöki Jóságkormányzóság), szomszédja pedig az Úri utca (a mai Iskola utca) házsora volt, folytatásában az Angolkisasszonyok Sancta Maria Intézetével (1860). Északi irányban 1909-ig nem volt lezárva a belső Püspökkert. Itt nem volt kiépített utcator, ugyanis itt kertek, kerti házak voltak, s keleti végén nem volt kijárás a Megyeház irányában. A mai kijárót – a volt Városháza (Kapuváry-ház és a Korona Vendéglő (ma Mackó cukrászda) között nyitották.

Hosszú ideig a város vezetősége nem tudott dönteni abban, hogy mi legyen a belső Püspökkert északi részével. Volt olyan elképzelés, hogy fásítsák és parkosítsák a területet. De célszerű lett volna itt egy utcát kialakítani a fentebb említett Kováts-féle emeletes ház lebontásával, egy utcát nyitni a belső Püspökkert északkeleti sarkával átelleni – az Angolkisasszonyok intézetével szembe – 1900. évtől építés alatt álló postapalota irányába. Ezzel Veszprém nyugati – Jeruzsálemhegy városrész felé a közlekedés is egyszerűbbé vált. Egyszerűsítette a helyzetet az is, hogy az 1885 júliusában – az új városháza céljára már megvásárolt – Kapuváry-ház udvarai és kertjei egyenes vonalban a postapalotáig húzódtak, s egyszerű volt ezen a területen az épületsort építeni, illetve egy utcát kialakítani.⁴ A belső Püspökkert északi részében kialakítandó utca a fentebb említett Kováts-féle épület lebontásával kezdődött meg.⁵

Veszprém város lakosságának és vezetőségének régi álma és terve volt egy állandó kőszínház felépítése. A színház kialakításának gondolatát Szomaházy István író vetette fel, de a gondolatot 1905-ben Szeglethy György (aki Veszprém polgármesterre volt 1899–1910 között) és dr. Óvári Ferenc váltotta valóra, mikor megalakították a Színpartoló Egyesületet. A színház épülete a belső Püspökkert északkeleti sarkában, a Korona Vendéglőhöz kapcsolódva épült fel 1908 szeptemberére. A színház épületét Medgyaszay István építész tervezte az ekkor divatos eklektikus stílusban.

Magyarországon ez az épület épült először teljes egészében vasbeton szerkezettel. Az építkezést Csomay Kálmán veszprémi építész vezette. A nyitó előadásra – 1908. szeptember 17-én – meghívták Habsburg Ferenc Józsefet, Ausztria császárat és Magyarország apostoli királyát, aki ekkor a Gyulafirátót térségében rendezett hadgyakorlaton vett részt. A hadgyakorlat – az 1878 óta megszállt (okkupált) és 1908-ban véglegesen az Osztrák–Magyar Monarchia területévé válás miatt tiltakozó Szerb Királyság megfélemlítését szolgálta, s az első világháború (1914–1918) egyik előzménye volt. A színházépület ünnepélyes felavatása 1909. január 10-én zajlott le.⁶

Ugyancsak az új utca részét képezte a városnak a postapalota felé elnyúló kertjeiben felépült, és 1912-ben (a színházépület meghosszabbítását képező Szegelethy utca sarkán álló) Városi Tűzoltószertár felavatása is. A városi hivatásos tűzoltócsapat főparancsnoka is Óvári Ferenc volt. A tűzoltószertár építése már folyamatban volt, amikor nevet kapott a város új utcája. Az 1909. november 4-én lezajlott városi tanács közgyűlés jegyzőkönyvében „dr. Óvári Ferenc utca” van említve, minden magyarázattal nélkül. Az a ritka eset történt meg, hogy valakit már életében, kimagasló érdemei miatt azzal tiszteltek meg, hogy utcát neveztek el róla.⁷

Az új utca harmadik épülete – az 1911–1912-ben felépült iparostanonc iskola volt – a két, már említett épület felezőjében.

Az épület szecessziós stílusban készült Schoditsch Lajos budapesti építész tervei alapján. A kivitelezést Adorján Mór és Takács János veszprémi építőmesterek végezték. A megnyitását követő két év múlva kitört az első világháború, s az épületet az osztrák–magyar hadsereg az iskolát katonai kórház céljára lefoglalta. Az 1914 augusztusában a Veszprémbe települt „K.U.K. Reserve-Spital” (Császári és Királyi Tartalék Kórház) –, amelynek központi épülete a Palotai úti felsőkereskedelmi iskolában (ma Kossuth Lajos Általános Iskola) működött, a „Járványkórház” részleget telepítette ide. Az első világháború után – az 1930-as évek gazdasági válsága idején a földszinten népkonyha működött. Ugyancsak az 1930-as években, mivel az iparos tanoncok ügyis csak a délutáni és esti órákban jártak iskolai oktatásra, a délelőtti órákban a túlszűfolt katolikus elemi fiúiskola egyes osztályai is az iparos tanonc iskola épületébe jártak. A második világháború idején (1941–1945) – az 1944. március 19-ét követő német katonai megszállás kezdetétől a német csapatok 1945. március 22–23-i visszavonulását, illetve a városi katonai kiűréséig a német 707. sz. katonai városparancsnokság működött az iskola épületében, a német Siems őrnagy parancsnoksága alatt. Decembert 20-án a város részéről életfontosságú tárgyalások zajlottak le a német városparancsnok s Márffy Aladár városi főmérnök részéről a városi vezetőség képviselőjében. Ezen a nevezett napon elsősorban a veszprémi „Szent István” viadukt – német részről végrehajtott felrobbantása, illetve több más életfontosságú városi létesítmény (vízmű, elektromos központok stb.) megsemmisítése volt a tét.

A háborút követően 1968-ig működött az ipari tanuló iskola az 1912 óta átadott épületben. Ez évben az épületeket átadták a veszprémi önálló Ének-zenei Általános Iskolának, mivel az ipari tanuló oktatás átvette az újonnan átadott ipari tanuló iskolabázist. Az 1990-es évek elején – a városi vezetés egy magánvállalkozónak – szórakozóhely céljára – eladta a régi ipari tanuló iskola épületeit, amely azóta (a 2013. évet írjuk jelenleg) a város szegényfoltjaként a pusztulás szélére jutva, rontja a városképet.⁸

1913-ban a Veszprémi Takarékpénztár (három egyidejűleg épített bérháza közül az egyiket ugyancsak a dr. Óvári Ferenc utcában, a postapalota után építtette fel bérpalota céljából. Az építkezés tervét és kivitelezését a veszprémi Csomay Kálmán építész végezte. Az épület a dr. Óvári Ferenc utca 7. számot kapta. Az épület kezdetben bérház volt, majd a második világháborút követően a Magyar Kommunista Párt (MKP) városi és megyei székházaként is működött, ezt követően szakorvosi rendelőintézetként szolgált, ami utóbb a volt Komakuti-kaszárnya helyén felépült új SZTK épületbe költözött. Az épület jelenleg – 2013-ban – a Nemzeti Adó- és Vámhivatal Veszprém Megyei Adóigazgatósága egyik részlegének használatában van. Az Óvári utca utolsó felépített épülete – 1929–1930-ban épült Márffy Aladár városi főmérnök tervei alapján, illetve Csomay Kálmán veszprémi építőmester kivitelezésében. Az 550 férőhelyes filmszínház bútorzata és berendezése veszprémi szakemberek – vállalkozók és iparosok – munkája. Az első filmvetítés 1930. november 13-án zajlott le, s a „Jazz király” című filmet adták elő. Hétköznapokon kettő, vasár- és ünnepnapokon négy vetítést tartottak. A második világháború után – 1949-ben – a mozit államosították, s az eddigi „Hungária mozi” elnevezést „Vörös Október filmszínház” elnevezésre változtatták. Mivel a mozi épülete – az első világháború után divatosá vált bauxitbeton szerkezettel építették, ezt az 1970-es évek elején életveszélyesnek minősítették, és 1981-ben (mikor az új Séd filmszínház épülete elkészült) véglegesen bezárták. Különböző célokra hasznosították: így a közelmúltban (2013!) „Panda” elnevezéssel egy kínai cég áruházként működtette.⁹

Az 1930-ban megnyílt Hungária Filmszínház (mozi) megnyitásával a dr. Óvári Ferenc utca kiépítése véglegesen – mai formájában – teljesen elkészült.

Az 1930-as évek közepén egyre erősebben mutatkoztak egy újabb világháború előjelei. Veszprém vonatkozásában a környéken több hadiipari létesítmény (Pét, Balatonfüzfő, veszprémi Lőszerművek, és más katonai objektumok épültek ki). Veszprém rendkívül átszegdelt terepviszonyai rendkívül megnehezítették egy katonai fontosságú főútvonal építését. A Szombathely–Veszprém–Székesfehérvár–Budapest közötti összeköttetésre tervezett 8. sz. főközlekedési utat – a Szent István völgyhíd (viadukt) beiktatásával – a városon át voltak kénytelenek megtervezni és kiépíteni. A 8. sz. főközlekedési út – keletről nyugati főirányban – a Kossuth Lajos, Szabadság tér, az Óvári Ferenc utca útvonalon haladt, majd innét északnyugati

irányban az Iskola utca és Templom utca területeken épületrombolásokat is magába foglaló átrendezésekkel kiépítették a Szent István völgyhíd felé vezető – akkori Gömbös Gyula utcát (melyet az 1936. október 6-án elhunyt miniszterelnökről neveztek el). Ez az új útszakasz napjainkban a Dózsa György út elnevezését viseli.

Azzal, hogy a 8. sz. főközlekedési utat, ezt a katonai szempontból elsőrendű fontosságú útvonalat Veszprém város központi részein vezették át, egy várható háború esetére elsőrendű katonai, légi és tüzérségi célponttá tették.

Miután a második világháború utolsó évében (1944–1945) a szovjet Vörös Hadsereg 1944 decemberében Budapest körülvétele és elhúzódó ostroma miatt kb. húsz kilométerre elakadt, Veszprém, mint a 6. német hadsereg egyik legfontosabb ellátó és javító, valamint közlekedési központja, példátlanul sok: összesen nyolcvan-kettő szovjet légbombázást szenvedett. Ezek zöme egy gépes (kétfedelű PO–2-es gépek) támadás volt, s Veszprém épületállományában példátlanul nagy, 75,5%-os épületkárokat okozott. Különösen pusztító volt az 1945. február 21-én déli 13 óra utáni percekben lezajlott – nagyobb, amerikai gyártmányú „Boston” típusú kétmotoros szovjet gépekkel végrehajtott köteléktámadás, amely elsősorban a 8. sz. főközlekedési út vonalát bombázta. Az Óvári utca, köztük a Korona Szálloda és a Petőfi Színház épületeit ebben az időpontban érték bombatalálatok. A Korona Szálloda ekkor az I. német lovas hadtestnek alárendelt 3. és 4. német lovas hadosztályoknak – a Balaton ÉK-i térségében harcoló sebesültjeinek volt a kórháza. Pontos veszteségadatok nem ismertek, de a halottak és sebesültek száma nagy volt. Jelentős volt a polgári veszteség is, de a dr. Óvári Ferenc utcát ért bombatalálatok – tudásunk szerint súlyos emberveszteségeket nem okoztak.¹⁰ A szovjet Vörös Hadsereg 1945. március 16–19-én Esztergom–Mór–Pátka vonalról megindított „Bécsi Támadó Hadművelet” első napjaiban – március 22–23-án érték el a megerősített és a német 3. „Brandenburg–Berlin” páncélos hadosztály által védett Veszprémet. A város nehéz terepviszonyai miatt az áttörés a Jutasi Nagymezőn bontakozott ki. Miután a német 3. „Brandenburg–Berlin” páncélos hadosztályt a szovjet átkarolás fenyegetett, a szovjet 9. gárda lövész- és 6. gárda harcokosi hadtestek parancsnoksága Veszprém város ellen csak a 37. gárda lövészhadtest három lövészhadosztályát és az 5. gárda harcokosi hadtest egy páncélos dandárát vetette be délután 14–15 óra körül a város bevételére. A várost védő német páncélos hadosztály viszonylag rövid utóvédharc után visszavonult Veszprémből. Az egyik legdrámaibb epizódra viszont az Óvári utcában került sor. A város keleti előterében harcoló német 6. harcokosiezred egyik páncélosa – harcokosija? – rohamlövege? – pontosan nem tudjuk, a Kossuth Lajos, majd az Óvári utcákon át próbálta elérni a viaduktot, hogy Márkó felé hátráljon. A harcokosi személyzete nem tudta, hogy az előző éjszaka a viadukt szovjet repülőbomba-találat miatt félig leroskadt. A német harcokosizó katonák csak a viadukton észlelték, hogy nem tudnak azon átmenni, és ezért azonnal visszafordultak.

Visszatértek az Óvári utcáig, s pont a postapalota nagy kocsibejáró kapuja elé értek, mikor már a város területén – valahol az Óvári utca felső végén: a Kapuváry-ház (városháza) vagy a túlsó saroknál (a mai Mackó Cukrászda szögleténél) biztosító szovjet páncéltörő tüzérek látókörébe kerültek. A tűzkész löveg azonnal tüzet nyitott, s kilőtte a postapalota oldalkapuja előtt megjelenő német páncélost. A páncélos német kezelőszemélyzetének a sorsa ismeretlen.¹¹

A második világháborút követő – többpártrendszerű – népi demokratikus politikai rendszerben – az 1945. március 23-át követő napokban az illegalitásból újjászerveződő Magyar Kommunista Párt városi szervezete az Óvári utca 7. számú takarékpénztári bérházban létesítette ideiglenes irodáját. Néhány nap múlva a központi országos pártszervek képviselői által irányított értekezlet – 1945. március 27-én már a Piactér (ma Óváros tér) 25. sz. épület földszintjén alakította meg a Kommunisták Magyarországi Pártja városi szervezetét.¹²

Miután 1948 májusára – a Kommunisták Magyarországi Pártjából és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt balszárnyából – Veszprémben is megalakult a Magyar Dolgozók Pártja, a városban is kialakult az egypárti vezetésben a proletárdiktatúra. Ennek egyik következménye volt, hogy Veszprémben egyik 1950. április 4-én az addigi dr. Óvári Ferenc utca nevét megváltoztatták, s a szocialista világrendszer vezéralakjáról „Sztálin utcának” nevezték el, mely nevet viselte az utca az 1960-as évek elejéig.¹³

Az 1950–1956. közti bel- és külpolitikai és belpolitikai problémái 1956 nyarára olyan mély politikai-gazdasági válságot idéztek elő, hogy Magyarországon súlyos politikai válság, majd fegyveres harc – forradalom és nemzeti szabadságharc – robbant ki. Veszprém megyében és városban nagy szerepet játszott a Sztálin utcában lévő veszprémi Petőfi Színház, ahol a politikai válság okozta események zajlottak. A forradalmi robbanás kibontakozását hozta létre az 1956. október 23-án délután 15 órakor a színház nagytermében megrendezett nagygyűlés. Az eseményeket a pártatlan szakirodalom – elsősorban Mészáros Gyula nyugalmazott erdőmérnök – minden részletében feltárta, feldolgozta és publikálta, az itt közöltek az ő munkásságán alapulnak.¹⁴

A nagygyűlésen jelentős szerepet játszottak a Veszprémi Vegyipari Egyetem hallgatói.

Október 25-én a reggeli órákban a Veszprémben állomásozó magyar 41. páncéltörő tüzérosztály – Sántha Károly alezredes, városparancsnok parancsára – Veszprém város több katonailag fontos pontjára, így a Sztálin utca végén álló 1. sz. postára is katonai őrseget vezényelt. Ezzel egyidejűleg, délelőtt 10-11 óra között a Sztálin utca ellenkező végén, a Kapuváry-házban lévő Városi Tanács épületébe is katonai őrseget vezényelt Bíró Zoltán főhadnagy, a Vegyipari Egyetem Katonai Tanszékének parancsnokhelyettese parancsnokságával. Ugyanekkor a Katonai tan-

szék parancsnoka – Földesi István százados – parancsot adott arra, hogy – elsősorban a III. és IV. éves egyetemistákból kezdjék meg egy 140 fős század felállítását. A szervezés ekkor el sem kezdődött, mivel az esti órákban a városban nagy tüntetés kezdődött, mintegy 9-10 ezer emberrel. A 48-as emlékműtől (1. sz. Általános Iskola – ma Kossuth Iskola – melletti vasúti töltés tövéből) indított tömeg a Városi Tanácshoz vonult, majd onnét a Sztálin utcán át a viadukthoz, s onnét a Jókai utcán keresztül újra belvárosba jött vissza. Ezen a tüntetésen történt, hogy néhány polgári személy leszereli a Tűztorony csúcsáról a vörös csillagot. A polgári és katonai hatóságok a Szeglethy utcai tűzoltóságot riasztották, de vízszugárral való tömegoszlatás nem történt, ugyanis ismeretlen személy elvágta a tömlőt.

Október 28-án, Veszprémben a tömeghangulat egyre inkább a városban állomásozó ÁVH-egységek ellen fordult. Ezért Sántha Károly alezredes városparancsnok azt ajánlotta, hogy a rendelkezésére álló magyar katonai alakulatokkal védőőrizetbe veszi – a Sztálin utcához igen közel lévő – az 1970-es években épült „Dimitrov” Megyei Művelődési Központ helyén volt épületekben elhelyezkedő „belső” ÁVH-s egységet, illetve a Pápai úton (8. sz. főközlekedési úton) lévő ÁVH-s laktanyát. A „lefegyverzéskor” az ÁVH-s egységek álcázására október 28-án kb. hatvan tüzer egyenruhát adtak át a veszprémi ÁVH-s egységek parancsnokának, Havasi László őrnagynak. A honvédség egyenruhájába való átöltöztetésről és a Jutasi úton lévő „Kossuth Laktanyában” telepített 75. lövészezred szálláskörzetébe szállított ÁVH-sok összevonásáról a veszprémi Forradalmi Tanács elnöke, Lóránd Imre is tudott.

Október 30-án jelentős események zajlottak le a – Szabadság tér 1. sz. és a Sztálin utca saroképületében, a Városi Tanácson. A megyéből és a városból gyülekeztek a városháza udvarán a volt Független Kisgazdapárt képviselői, hogy újrászervezzék a pártot. Ugyanezen időben a veszprémi egyetem előtt tömeggyűlés zajlott le. A budapesti „Széna téri szabadságharcosok” küldöttei szóltak a tömeghez, s elégedetlenségüknek adtak hangot: mikor a budapestiek súlyos harcot vívnak a szovjet csapatokkal és az ÁVH-val, Veszprémben még csak megszervezve sincs a nemzetőrség. A fegyveres nemzetőrség megszervezését követelő tömeg felvonult a Városi Tanács épülete elé, ahol kb. ezer ember követelte a felfegyverzett helyi nemzetőrség azonnali megszervezését. Sántha Károly alezredes városparancsnok közölte, hogy azonnal felfegyvereznek 244 embert. A budapesti küldöttség vezetője az alezredes városparancsnokot kitudszkolta a városháza kapuja feletti erkélyre, hogy az a tömegnek is jelentse be ígérését. A nemzetőr-zászlóalj két századból fog állni, az egyiket az egyetemistákból és a másikat a fémfeldolgozó munkásaiból fogják megszervezni. Valóban, még a nap folyamán megkezdődött a szervezés, csak fegyverek beszerzése maradt másnapra.

Október 31-én a megyei Forradalmi Tanács – eddigi székhelyéről, a Városi Ta-

nács épületéből – átköltözött a közeli Megyei Tanács épületébe. A nap folyamán megtörtént a nemzetőr-zászlóalj egyetemistákból, illetve munkásokból felállított két századának megszervezése és felszerelése. Minden nemzetőrt magyar katonaruhába öltöztettek. A nemzetőr-zászlóalj emberei is részt vettek – az egy honvéd, egy rendőr, egy nemzetőr – felállítású járőrözésben, illetve fontosabb objektumok őrzésében. Így került – ilyen összetételű őrség a postapalotába is.

Ugyancsak 31-én szétvált a Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács és a Városi Nemzeti Forradalmi Tanács (az utóbbi a Kapuházy-házban, a Városi Tanács épületében).

November 1-vel Lóránd Imre lemondott a Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács elnöki tisztéről, melyet dr. Brusznai Árpád, a Lovassy László Általános Gimnázium tanára vett át.

November 2-án a Városi Nemzeti Forradalmi Tanács egy bizottságot hozott létre, amely változásokat rendelt el a város utcanév változtatási ügyében: A Sztálin utca nevet nem dr. Óvári Ferenc utcára változtatták vissza, hanem „Pesti hősök útja” új nevet kapott.

November 3-án este újra tömegtüntetés volt a Városi Tanács előtt, s újra és újra fegyverek kiosztását követelték. Dr. Brusznai most is azt bizonygatta, hogy nincs ok a fegyverek kiosztására, mert előző nap meg nem támadási szerződést kötöttek. A tömegharag Brusznai ellen fordult, a tömeg már az épület kapuját akarta betörni, hogy Brusznaira támadjanak. A helyzet odáig fajult, hogy a Városháza udvarain át kellett Brusznait az épületből kimenteni, s haza kísélni.

Ezen az éjszakán, 1956. november 3-án 22 órakor harckészültségben állt a szovjet hadsereg két hadosztálya, hogy támadást indítson november 4-én hajnali 4 órától kezdve. A 17. gépesített gárdahadosztály Hajmáskér felől indult a Veszprém városától északra elhelyezkedő jutasi magyar laktanyák ellen, illetve a város keleti városrészei ellen. A 31. légideszant gárdahadosztály pedig Veszprémtől délre-délnyugatra – a Szentkirályszabadja repülőtér és Tapolca–Veszprém közti út közti ívben vonult fel (parancsnok: P. Rjabov vezérőrnagy) két ezrede – a 114. és 381. ejtőernyős-ezredei álltak támadásra készen. Bár ejtőernyős kiképzésben részesültek ezek a csapatok, a támadást gyalogsági bevetésként indították. Mindkét támadó hadosztály harcrendjét harckocsik kísérték. Míg a Hajmáskér felől támadó szovjet csapatok a 8. sz. főközlekedési öt két oldalán nyomultak be Veszprém ÉK–K-i részébe, a 31. légi deszant-gárdahadosztály a Szentkirályszabadja–Veszprém közti műút és a Tapolca–Veszprém közti műút közti ívben nyomultak be rendőrség, az Alsóvárosi temető és a Vegyipar Egyetem körüli városrészek közti utcákba.

A szovjet 31. légideszant-gárdahadosztály egyik egysége az egyetem mellett húzódó Schönherz (mai Egyetem) utcán, illetve a Vámosi úton nyomult be a városba, a Puskin (ma Megyeház) utcán és a Vorosilov (ma Iskola) utcán nyomult előre a postapalota, a Színházkert és a Megyei Tanács épülete (Megyeháza) irányába. A

Sztálin utca felől a magyar fegyveres erők (katonai vagy nemzetőr egységek) tüze érte ekkor a szovjet gyalogságot. Már a postapalotánál nyomultak előre a szovjet előrevetett egységek, mikor – állítólag 6 óra 30 perc körül – a Sztálin utca 7. sz. alatt lévő SZTK rendelőintézet II. emeletéről gyalogsági tűz – puska- vagy géppisztolytűz érte a főpostánál előnyomuló szovjet katonákat. Három szovjet katona meghalt. Egyidejűleg a Petőfi Színház déli fekvésű épületrészeiből – több lőállásból is lőttek egyidejűleg a Megyeháza felé, illetve a posta felé előnyomuló szovjet katonákat.

A postapalota közelében gyülekező szovjet katonák egyik csoportja a Dózsa György úton a viadukt felé folytatta előnyomulását. A viadukt felől egy – a munkás-nemzetőrökkel megrakott teherautó az Iskola utcánál szovjet géppuskatűzbe került. A teherautót csak a postapalotánál tudták leállítani a szovjet katonák, s tizenkilenc nemzetőrt foglyul ejtettek.

A szovjet csapatok felderítői – és magyar barátaik – nyomán megtudták, hogy az egyetemista nemzetőrök többsége a várban van: oda vonultak vissza, illetve az egyik diákszálló is a várban volt. Ezért a postapalotánál összpontosított szovjet csapatok egyik része – a postapalota mögötti Toborzó utcán nyomult előre, hogy úgy közelítse meg a várat. Más részük pedig a városháza megkerülésével, a Rákóczi utcán át nyomultak – egy-két harcrocsi védelme alatt – előre a vár déli kapuja felé. Ekkor támadták meg az ún. Irodaházat, a Magyar dolgozók Pártjának székházát. Az itt meghúzódó magyar katonai őrséget megtámadták és az előcsarnokban a katonák nagy részét agyonlőtték.

A postapalotánál elfogott munkás-nemzetőröket a postapalota csomagmegőrző helyiségébe zárták, majd a börtönbe csukták valamennyiüket.

A reggeli órákban a szovjet csapatok szabályos ostrom alá fogták a veszprémi várat. A postapalotával szembeni Angolkisasszonyok intézetének temploma előtti téren két szovjet harcrocsi jelent meg, s lövéseket adtak le részben a Megyei Tanács és a Petőfi Színház felé, valamint az egyetemi épületek irányába. A szovjet csapatok észrevették, hogy a postapalota udvaráról remek kilövés van a vár keleti és dél-keleti épületei felé. Ezért az udvaron aknavetőket állítottak fel, és onnan is löni kezdték a várat.

A november 4-i – vasárnapi – lövöldözésben a szovjet harcrocsi ágyuk és más tüzérségi lövegek alaposan összelőtték a Petőfi Színház és az Iparitanuló Iskola épületeit, de számos belövés érte a postapalotát, és a Vörös Október Filmszínházat is. A nap második felére, délután 15-16 órára a szovjet csapatok elfoglalták a veszprémi várat is, az egyetemisták – akinek volt fegyvere – eldobálta és megadta magát. Néhány elszántabb fegyveres polgári személy szórványos harcot folytatott még a nap végéig, illetve a következő napon. A vár elfoglalása után a szovjet katonák elhagyták a postapalota udvarán kialakított aknavető és tüzérségi tüzelőállásaikat, s a Sztálin utcában elnémult a harci zaj.

Az utca elnevezése az 1960-as években megváltozott: a Sztálin utca elnevezése Népköztársaság utca elnevezést kapta. Majd csak az 1989–1990-es évek politikai változásai után kapta vissza a dr. Óvári Ferenc nevet (s azóta is ezt a nevet viseli), ahol szinte minden „rég” intézmény megszűnt. 1981. évben a főposta új épületébe költözött és végleg bezárt a Vörös Október Filmszínház, s megnyílt a Séd Filmszínház a Megyei Tanács feletti magaslaton. Mindkét épület teljesen más szerepet kapott. Az 1968. év szeptemberében az ipari tanuló iskola (a MÜM 308. sz. Ipari Szakmunkásképző Iskola) új épületbe költözött a Jutasi (akkor Felszabadulás útja) úton. Helyébe költözött az Ének-zenei Általános Iskola, mely 1995-ben megszűnt.

A Városi Tanács a Kapuváry-ház épületeiből 1992. április 16-án költözött a megszűnt Veszprémi Járási Tanács Vörös Hadsereg téri (ma Óváros tér) épületébe.¹⁵

Az újra dr. Óvári Ferenc utcában kizárólag a Petőfi Színház nem változott, hanem az 1956-os háborús sérüléseit kijavítva, majd az 1982–1988. évi nagy felújítási munkálatok után – változatlanul – Veszprém város egyik legnagyobb kulturális intézményeként működik.

Kézirat lezárva: 2013

JEGYZETEK

¹ VARGA 2009 = VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Veszprém, 2009., 32. o.

² VARGA 2009 = 272. o.

³ VARGA 2009 = 670. o.

⁴ VARGA 2009 = 663. o.

⁵ HUNGLER 1988 = HUNGLER József: Veszprém településtörténete. Veszprém, 1988. 253. o.

⁶ VARGA 2009 = 641. o.

⁷ HUNGLER 1988 = 282., VARGA 2009 = 913., 640., 835–836. o.

⁸ VARGA 2009 = 337. o.

⁹ VARGA 2009 = 796., 232. o.

¹⁰ VERESS D. 1978 = VERESS D. Csaba: A balatoni csata. Veszprém megye felszabadításának katonai története. (1944. december 1.–1945. március 30.) É.n./1978. 447. o.

¹¹ VERESS D. 1978 = 344. o.

¹² VARGA 2009 = 796., 510. o.

¹³ VARGA 2009 = 599. o.

¹⁴ MÉSZÁROS Gyula: Forradalom és szabadságharc Veszprémben 1956. Tények, dokumentumok, visszaemlékezések. Veszprém, 2001. 42., 64–65., 67–68., 143–144., 166–189., 192–193., 200., 256., 302., 186., 314–215., 328–330. o.

¹⁵ VARGA 2009 = közölt szócikkek. Vö.: Veszprém az 1956-os forradalom idején. Ahogy Tóth László plébános látta a Regina Mundi plébániából a városban zajló eseményeket. In: Veszprémi 7 Nap, 2008. okt. 24.

A proletárdiktatúra Veszprémben és a Veszprémi egyházmegyében

CSERNUS-ORTUTAY MÁRTON

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ FORGATAGÁBAN MAGYARORSZÁG történelmi átalakuláson ment keresztül. E sorsfordító évek érzékenyen érintették a Magyar Katolikus Egyházat, hiszen a háborús vereség és a belpolitikai zavargások de facto megszüntették a katolicizmusra támaszkodó monarchikus államberendezkedést.¹ Az őszirózsás forradalom után, Csernoch János hercegprímás együttműködésre törekedett a Károlyi-kormánnyal, és az új helyzetben többek között a régóta húzódogát katolikus autonómia megvalósítását is remélte. Az egyházi javak és az alsópapság gondjainak rendezése azonban hiú ábrándnak bizonyult, amelynek oka a kormány ötlettelen és ad hoc jellegű egyházpolitikája volt. Az 1918 novemberében létrehozott papi tanács a teljes papságot próbálta képviselni, mint a kormány tanácsadó testülete. Ám a tanács eredeti célját szem elől elvesztve, a kormány támogatásával mind inkább az egyház belső ügyeibe kívánt beavatkozni; engedetlenséget szítván a püspökkel szemben, túllépve saját hatáskörén. A papi tanács felszámolását Rott Nándor veszprémi püspök szorgalmazta leginkább. 1919. januári javaslatát ugyan nem hagyta jóvá a püspöki kar, de az egyház fokozatos kihátrálása miatt februárban megszűnt a szervezet. Fontos hozzátenni, hogy már a januári választásoktól kezdődően egyházellenes közhangulatról beszélhetünk; politikai rendezvényeken gyakorta lehetett hallani antiklerikális felszólalásokat. Mikes János szombathelyi püspököt „ellenforradalmi tevékenysége” miatt február 27-én internálta a Berinkei-kormány, vagyis közel egy hónappal a proletárdiktatúra kikiáltása előtt. „Élénk figyelemmel és testvéri részvétellel kísértem a sok szenvedést, mely az utóbbi hetekben Reád szakadt. [...] Mit tehetek egyebet, mint hogy Szent Jóbbal vigasztalalak: Ha a jót elvettük az Isten kezéből, a rosszat miért ne fogadjunk el? Mit tehetek mást, mint hogy szüntelenül imádkozom Éretted”² – írta Rott Nándor szombathelyi püspöktársának.

* * *

A Tanácsköztársaság viszonylag nyugodtan köszöntött Veszprémre, fegyveres összetűzésekre, csetepatékról nem számolnak be a források.

Rainprecht Antal főispán lemondását követően, a megye élére háromtagú direktóriumot hozatott létre, amelynek tagjai voltak Róland Ferenc (a munkás és katonatanács elnöke), Jankovics Lajos (a megyei Szociáldemokrata Párt elnöke) és Beöthy Dezső százados (a katonatanács elnöke). Veszprémben nem létezett kommunista párt, a fent nevezett tagok közül pedig csak Róland tekinthető a tanácskormány támogatójának. A direktórium március 24-i hirdetménye tájékoztatott a szerv létrejöttéről, továbbá kérte a lakosság támogatását, hogy „a királyok, hadvezérek kora helyett jöjjön a dolgozó nép Magyarországa”.³ Még ugyanezen a napon megválasztották a tíz népbiztost és azok helyetteseit is. Március 25-én Neumayer Imre élelmezési népbiztos megtiltotta az élelmiszerek kivitelét a városból, ezzel egy időben pedig a rendőrkapitányság rendelkezett arról, hogy minden fegyvert 48 órán belül be kell szolgáltatni. Tagadhatatlan, hogy a direktórium kezdeti intézkedéseit (élelmiszer kivitelének tilalma, fegyverbeszolgáltatás) a lakosság lelkesedéssel fogadta, mert azt látták, hogy hosszú hónapok felfordulása után végre helyreáll a közbiztonság és megszűnik a kaos. Az események krónikása, Gutheil Jenő kanonok találóan jegyezte fel: „Tódul, hát mindenki zászlaja alá s ez a »reakciós fészek«, ahol az októberi forradalomig több volt a pap, mint a szociáldemokrata, máról holnapra majdnem mindenestől szocialistává lesz.”⁴ Éppen ezért már az első 24 órában sor kigyózott a kapitányság előtt, hogy az emberek leadják fegyvereiket.

A Vörös Újság első száma 1919. március 25-én jelent meg, amelyben dr. Hajós Zoltán (aki egyben az igazságügyi népbiztos is) arról értekezett, hogy a papokat hagyni kell békében, álmodozzanak csak tovább, hiszen idejük úgyléjárt. Hajós felfogása jóval humánusabb volt elvtársainál, akik tervbe vették, hogy megtámadják a várat.⁵ A roham végül azért maradt el, mert híre kelt, hogy a papok felfegyverkezve várják a vörösöket. (A hír természetesen minden alapot nélkülöző szóbeszéd volt csupán.) Rott Nándor püspök reagálva az eseményekre magához rendelte a papságot és beszédében kitartásra, a hit megvallására buzdított akár vértanúság árán is.⁶

1919. március 29. fordulópontot jelentett a megyeszékhely törtérijában, mivel ezen a napon érkezett meg a városba Lusztig Arnold, hogy megkezdje a burzsoázia és a papok elleni harcot. A veszprémi születésű Lusztigot egyenesen a fővárosból küldték rendteremtésre. Ezzel egy csapással véget ért a nyugalom. Az alispánt, a polgármestert és a rendőrkapitányt egyszerre bocsátották el hivatalukból, ill. megkezdődtek az üzletek, ingatlanok „köztulajdonba vételei” is. Bukovics József a Rosalium temetkezési egyesület jegyzője, Tamásovics elvtárs társaságában a Szent Mihály Főplébánia ajtaján kopogtatott, hogy azonnal adják át nekik a Rosalium egész vagyonát. Egyben közölték a plébánossal, hogy „*mise az elhunytakért nem kell, requiem nem kell, pap nem kell többé*”.⁷ Bár Perényi Antal plébánosnak sikerült elküldeni Tamásovicsékat azzal az ürüggyel, hogy a pénztáros úr éppen távol van, a következő alkalommal azonban kénytelen volt engedelmesskedni.

Márkóról ez idő alatt olyan hírek érkeztek, hogy a plébános ellenforradalmat robbantott ki. A hír ezúttal sem bizonyult igaznak, bár kétségtelen, hogy a márkói pap szereplője lett egy említésre méltó eseménynek. Történt ugyanis, hogy a márkói plébániához tartozó Bándon bizonyos Lohonyai elvtárs felmentette tisztségéből a bírót és létrehozta a munkástanácsot. A falu lakói azonban fellázdáltak a döntés ellen és úgy látszott, hogy a népharag Lohonyai ellen fordul, az elvtárs pedig Unger Ferencet, a márkói papot hívta békíteni.⁸ A feltűzelt helyiek a plébánost a templomba szorították, Lohonyait pedig elűzték. Mikor Lusztig Arnold értesült az „ellenforradalomról”, azonnal megindultak a vörösök Bándra. A kivizsgálást követően a plébános tisztázta magát, sőt még a bándiak óhaja is teljesült; új munkástanácsot választottak. E rövid történet jól érzékelteti, hogy az osztályharcot és a tanácskormány rendelkezéseit mily nehezen lehetett vidéken, főleg falvakban érvényesíteni, mivel a Tanácsköztársaságnak vidéken alig volt támogatottsága. Olyan eset is előfordult, amikor maga a munkástanács döntött a falu templomának renoválásáról, ill. Szentháromság-szobor felállításáról.⁹

Lusztig érkezésével tehát beindult a gépezet; március 31-én megszüntették a felekezeti iskolákat, továbbá papok, apácák csak akkor taníthattak tovább, ha elhagyják hivatásukat, szerzetüket és világiakká lesznek. Rott püspök elővigyázatosságból azt ajánlotta papjainak, hogy ne járkáljanak a nyílt utcán reverendában, hanem csak civilben.

Április 1-jén a vörös hatalom húsz ún. burzsoát nevezett meg, akiknek mint túszoznak, kellett megjelenni a megyei bizottság előtt (halálbüntetés terhe mellett). A felsorolt túszo listáján, első helyen szerepelt Rott Nándor megyéspüspök, de a volt főispán Rainprecht Antal sem maradhatott ki.¹⁰ A papság várból történő internálásának tervét állítólag a Tanácskormány gátolta csak meg. A következő napon valamennyi túszo megjelent Lusztig színe előtt, aki a püspököt ellenforradalmi szervezkedéssel vádolta meg. A kommunisták szerint mindenekelőtt Márkón, Alsóörsön és Bársonyoson „nyugtalankodott a nép”. Rott visszautasította a vádakát mondván, Alsóörs református község, Bársonyos a Pannonhalmi Főapátsághoz tartozik, neki pedig semmilyen mozgolódásról nincs tudomása és ő maga mindig a békére és nyugalomra intette a papságot és a híveket.¹¹ Lusztig kénytelen volt tudomásul venni az elhangzottakat, amelynek eredményeképp a püspök úrnak nem kellett a továbbiakban a bizottság elé fáradni. A túszejtési akció természetesen csak növelte a városban Rott (amúgy sem csekély) népszerűségét.

Budapestről tengerész alakulatok érkeztek a „reakciós fészekbe” április 3-án, akik másnap ünnepélyes fogadtatásban részesültek. A főispáni palota előtti téren szüntelenül ágáltak a szónokok a csuhások ellen. A tengerészek „rendcsinálása” az apácák zaklatásával vette kezdetét. Április 4-én az angolkisasszonyok zárdájába azzal a céllal rontottak be a fegyveresek, hogy elkobozzák az egyház kincseit.

*A hírhedt áprilisi túszszedés plakátja
(LDM adattár)*

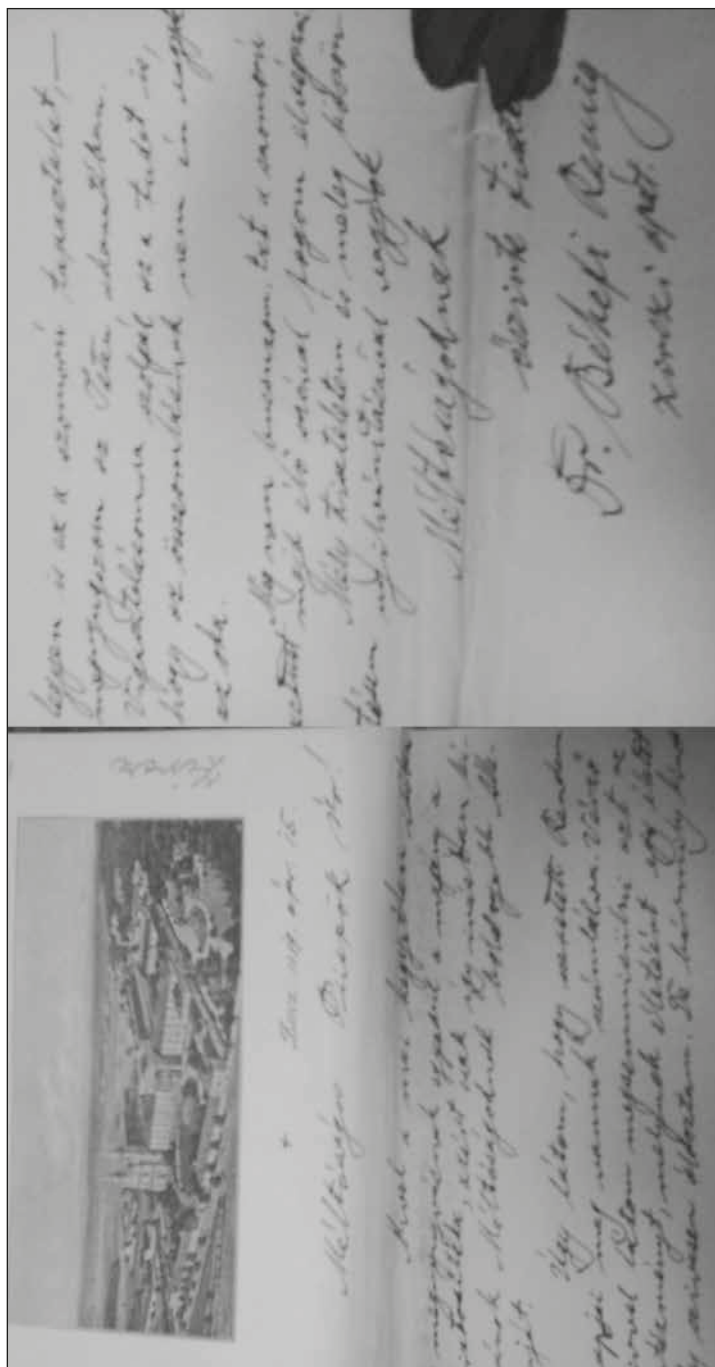
Az egyház népszerűsége a kommunista vezetésnek is szemet szúrt. Az eredménytelenség hatására április 12-én egy merőben új egyházpolitikát dolgozott ki a tanácskormány. Az új politika lényege abban állt, hogy az egyház likvidálása helyett immáron a „helyes vallásnak”, a „proletár igaz vallásának” propagálása került a középpontba. A vörösök plakátja mindezt így tudatta a dolgozó néppel:

„A vallás a proletárállamban visszanyeri méltóságát, megszűnik üzérkedő egyének haszonhajtó tőkéje lenni. A proletár vallásossága nem abban áll, hogy egy hivatalnokseregnek kényelmes megélhetést biztosít az adójával, sem abban, hogy nyakára enged hágni az isteni tekintély képviselőjeként fellépő egyéneket.”¹³

Vörös Tengerész Gárda néven újabb fegyveres csapat érkezett Veszprémbe április 15-én, az angolkisasszonyok pedig újból a hatalom célkeresztjében találták magukat. Az oktatásügyi népbiztos tett kísérletet arra, hogy az apácákat meggyőzze a szerzet elhagyásáról, valamint elrendelte a feszületek és szentképek osztálytermekekből való eltávolítását is. A zirci apát is elkeseredett hangú levelet intézett Rott püspökhöz. Békefi Remig szavai hűen tükrözik vissza a nehézségeket és az egyház

Miután ilyen kincsekre nem bukkan-
tak, Neumann Sándor oktatásügyi
népbiztos sajnálatát fejezte ki az
incidenssel kapcsolatban. Így a ten-
gerészek civilek és kiskereskedők
vegzálásával folytatták tevékenységüket.

Hó elején a forradalmi törvény-
szék is megkezdte működését
Szalay Ferenc mozdonyvezető
elnökletével, bár ekkor (április 9-én)
már meglehetősen anarchikus álla-
potok uralkodtak Veszprémben. A
Vörös Zászló című újság ezúttal
Neumann oktatásügyi népbiztos sza-
vait harsogta, miszerint a hittanokta-
tás tanidő alatt és azon kívül is tilos.
Ám a falvakban továbbra is foly-
tatódtak a hittanórák. A katolikus
egyházart ért sorozatos támadások,
tiltások, túszszedések minduntalan
a lakosság együttérzését vívták ki,
„a templomok egyre zsúfoltabbak
lettek”.¹²

Békefi Remig zirci apát levele a veszprémi püspökhöz. (VÉL A/44 2029/1919)

szenvedéseit, amelyeket a Proletárdiktatúra alatt kellett elszenvednie, ezért érdemesnek találok a levelet teljes egészében közölni:

„Méltóságos Püspök Úr!

Mivel a mai kegyetlen időben a megnyugvásnak egyedül a magány a biztosítéka, azért csak így írásban kívánok Méltóságodnak boldogabb alleluját.

Úgy látom, hogy szeretett rendem napjai meg vannak számlálva. Vértől szívvel látom megsemmisülni azt az intézményt, melynek életéért egy életet oly szívesen áldoztam. De bármily kínos legyen is ez a szomorú tapasztalat megnyugszom az Isten akarataiban. Vigasztalásomra szolgál az a tudat is, hogy az összeomlásnak nem én vagyok az oka.”¹⁴

Az 1919. évi nagyhéten, amikor a keresztények Krisztus kálváriájára és feltámadására készültek emlékezni, az egyház is a szenvedés és szorongatás óráit élte át. A „nagyheti akció” nevében az irgalmas nővérek kórházban lévő kápolnáját bezáratták, majd pedig újabb „vallásbarát” plakátok lepték el a várost, hirdetve a következőt: *„A proletár nem engedi, hogy a vallásból politikát csináljanak. A vallásnak és a politikának egymáshoz semmi köze.”¹⁵*

Április 18-án, nagypénteken jutott el Veszprémbe a kormány rendelete, aminek értelmében a papoknak húsvét ünnepén a Tanácsköztársaság vallásszabadságát méltatni kell a hívek előtt. Mivel a helyi papság csak az újságokból értesült e rendeletről (és a direktórium csak késve közölte azt), a klérus nem kívánt eleget tenni a kérésnek. A főplébániára nagyszombat napján két kommunista állított be a Népszava előző napi számával, hogy kieroszakolják a rendelet végrehajtását.¹⁶ Perényi Antal plébános közölte velük, hogy ő nem tud semmit az ügyről és nem fog kihirdetni semmit ezzel kapcsolatban. A hívatlan vendégek viszont másnap is kopogtattak Perényinél, aki kénytelen volt engedni a követelésnek. Húsvét vasárnap Kőszeghy káplán hajtotta végre e kellemetlen feladatot. A káplán prédikációját azonban nem találták elég lelkesnek és mindezt Lusztig Arnoldnak is jelentették. A Kőszeghy Antal ellen felhozott vád egészen pontosan úgy hangzott, hogy a káplán úr túl egyhangúan és monotonon beszélt a vallásszabadságról. A kormánybiztos előtt Kőszeghynek sikerült tisztáznia magát.

Amíg az országot a román offenzíva híre tartotta lázban, addig Veszprémben ismét túszoikat szedett a vörös karhatalom. Az április 21-én kifüggesztett túsziplakátok ekkor már negyvenegy nevet tartalmaztak, viszont egyházi személy most nem volt található a megnevezettek között. A korábitól eltérően a túszoznak már napi két alkalommal kellett jelentkezni. Bevezették a cenzúrát a levelekre és a távíróra vonatkozóan, a magántelefon használatát betiltották. Néhány nappal később a túszozik egy részét pedig letartóztatták. A nagyteveli plébános ezzel egy időben értesítette a püspököt, hogy az április 1-jén elkobzott javakat (takarékkönyv, adóslevél stb.) a direktórium visszaszolgáltatta.¹⁷

A román előretörésre reagálva a kormány megkezdte a hadsereg toborzását. Mivel minden hadra fogható alakulatra szükség volt, a tengerész csapatok is elhagyták a várost. Április végétől sem rendőrség, sem pedig csendőrség nem létezett a megyeszékhelyen, a közrend fenntartása a Vörös Őrségre hárult. Ebben az időszakban hitoktatás csak a székesegyházban, a ferences-templomban, az angolkisasszonyoknál és Ádám Iván kanonok házában kápolnatermében lehetett.¹⁸

Rott püspök április 25-én megkísérelt közbenjárni a letartóztatott túsok érdekében. Nem csupán meglátogatta őket, hanem arra kérte a kommunistákat, hogy fogház helyett a szeminárium épületébe szállásolják el a rabokat. Ezzel egy időben Fodor Pál vörösőr letartóztatta Orosz Lajos káplánt, akinek bűne mindössze annyi volt, hogy az elvtárs megszólítás helyett a polgártárs szó használatára intett egy hozzá keresztlevélért folyamodó lakost.¹⁹ Oroszt a forradalmi törvényszék fél óra után szabadon bocsátotta (miután a káplánt felvilágosították a polgártárs szó ellenforradalmi jelentéséről).

A később hírhedté vált terrorszázadot 1919. április 26-án hívta életre Lusztig kormánybiztos. Az angolkisasszonyok hősieles kitartása továbbra is számla maradt a hatalom szemében. Április 28-án ezért három vörös küldött; Kacska László, Mezriczky László (vallásügyi likvidátor) és Krausz Róza utasította az apácákat, hogy vegyék le szerzetesi ruhájukat, lépjenek ki a szerzetből és a törvények szerint világiakként tanítsanak. A szerzetes nővérekkel az alábbi nyilatkozatot akarták aláírni:

„Én ..., okl. tanítónő, az Angolkisasszonyok veszprémi nőszerzetes rendjének tagja, ezennel kijelentem, hogy a rendből kilépek.

A szerzetesi formaruhát többé nem viselem s magamat világi személynek tekintem.

Egyúttal elismerem, hogy a kilépésre semminemű kényszer alatt nem állottam s azt tisztán szabad akaratomból határoztam el. Átlépek a magyar tanácsköztársaság szolgálatába, mint tanítónő »tanárnő« s alávetem magamat mindazon rendelkezéseknek, melyeket a magyar tanácsköztársaság tanügyi népbiztossága a tanítószemélyzet számára előírt.²⁰

Veszprém, 1919. április hó 28-án”

Az angolkisasszonyok tíz nap gondolkodási időt kaptak a döntésre. Ugyanez az eljárás megismétlődött az irtalmas nővéreknél és a piaristáknál is.

A bándi lakosok korábban ismertetett akciója után, egy újabb Veszprém környéki falu győzedelmeskedett a kommunisták felett. Hatvan szekéryi enyingi gazdának sikerült elérni, hogy Lusztigék a túsok közül a két enyingit, Kenessey Pongrácot és Nagy Á. Mihályt szabadon bocsássák. A terrorcsapatok is nekiláttak a „munkának”, Pervanger és Csomor felkereste Rott püspököt, akinél az enyingi plébános megregulázását követelték.²¹ Rott figyelmeztette a plébánost, aki május

13-án kelt levelében cáfolta az ellene felhozott vádakát: „... *hogy politikával nem foglalkoztam soha és most még kevésbé foglalkozom, sőt, mindentől távol tartom magamat, ami csak távolról is csak a látszatot keltené, mintha politizálnék.*”²² Szabó József enyingi plébános még azt is hozzátette, hogy közönséges rágalmakkal illették, éppen ezért ő maga szeretné kezdeményezni a fegyelmi vizsgálat lefolytatását az ügy tisztázása érdekében.

Czapáry László tósokberéndi plébános nem úszta meg ilyen könnyen. A ciszterci szerzetest április 30-án elhurcolták, majd öt napig embertelen körülmények között tartották fogva. Miután Pervanger és társai eleget gúnyolódtak a tehetetlen Czapáryrn (akit Békefi Remig zirci apát is felkeresett), elengedték.²³

Rott Nándor április 16-i körlevelének tartalma (ti. az egyházközségek megalakításáról) Lusztig Arnold tudomására jutott, akinek eltökélt szándéka volt a püspököt letartóztatni emiatt. Az ominózus körlevélben vélhetően a következő sorokat kifogásolta a kormánybiztos:

*„Érthető panaszkodás helyett bátor elszántsággal az anyaszentegyház sorsába és erőforrásába vetett rendíthetetlen hittel kell neki indulnunk az új útnak és hozzáfognunk, hogy intézményeinket amennyire lehet fenntartsuk, amennyiben pedig nem lesz lehetséges újjakkal pótoljuk.”*²⁴

A püspök ugyanakkor azt is hozzátette, hogy az egyházközségi gyűléseket minden lelkipásztor a helyi direktórium engedélyével hívja össze. Ám a kormánybiztos úgy vélte, hogy a körlevél ellenkezik az új közoktatásügyi törvénnyel, ennek ürügyén szorgalmazta a püspök őrizetbe vételét, de ezúttal is Budapesttel találta szembe magát, Kun Bélának nem hagyták jóvá Lusztig tervét.

Jankovics népbiztost egy női küldöttség kereste meg váratlanul május 2-án. Az asszonyok az apácák melletti szimpátiájukat fejezték ki, valamint megpróbálták meggyőzni Jankovics elvtársat arról, hogy az angolkisasszonyok tovább taníthassanak.²⁵ A bátor anyákat még a Vörös Őrség sem tántorította el a demonstrálásban, végül ígéretet kaptak, hogy az apácák maradhatnak.

Miközben arról szóltak a hírek, hogy a román hadsereg átkelt a Tiszán, a római katolikus autonóm hitközség alakuló ülésére gyűltek össze a hívek a székesegyházban. A nagy érdeklődés miatt sokan kiszorultak a templomból, Rott püspök hangos éljenzés közepette jelent meg. A gyűlés rendben lezajlott, a hitközség egyházi elnöke Perényi Antal plébános, míg a világi elnök Suly László lett. Az ülésen elhangzottakat az elvtársak természetesen szorgosan jegyzetelték.

* * *

Május elején országosan is jelentős események színhelye lett Veszprém vármege Devecser nevű községe. A helyiek között az a hír járta, hogy a Tanácsköztársaság megbukott, ezért cselekedni kell rögvest. Május 5-én a fehér tábornak sikerült

átvennie a hatalmat a községen, majd türelmetlenül várták, hogy a környező falvak is csatlakozzanak az ellenforradalomhoz, ám az idő múltával a hírek egyre csak növelték a bizonytalanságot. Kun Béla az ellenforradalom leverésével a terrorista Szamuely Tibor öccsét, Lászlót bízta meg. A teljhatalmú megbízott brutális kegyetlenséggel fojtotta vérbe a felkelést. A helyi káplánt, Gvárdián Józsefet is letartóztaták. Perényi Antal tüstént felkereste az igazságügyi népbiztost tájékoztató végett és kérte, hogy mint plébánost tájékoztassák, amennyiben halálos ítélet kiszabására kerülne sor.

Derdák Lőrinc devecseri plébános csak az ellenforradalom után két héttel számolhatott be a történésekről.²⁶ Rott püspöknek címzett jelentésében a következőképpen ismertette az ellenforradalom részleteit: „*A diktatúrával elégedetlenek túlnyomóan földművesek május 5-én este 9 óra után a nemzetőrségre nyomultak és a nemzetőröket lefegyverezték. A szomszéd községekbe megbízottakat küldtek, hogy a népet felkelésre szólítsák, de a községekből csak kevesen jöttek Devecserbe.*”²⁷ A felkelők helyett azonban másnap este 6-7 óra felé veszprémi vörösgárdisták érkeztek, ezzel egy időben Pápáról is küldtek erősítést. Tűzharc után, mint ismeretes, a zendülés leverett. A forradalmi törvényszék halálra ítélte és felakasztatta Bolyák István volt honvéd hadnagyot, Ferenczi Lajos földművest, valamint Krassovszky Gyula volt római katolikus tanítót, Somogyi János földművest agyonlőtték.²⁸

Május 8-án a vörösök a veszprémi püspöki kormányzósági palotára vetettek szemmet „rekvirálási céllal”; Zsitnyánszky akkori kormányzót és Schmiedt volt kormányzót pedig ki akarták lakoltatni. Két nappal később a megyei tanács elnöke és a közrendészeti megbízott elrendelte, hogy a megbízható elvtársak kivételével valamennyi fegyvert be kell szolgáltatni. Az intézkedést vélhetően a devecseri ellenforradalom váltotta ki. Május 12-én a katonai politikai megbízott plakátja is megjelent, amelyen kihirdette, hogy minden fegyverviselési engedély érvénytelen. A lakosság halálbüntetés terhe mellett volt köteles leadni a fegyverét.

Eközben Lusztig Arnold ismeretlen okokból Székesfehérvárra ment, a kormánybiztos távollétében a városban nyugodtabb légkör volt tapasztalható; a túsok helyzetének enyhítéséről is hallani lehetett. A híresztelés igaznak bizonyult; május 14-től a nem letartóztatott túsoknak többé nem kellett jelentkezniük, viszont „a püspöki palota kommunista forgalma nem szűnik”²⁹ – olvasható a krónikában. A nép tudni vélte azt is, hogy Lusztigot kegyetlenkedés és sikkasztás vádjával tartották fogva. A Vörös Zászló című helyi újság szűkszavúan tudatta a lakossággal, hogy Lusztig felmentetik veszprémi megbízatása alól és a frontra rendeltetik, utóda Balla Mihály.

A püspökségre megérkezett Serák József plébános jelentése, amelyben ismerteti a Pápán kialakult helyzetet.³⁰ Meglepő módon Serák arról számolt be Rottnak, hogy „*a hitoktatás Pápán az összes iskolában a régi rendszerben zavartalanul folyik*” és ez ügyben nincs szükség rendkívüli intézkedésre. Azonban az egyházközség megalkulását „jelen idők” nem tették lehetővé, ezért annak elhalasztását javasolta a plé-

bános. Serák elragadtatva említi, hogy a hívek mily hűségesek az egyházhoz és mily kitartóan ragaszkodnak hitükhöz: „*A buzgóság és áldozatkészség megnyilvánulásai sokszor könnyekig meghatnak. Vasárnap minden templom telve van, a szentségekhez is szép számmal járulnak naponta s a hívek nem is egy, hanem két esetleg három plébánia fenntartására akarják magukat kötelezni.*”

Egy héttel később a keszthelyi viszonyokról szóló beszámolót is kézhez kapta a veszprémi püspök. A híveket itt is dicsérettel illette a plébános, még a hitközség megalapítása is elindult, de a hitoktatást eltörölték a helyi főgimnáziumban és helyette két politikai megbízott szociológiai előadásokat kezdett tartani, míg az elemi és a polgári iskolákban „*példás látogatottságnak örvendő*” rendben folyt tovább a hittan.³¹

Hajmáskéren a rossz élelmezés és a sivár körülmények (férgék) miatt a vörös katonák kezdtek mozgolódni. Május 20-án a letartóztatott túszoikat is elengedték. A kommunista diákok pedig feljelentették Barna Leander (volt) piarista tanárt, valamint a Davidikum igazgatóját is bevádolták. A szerzetes bűne mindössze annyi volt, hogy kijelentette; „ez a kormány nem fog soká élni”. Május hónap végén ismét új kormánybiztost küldtek Veszprémbe Szabó Gáspár személyében.

A Vallásügyi Likvidáló Hivatal újból akcióba lendült május 23-án, amikor a következő felszólítást intézte a püspökséghez: „*Felhívom a veszprémi püspöki egyházi főhatóságot, hogy az egyházmegye területén levő kulturális és közegészségi célokra alkalmas épületek pontos jegyzékét beterjeszteni szíveskedjék.*”³² Az egyházmegyei iroda válaszában kifejtette, hogy már folyó hó 13-án elküldték a jegyzéket a direktoriumnak.

A hirtelen változások a kormány kapkodó magatartására utaltak, az utcákon kormányválságról pletykáltak az emberek. Május 26-án újabb falragasz jelent meg, ezúttal este tíz óra utáni kijárási tilalmat rendeltek el. (Radványi püspöki titkárt meg is rótták a hatóságok, amiért este 11 óra után lámpájával világítani merészelt.)

Május végén Tolnatamásiból érkeztek hírek ellenforradalmi szervezkedésről, ahol a helyi népgyűlés tagjainak sikerült lefegyverezni a vörösgárdistákat, később pedig ellenállást tanúsítottak. A felkelés leverésére Kun Béla telefonon utasította Szabó Gáspárt, aki a veszprémi Vörös Őrséggel május 31-én érkezett meg a helyszínre. A forradalmat ekkor már a székesfehérvári egységek leverték, így Szabóék csak a megtorlási akciókban kívántak részt venni. A ribillióba Mozolányi István plébánost is próbálták belekeverni, ám a plébános hamar tisztázta magát. A templom előtti téren három ellenforradalmárt akasztottak fel, de a veszprémieket ekkor már visszarendelték, amit Szabó Gáspár sértődötten vett tudomásul.³³

A társadalom egyre szélesebb körei adtak hangot elégedetlenségüknek 1919 május-júniusában, úgy tűnt ekkor, hogy a lakosságnak elege lett a proletárdiktatúrából. A sztrájkhullám június első napjaiban Veszprémet is elérte; vasutasok, postahi-

vatalnokok és a köztisztviselők is beszüntették a munkát. A vörösök erőszakkal próbáltak véget vetni a sztrájkknak, június 5-én Szabó Gáspár kormánybiztos a következő felhívást intézte a demonstrálókhoz: „*Megparancsolom a veszprémi összes szakmai munkásoknak, hogy holnap délelőtt tíz óráig nemre való tekintet nélkül mindenki foglalja el munkahelyét. Aki ezen parancsot nem teljesíti és munkáját nem kezdi meg, elfogása után a helyszínen fog agyonlövettetni.*”³⁴

A fenyegetés eredményesnek bizonyult, mindenki munkába állt, a felelősöket letartóztatták. Dr. Kauka Lajos államvasúti fogalmazót sztrájkra való izgatás vádjával kötél általi halálra ítélték, a lakosságot rendkívül megdöbbenette a szigorú ítélet. Perényi plébános és Kőszeghy káplán meghallván a hírt a törvényszék épületébe siettek, hogy lelki vigaszt nyújtsanak Kaukának. A hatóságok csak kísérettel engedélyezték az elítélt meglátogatását. Végül Kauka régi ismerőse, Wohlmuth Imre karkáplán ment be a rabhoz, a gyóntatást azonban a vörösgárdisták jelenléte miatt nem tudta rendesen elvégezni.

Az akasztás előtt nem sokkal sürgöny érkezett Budapestről, hogy a kivégzést bizonytalan időre felfüggesztik. Mint utóbb kiderült, a vasutasok a szombathelyi direktórium elnökéhez fordultak, aki összeköttetései révén meg tudta akadályozni az ítélet végrehajtását.³⁵ Ugyanezen a napon (június 5-én) azt is kihírdették, hogy Veszprém és környékén katonai diktatúra vezetetik be. Közben tovább folytak a nyomozások a köztisztviselők sztrájkjának ügyében; dr. Fassanak Gábor ügyvédet, a keresztényszocialisták egyik vezetőjét letartóztatták. A likvidáló hivatal élén pedig újabb személyi változások történtek: Mezricky elvtárs helyét Czecz Flórián vette át.

Június 8-án Pünkösd vasárnap a szentmisén nagy tömegek vettek részt. Érezhető volt, hogy a tanácskormány egyházellenes harca veszített a lendületéből, a „népbutító nagy hasú papok” egyre kevesebbet szerepeltek a kommunista propagandában. Az egyházi intézményeket azonban előszeretettel vették igénybe az elvtársak. A püspöki palotában ekkoriban (1919 júniusában) a következő személyek szállásoltatták el magukat: Turánszki Vendel vörösőr megbízott (valamint felesége, lánya és nagybátyja), Kövér Dezső nyomozó, ill. Katz Izidor (szintén feleségével és sógor-nőjével) és Walter elvtársak.

A sors különös tréfát űzött a veszprémi kormánybiztosokkal, ugyanis Lusztig után, Szabó Gáspárnak is meggyűlt a baja a törvényekkel. Egy balul sikerült rekvirálási akció során, Turánszki börtönbe szállította Szabót, akit később egy év fogházra el is ítélték, ám végül Budapesten felmentették.³⁶

Közben jelentős események zajlottak le az egyházmegye távolabbi területein is.

Brunner István somogyacσαι tanító június 10-én egy terjedelmes levelet adott át a püspöknek, amelyben a plébános az acsai egyházi viszonyokat ismerteti. Imrek György sajnálatát fejezte ki, hogy Rott püspöktől teljesen el vannak vágva, Veszprémmel érintkezni szinte lehetetlen:

„Minden irányban tanácstalanul állunk, s mindenki arra van utalva, hogy a saját legjobb belátása szerint cselekedjék a sűrűn változó eseményekkel szemben. Leplezetlen nyílt jelentéseket nem tehetünk, mert ellenséges szemek figyelik minden tetteinket és írásainkat.”³⁷

A plébános szerint félő azonban, hogy a könyörtelen rekvirálások miatt türelmét veszti a nép, „mert a mi somogyi népünknek nem kell ez a rezsim az bizonyos szent igaz és testestől-lelkestől utálja őket” – tette hozzá.³⁸ A hitközséget sikerült létrehozni, ám az anyakönyveket elkobozták a plébániától. A keresztek nagyapókat délutánján kellett eltávolítani az osztálytermekből Imrek atyának, ezek után a hitoktatást a templomban tartották meg (heti háromszor), „iskoláink elvesztését is nagyon fájjalja a nép” – olvasható a jelentésben.³⁹ A korábban ismertetett állapotokhoz hasonlóan, a hívek Somogyacsán is kitétek magukért; a szentségeket nagy számban vették magukhoz és a plébános azt is kijelenti, hogy elsősorban ilyen ünnepélyes még sohasem volt. Ezzel együtt elszigetelten és bizonytalanságban érzik magukat az emberek, „a nagyvilágról és országos dolgokról csak egyoldalúan és nekünk sehogy sem kedvező lapokból értesülünk hébe-hóba” – írta a plébános.

Rott Nándor még az 1919. évi V. számú körlevelében utasította az egyházmegye lelkészeit, hogy a plébániákon történt jelentősebb eseményekről haladéktalanul tájékoztassák őt.⁴⁰ A már idézett plébániai jelentések is ennek a felhívásnak tettek eleget. Pápa, Devecser, Keszthely és Somogyacsá után a sümegi viszonyokról érkezett levél. Beöthy István plébános a „mostani felfordult időket” nem tartotta alkalmasnak, hogy a püspök Sümegre látogasson a bérmlás elvégzésére.⁴¹ Indoklásában azt is említette, hogy a püspöki rezidenciát lefoglalták a kommunisták és attól is tartott Beöthy, hogy Rott megjelenése felkelésre ösztönözné az elkeseredett népet. Az óvatosság kedvéért a Jézus Szíve körmenetet sem szándékozik megtartani és még egyszer kérte a püspököt, hogy az őszre halasszák el a bérmlást.

Az elvtársak igyekeztek minden levelet elolvasni, ezért az újabb keszthelyi beszámolót magánúton juttatták el Rotthoz. A Balaton partján ugyanis fokozódott az egyházellenes küzdelem. A beszámoló szerint az egyházközségi testületet nem tudták megalakítani, mert a szervezkedőket elvitték:

„Ugyanis a helybeli társas kör összes együttlévő látogatóját, 28 úriembert este fél hét órakor katonai fedezettel a vörös őrség kaszárnyájába bekísérték. [...] Megelőző napokban a szellőző nyíláson (padláson) kémek helyezkedtek el kik az egyesek nyilatkozatát kihallgatták és feljegyezték. Ezek lettek a vádlók.”⁴²

Az elfogottak közt volt Gerstner Béla keszthelyi káplán is, akit a többiekkel együtt először Budapestre akartak szállítatni (jogosulatlan csoportosulás és ellenforradalmi szervezkedés vádjával), ám végül kihallgatás után elengedték. Csakúgy, mint Veszprémben, az apácák ügye itt is felfordulást okozott. A keszthelyi zárdát még május 28-án államosították (kegytárgyakat, képeket eltávolították), a nővérek

pedig tíz nap gondolkodási időt kaptak, hogy világiakká legyenek. Szülők egy nagyobb csoportja, mintegy 100–200 fő azonban kiállt a nővérek mellett és követelte a régi állapot visszaállítását. Miután a direktórium a Vörös Gárda beavatkozásával fenyegette meg a tüntetőket, az asszonyok a rabbihoz fordultak segítségért és kérték, hogy járjon közbe „hitsorsosainál”. A június 1-én megjelent Testvériség c. kommunista lap rövid bevezetésében az oktatásügyi törvényt ismerteti majd így számolt be a történekről: „*Tehát szó sincs arról, hogy az apácáknak ki kell vetközni. Dehogy is kell! Ha apácák akarnak maradni, maradhatnak, de ha tanítani akarnak tovább is, akkor igenis polgári személyekké kell lenniök.*”⁴³ A meglehetősen elfogult cikk ezután a premontreiek példájával bizonygatta igazságát, miszerint a törvény nem hogy hátrányosan érinti a nővéreket, hanem épp ellenkezőleg, az ultimátum a javukat szolgálja. A cikk szerzője végül a keszthelyi rabbit is kioktatta a tanácskormány jogalkotásáról. Míg a nővérek a végsőkéig kitartottak a szerzetben maradás mellett, a premontreiek (négy tagjuk kivételével) aláírták a megállapodást a direktóriummal. A négy szerzetesnek pár nappal később távozni kellett a tantestületből.

A kronologikusan ismertetett eseményekből jól látszik, hogy június elejére kifuldott a proletárforradalom; a központi hatalom egyre kevésbé volt ura a helyzetnek, Lusztig Arnold terrorját, kétségbeesett (olykor komikus) intézkedések váltották fel. Simon György kanonoknak például a zongoráját tulajdonították el, de a rekvirálási ügyekben ekkor már olyan anarchia uralkodott, hogy senki nem tudta megmondani, melyik vörös volt a tettes.⁴⁴

Július 2-án már a lecsukott devecseri ellenforradalmárokat is szabadon bocsátották. Másnap pedig Rott püspök egy valóban illusztris vendéget volt kénytelen befogadni Radnai Farkas személyében. A besztercebányai püspököt azzal vádolták, hogy nem tud szlovákul és a cseh megszállók kiutasították az országból. Veszprémbe menekült, majd egészen 1935-ben bekövetkezett haláláig a sümegi püspöki rezidenciában lakott.⁴⁵

A veszprémi Szent Mihály Főplébánián július 11-én Czecz Flórián tett kísérletet (immáron sokadjára) a javak rekvirálására.⁴⁶ A leltár elkészítése után valamennyi értéket elkoboztak és ugyanígy jártak el a kanonokházak esetében is. Július 13-án Fáber Oszkár személyesen látogatott a királynék városába, de szónoklatára alig pár százan voltak kíváncsiak. A papok és az egyház „bűnei” immáron kevésbé hozták lázba a munkásságot.

* * *

Július utolsó napjaiban az utca embere is nyíltan hirdette, hogy a Tanácsköztársaság napjai meg vannak számlálva, augusztus 1-én pedig a kormány bukásáról terjedtek a hírek. Jankovics Lajos augusztus 2-án jelentette be Kun Béla lemondását,

valamint Peidl Gyula miniszterelnökségét. Az átmenet nem zajlott le zökkenőmentesen; egyszerre jelentek meg Veszprém utcáin a nemzeti lobogóval ünneplő polgárok és a zendülést megakadályozni kívánó vöröskatonák. A kommunisták ugyan többeket őrizetbe vettek, de az eseményeknek nem sikerült útját állniuk, este már katonatisztek egy csoportja a Himnuszt énekelte a belvárosi kávéházban. Jankovics a városi munkástanács ülésén azt bizonygatta, hogy nincsen szó jelentős változásról, hiszen Peidl személyében egy elvtárs lett került a kormány élére, augusztus 2-án a Vörös Zászló is megjelent.

A Tanácsköztársaság végét a román megszállás jelentette. A Peidl-kormány augusztus 5-én megszüntette a köztulajdonba vételeket, visszaállította a rendőrséget, bíróságokat és katonai rendfokozatokat. Rákövetkező nap a románok csapatok már Budapest utcáit rótták. Augusztus 6-án leszerelték a Vörös Őrséget és Jankovics politikai karrierje is véget ért. Az új karhatalom irányításával Gayer Jenő vezérkari alezredes bízott meg, akinek első intézkedése, a kommunista bűnösök felkutatása és letartóztatása volt.⁴⁷

Az ismertebb elvtársak közül elsőként Jankovics Lajost, Róland Ferencet és dr. Sági Edét sikerült kézre keríteni a hatóságoknak. Ám nagy izgalmat keltett a lakosság körében, hogy Jankovics nem sokkal később megszökött. A város volt „első emberét” jó egy hónappal később Szabó Gáspárral együtt fogták el Budapesten. Jankovicsot a veszprémi büntetőtörvényszék bűnösnek találta gyilkosságban, az alkotmány erőszakos megváltoztatásában és izgatás büntetésében, ezért életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. Szabó Gáspárt gyilkosság, rablás, lopás és izgatás vádjával kötél általi halálra ítélték, amelyet 1920. január 10-én reggel 8-kor hajtottak végre Veszprémben.⁴⁸ A veszprémi Lenin-fiúkat; Csomor Gábort és Pervanger Mihályt szintén felakasztották. A helyi terror fő felelőse, az egykori teljhatalmú kormánybiztos Lusztig Arnold megszökött, majd a Szovjetunióba került, ahol kerületi párttitkár lett, később pedig a GPU egyik vezetőjeként dolgozott haláláig.⁴⁹

A veszprémi piarista gimnázium már április 4-től az állam tulajdonába került és a hittant is eltörölték, a hónap közepén pedig vörös tengerészek is megjelentek az épületben. A sokat emlegetett nyilatkozatot (amely a további tanítást a szerzetből való kilépéshez kötötte, és amely a kánonjog szerint automatikus exkommunikációt vont maga után) a tizennégy örökfogadalmas szerzetesből tizenhárom aláírta. Egyedül Russel Károly kegyesrendi hittanár tagadta meg az aláírást, így a tanácskormány bukásáig ő volt az, aki a piarista templomban bemutatta a szentmiseáldozatot.⁵⁰ Pár héttel később Rott Nándor püspök hivatalosan is megbízta Russelt a templom gondozásával és a fiatalok hitoktatásával. A július közepén Veszprémben látogató Fáber Oszkár (aki maga is kegyesrendi papnövendék volt éveken át), felkereste a piarista rendházat, amely szintén nem vetett túl jó fényt a rendre, noha a rossz nyelvekkel ellentétben csak egy volt iskolatársát látogatta meg. A proletárdiktatúra után

végül valamennyi piaristát visszafogadta a rend, akiket Russel Károly is védelembe vett a kérelmek elbírálásakor.

Tény, hogy a piaristák Tanácsköztársaság alatt tanúsított magatartása nem tartozik a rend legdicőségesebb fejezetei közé; Szakál Ádám SchP számításai szerint a ténylegesen érintett szerzetesek közül 60% írta alá a nyilatkozatot.⁵¹ Magyarázatul szolgál minderre, hogy a tartományfőnök nem foglalt egyértelmű állást a nyilatkozat ügyében és a rendtagok lelkiismeretére bízta annak elfogadását vagy elutasítását, de azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a kommunista intézkedések a piarista rendet érintették a leghátrányosabban, hiszen megélhetésüket a szerzet nem tudta tovább biztosítani. Ezzel együtt voltak rendházak, ahol a megegyezést kollektíven utasították vissza, mint Tatán vagy Magyaróváron.⁵²

* * *

A veszprémi püspök még öt nappal a Magyar Püspöki Kar tanácskozása előtt, 1919. augusztus 17-én kiadta papságához intézett körlevelét, amelyben az elmúlt hónapok történéseit summázta.⁵³ Rott részletesen kitért arra, hogy milyen megpróbáltatásokkal kellett szembenéznie egyházmegyéjének és azt is értékelte, hogyan sikerült helyt állnia a papságnak az üldöztetés ideje alatt. A püspök szerint a likvidáló rendelet tekinthető a terror csúcspontjának: „Az április 27-én megjelent rendelet, amelyet VII. sz. körlevelemben közöltem veletek, betetőzte azt a kegyetlenséget, mely elvileg már előbbi rendeletekben is kimondatott.” Az idők járása megnehezült, az államosítás mellett csábító szavakat intéztek a szerzetesekhez, apácákhoz, hogy a „hütlennel” bontsák meg az egyház egységét és pótolják a hitükben kitartókat és voltak is, akik világivá lettek – tette hozzá a püspök. Ennek ellenére, a papság elleni lázítás csúfos kudarcot vallott, a bátor és egyházukhoz mindhalálig ragaszkodó papok nagy többsége kitartott: „Szent Mihály arkangyal és Szent Anna asszony egyházmegyéjének papsága megállotta helyét a harcban és nem engedett, nem csüggedett.” Rott megköszönte hűségese papjai ellenállását és hálát adott értük Istennek, a hűtleneket viszont igen kemény szavakkal illette, mert a testvérek elpártolása fájdalmas, ők féltek a harctól és megfutamodtak. A veszprémi püspök néven nevezi az elpártolókat úgy, mint dr. Horváth Ferencet, buzsaí káplánt, aki már az első napokban a kaposvári direktórium jogügyi népbiztosa lett, valamint Boross Ferencet, volt igali segédlelkészt, Egry Jenőt, hahóti káplánt, Koller Miklóst, tapolcai káplánt és Udvardy Gyula barcsi káplánt, akik együttműködtek és támogatták a tanácskormányt. A felsoroltakkal kapcsolatban Rott hozzátette:

„Bármennyire sajnálom is ezen megtévedt papjaimat, mégis vigasztal azon tudat, hogy az idők súlyához mérten csekély a hűtlenek száma s alig több mint, egy százalékát teszi az egyházmegye papságának, míg 99% megállotta a harcot.”⁵⁴

A körlevél megemlékezett Nagy Jenő lovászpatonai plébános haláláról (a marta-lócok által elkövetett terrorista gonosztettéről), a papi tanácsot pedig újból elítélte.

A következő, 1919. évi X. körlevelében Rott felhívta papságának figyelmét a korábban likvidált javak visszaszerzésére; ha valamely plébánia még nem kapta vissza teljes egészében az elkobzott vagyonát, azt kötelesek a püspöknek azonnal jelezni. Az október 6-án megjelent dokumentum idézi a miniszter ide vonatkozó rendelkezését is.

Az alkotmányos jogfolytonosság helyreállításával az állam és egyház kapcsolata-
nának őszi rózsás forradalom előtti status quo-ja is visszaállott, ezzel a Tanácsköz-
társaság minden rendelete semmissé vált a Veszprémi Egyházmegyében is.

FORRÁSOK

HDVesp = Szent Mihály Főplébánia historia domusa, Veszprém
VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár
VÉL A/2 = körlevelek
VÉL A/44 = iktatott iratok

IRODALOM

GUTHEIL Jenő: *A kommunisták uralma Veszprémben*, Veszprém 1920.
NAGY Szabolcs: *A „klerikális reakció” egy fészke a kommün alatt – A Tanácsköztársaság
Veszprémben*, Nagy Sz. (szerk.) Vörös és fehér. A vörös és a fehér uralom hátszaga. 1919
vidéken. Veszprém, 2013. 9–24. p.

JEGYZETEK

- ¹ IV. Károly nem mondott le a magyar trónról, csupán királyi jogainak gyakorlásáról tekintettel az ország állapotára. A lemondó nyilatkozat sem miniszteri ellenjegyzést, sem pedig az országgyűlés jóváhagyását nem tudhatta maga mögött. Tehát a király lemondása formai és tartalmi szempontból egyaránt nem volt jogszerű, ezért az államformaváltás törvénytelen volt. (Bővebben lásd: SZABÓ I. *A királyi trón betöltése körüli viták a két világháború közötti Magyarországon* Iustum Aequum Salutare II. 2006./1–2., 171–189. o.)
- ² VÉL A/44 2761/1919
- ³ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 8–9. o.
- ⁴ i. m. 11. o.
- ⁵ A korabeli forrásokban a veszprémi vár vagy az arra történő utalás egyet jelentett a papsággal vagy általában a Katolikus Egyházzal. Ennek oka, hogy a székesegyház és további két templom mellett a papi szeminárium és a püspöki palota is a várban található.
- ⁶ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*. 17. o.
- ⁷ HDVesp, 215.
- ⁸ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*. 29. o.
- ⁹ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 32. o.
- ¹⁰ Csaba Imre marxista történétíró szerint Rott Nándor nem szerepelt a túsok között és Gutheil Jenő találta ezt ki: „Igaz másnap szerinte (ti. Gutheil szerint) fel is mentették a jelentés kötelezettsége alól, de akkor minék a nagy sajnálatos” – kérdezi Csaba. A Veszprémi Érseki Levéltárban őrzött plakát, amely a túszszedést hirdette ki, arról tanúskodik, hogy Rott Nándor elsőként szerepelt a túsok között.

- ¹¹ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*. 39. o.
- ¹² GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 72–73. o.
- ¹³ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 73. o.
- ¹⁴ VÉL A/44 2029/1919
- ¹⁵ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*. 88. o.
- ¹⁶ HDVesp. 215.
- ¹⁷ VÉL A/44 2034/1919
- ¹⁸ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*. 90. o.
- ¹⁹ HDVesp. 214–215.
- ²⁰ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*
- ²¹ Pervanger Mihály és Csomor Gábor Lenin-fiúk
(<http://lexikon.katolikus.hu/L/Lenin-fi%C3%BAk.html>)
- ²² VÉL A/44 2224/1919
- ²³ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*. 117. o.
- ²⁴ VÉL A/2 Litterae Circulares XX. 1919
- ²⁵ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 131. o.
- ²⁶ Derdák Lőrinc (1851–1921) plébános kalandos életet mondhatott magáénak. Felszentelt papként részt vett a boszniai hadjáratban (1878), ahol három csatában is vitézkedett. Hazatérte után felmentették az irregularitás alól és folytathatta papi szolgálatát. (lásd: Pfeiffer 361. o.)
- ²⁷ VÉL A/44 2325/1919
- ²⁸ VÉL A/44 2325/1919
- ²⁹ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 182. o.
- ³⁰ VÉL A/44 2222/1919
- ³¹ VÉL A/44 2288/1919
- ³² VÉL A/44 2311/1919
- ³³ A három férfi kivégzésének módjában eltérnek a források. Gutheil szerint akasztás történt, míg a Vörös Könyv (230. o) agyonlövésről ír. Annyi bizonyos, hogy a három áldozat Kéri József, Molnár János és Schizler János tolnatamási lakosok voltak.
- ³⁴ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 237. o.
- ³⁵ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 247. o.
- ³⁶ Gutheil elbeszéléséből arra következtethetünk, hogy Szabó Gáspár egy igen befolyásos kommunista házába tört be, ezért kerülhetett bíróság elé. (GUTHEIL 287. o.)
- ³⁷ VÉL A/44 2447/1919
- ³⁸ VÉL A/44 2447/1919
- ³⁹ VÉL A/44 2447/1919
- ⁴⁰ VÉL A/2 Litterae Circulares V/1919
- ⁴¹ VÉL A/44 2448/1919
- ⁴² VÉL A/44 2448/1919
- ⁴³ TESTVÉRISÉG XLII. évf. 22. szám
- ⁴⁴ Hivatalosan csak az igazolvánnyal és Fáber Oszkár által kiállított dokumentummal rendelkező elvtárs rekvirálhatott. Ezt az előírást azonban rendszeresen megszegték.
- ⁴⁵ <http://lexikon.katolikus.hu/R/Radnai.html>
- ⁴⁶ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 308. o.
- ⁴⁷ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 336. o.
- ⁴⁸ GUTHEIL J.: *A kommunisták uralma Veszprémben*, 341. o.
- ⁴⁹ CSABA I.: *A Tanácsköztársaság Veszprém megyében*, 207. o.
- ⁵⁰ SZAKÁL Á.–KOLTAI A. (szerk.): *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság* Budapest 2013., 54. o.
- ⁵¹ SZAKÁL Á.–KOLTAI A. (szerk.): *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság* 93. o.
- ⁵² SZAKÁL Á.–KOLTAI A. (szerk.): *A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság* 436. o.
- ⁵³ VÉL A/2 Litterae Circulares IX. 1919
- ⁵⁴ VÉL A/2 Litterae Circulares IX. 1919

A városi Nemzeti Színház megnyitásának első hónapjai

HORVÁTH ELVIRA

A VESZPRÉMI HÍRLAP 1908. SZEPTEMBER–OKTÓBERI SZÁMAIBAN írnak a színház szerepéről, annak a helyi igényéről, a tervezéséről, építéséről, kinézetéről, szintársulatáról, végül az első megnyitó előadásokról.

Az írások nagyszerűen tükrözik a bő száz évvel ezelőtti ízlést, nézetet, végül az újdonságot tolmácsoló építészeti, a helyi kulturálódás újabb lehetőségét nyújtó színi előadások fogadtatását.

Az új veszprémi színház

„Igazán nagy, teremtő művészi korok csak egységes, és az emberiség lelkében elevenen élő vallásos világnézetből fejlődhetnek. Az indusoknak, az egyiptomiaknak és görögöknek igaz, nagy művészetük volt. A legutóbbi ilyen teremtő művészi kor a középkori keresztény művészeteké volt: a román, a gót és a primitívek iskolájának kora.

Azokban oly lélek nyilatkozott meg, mely a földi vonatkozásoktól elfordulva, a keresztények Istenéhez sóvárog. Azóta ez az egységes világnézet meggyengült, megzavarodott: új alakulásban van.

A középkori kereszténység idejével letűnt az emberiség művelődésének egyik nagy fázisa, és előttünk dereng az új. A meg nem értett tudományok és küzdelmek még sűrű párába burkolják a derengő új kor világnézetét; de majdan eloszlik a pára, és fölragyog a mindenség egységes örök életének krisztusi igazsága.

És az eljövendő nagy kornak és fennkölt világnézetnek fönséges lesz a művésze-te is.”¹

Ezekkel a mondatokkal jelzi művészetének alapelvét, szellemét Medgyaszay István, a veszprémi színház tervezője. E sorok írásakor még befejezetlenül állt az épület, de már akkor is tisztán látható volt ez a szépséges alkotás, mely városunk egyik legszebb éke, az építészeti remeke lesz. S látható volt, hogy a Magyarországon a fennálló színházaknak minden tekintetben gyöngyévé válik. – írja tovább az újságíró, és az épület részletes bemutatásával folytatja.

Az épülő színház (1907) (LDM fotótár)

A színház technikai megoldása és beosztása is teljesen újszerű, s e tekintetben a modern színházépítés legújabb vívmányait és elveit érvényesíti. A magyar stílus életre keltését nagyszerűen példázzák a feltűnően új, magyaros főpárkány, a nézőtér mennyezete és az ornamentális hatású betonablakok.

Az emberek a megyeház előtti térről lépcsőn juthattak le a színházhoz. Fölfelé keskenyedő oszlopokon nyugvó teraszt alakítottak ki ezen a részen a fal hosszában egészen a színházig, amelyből az éttermek és sörözők nyíltak. Tudatosan tervezték így, hogy kivételes alkalmakkor a színház nézőterével egy ajtó által a termeket bálókhoz vagy más rendezvényekhez össze lehessen nyitni. A lépcsőn leérve, a püspökkert mellett a színház főbejáratához értek a látogatók. A bejáró fölé, a színház homlokfalára új technikájú alkotás került, Nagy Sándor alkotása, a fehér szarvast űző Hunor és Magor képe, „*A csodaszarvas üldözése*” címet viselő sgrafitto. Ennek az újdonsága; minden színfolt a teljes anyagában megfestett vakolatból áll. A bejáró fölött két pergola, azaz terasz lett kialakítva, melyek oszlopait és traverzeit futónövényekkel tervezték barátságosabbá tenni. Az egyik, a megyeház felőli a Kaszinó terasza, a túlsó a színészeké lett. A teraszokat zömök, látható vasbeton gyámok, a főpárkányt filigrán és áttört gyámok tartják. A teraszok alatt van a Kaszinó külön bejárata is.

A színház előcsarnokából több kis helyiséget nyitottak az ügyeletes tűzoltó, a rendőrtiszt és az orvos részére, s ugyanitt kapott helyet a pénztár. Jobbról és balról alakították ki az öltözőket. Az előcsarnokból a nagy társalgóba lehetett jutni, amit

A színház déli homlokzata. (EKMK képeslapgyűjtemény)

akkor foyernek neveztek. Ezt hosszában oszlopokkal három részre osztották, mert a társalgói terem mellett jobbra a ruhatárat, balra a kerttel, három ajtóval összefüggő büfét rendezték be.

A nézők az előcsarnokból a lépcsőházba érnek, mely fele magasságban jobbra és balra elágazik. A lépcsőn megindulva szemünk elé tárul a nagy ovális ablakon „A magyar népművészet varázsa” Nagy Sándor ábrázolásában.

Az újság a belső elrendezésről a következőket közölte.

A felső lépcsőházból három ajtón át a nézőtérre jutunk, mely tulajdonképpen egy bálteremnek vagy koncert, vagy ilyesféle teremnek van szánva. Ez volt a városvezetés kérése. Húsz méter hosszú, tizenhét méter széles, tíz és fél méter magas. A páholyok száma tizenhat, melyekből négy nagyobb. Latin páholyok, vagyis alacsony válaszfalakkal rendelkeznek. A germán páholyoké magas, emiatt teljesen kabinszerűek. A földszint széksorai lejtősek lesznek, de maga a padlózat nem, úgy, hogy a széksorok kihordásával már azonnal kész a vízszintes padlózatú táncterem. A színpaddal szemben van az erkélyülés, ezen túl pedig a karzat. Az erkély magasságában van hátul a teljesen tűzbiztos és új rendszerben készült üvegezésű mozgófénykép kamrája. Így moziként is működtethették a termet.

A nézőtér rendkívül barátságos, világos és szellős. Csupán a ritkán alkalmazott majolika cserépdíszek, az ablakok és a szellőzők ornamentálisak. A színezés: a nézőtérben felülről lefelé mind sötétebbe megy át, úgy a színek árnyalatában, mint

melegségében. A páholyok fölött és alatt a fal igen ügyesen és ízlésesen van kárpi-tozva. A páholyoktól jobbra és balra erkély nyílik a szabadba.

A színpad úgy lett kialakítva, hogy a lehető legtakarékosabb úton a modern színpadberendezés minden vívmánya benne van. Tizenöt méter magas, tizenhat méter széles, tíz méter mély. Egészen új megoldás, hogy az óriási zsinórpadlásból a tetőre négy hatalmas szellőző nyílik, amelyek tűz esetén a léghezattal fölfelé szívják a lángot, füstöt stb. E szellőzők a színház tetején nem maradnak úgy, amint jelen állapotukban láthatók, hanem díszít és csínt nyernek.

A városház felőli oldalon négy ajtó van, az egyik a páholyok, a második és harmadik a földszint, a negyedik a karzatok lépcsőjéhez szolgál inkább kijárónak, mint feljárónak. Az asztalosmunka a Malomsoky céget dicséri ízléses és tartós voltával.

Némi aggodalom hangzott el a közönség körében a vasbeton szerkezet teherképessége ellen. Ez természetes, hiszen minden új rendszert eleinte bizalmatlanság fogad. De ebben az esetben, az új színházunknál ez alaptalan. – nyugtatták meg a kételkedőket. A vasbeton szilárdsága és teherbíró-képessége ötszörös biztonságú, tudni illik, a lehető legnagyobb megterhelés ötszörösénél kezdene szakadni. Próbaképpen az egyik lépcsőt a lehető legnagyobb igénybevétel háromszorosával terheltek meg, s a megengedett behajláson kívül semmi változás sem történt rajta. Előfordult, hogy építés közben egyszer egy egész szálfa esett a mennyezetre anélkül, hogy sérülést okozott volna.

Nagyjából ez a mi színházunk leírása. Sokak véleményét, szakértőkét is megkérdeztük, a felelet egyhangúan az elismerés, a tetszés és meglegedés szava volt. Büszkéek lehetünk színházunkra mindannyian, Medgyaszay István műépítész is, aki júniusban (1908!) volt két éve, hogy elkezdte a tervezést, tavaly júniusban az építkezést. Hatalmas talentumával, energiájával, kifogástalan munkaszervezésével és munkatársaival remeket alkotott! – olvasható a Veszprémi Hírlap tudósításában.

Az első színtársulat

Az új épületet Nádasy József színtársulata avatta fel. A társulat tagjai:
Nádasy József színész, igazgató;
Szilasy Etel primadonna, a Magyar Színház volt primadonnája;
Bodonyi Béla jellemszínész, a Nemzeti Színház jövődöbeli tagja;
Tomba Kálmán kitűnő színész, jó költő, korábban a kolozsvári Nemzeti Színháznak volt a tagja;
Harsányi Margit a szende szerepkört tölti be;
Földes Dezső fiatalága mellett már nagy sikert aratott énekes bonviván szerepeiben;

Sági Sári veszprémi lány, társalgási színésznő;
Nádasyné Jolán komika és anyaszínésznő;
Nádasy József operett humorista;
Görög Olga kitűnő koloratúr énekesnő;
Reményi Sári kitűnő koloratúr énekesnő;
Antal Erzsé másod énekesnő, szubrett;
Jávor Aranka drámai színésznő;
Aranyossy Anna naiva;
A. Kovács Bella, anya szerepet játszó színésznő.

S a többiek: Székely Lajos, Ditrói József, Szarvasy Jenő, Galgóczi Lajos, Sajó Vilmos, Nagy Miklós, Rákosy Ferenc, Máté Gyula, Nagy Dezső stb. mind díszére válnak a társulatnak, akárcsak a tizennégy tagú zenekar. A színház működését nagy ügyvezető és műszaki személyzet segíti.

A színház megnyitása

A Színpartoló Egyesület választmánya 1908. szeptember 10-én ülésezett, hogy a város új kultúrintézményének megnyitásával kapcsolatos ügyeket pontosítsa, véglegesítse.

A Veszprém városi Nemzeti Színház hivatalos és ünnepélyes megnyitásának napját szeptember 17-ére tűzték ki. Az egyesület meghívta I. Ferenc József királyt e megnyitó előadásra a Kabinet Iroda útján. Tekintve, hogy Kassán, Szegeden, Kolozsvárott és Pécsen is megjelent hadgyakorlat alkalmával színházban, remélték, a veszprémi új színházunkat is ki fogja tüntetni a megjelenésével – vélekedtek a szervezők. Azonban ez nem így történt. A hadgyakorlatok okozta fáradalmi miatt ezt lemondta az irodán keresztül, nem tudta elfogadni. Rajta kívül meghívták gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatási minisztert, Kossuth Ferencet, aki Kossuth Lajos idősebb fia volt, és a Wekerle-kormány kereskedelmi minisztere, Bezerédj Viktor és Molnár Viktor államtitkárokat, gróf Festetics Andor színészeti főfelügyelőt, az Országos Színészegyesületet, a Soproni Színpartoló Egyesületet és a Színügyi Bizottságot. Valamennyien kilátásba helyezték a megjelenésüket. Közülük sem jelent meg mindenki. Itt volt a színészeti főfelügyelő és az Országos Színészegyesület irodaigazgatója Tanai Frigyes színművész kíséretében.

Nem is egy, hanem három megnyitó előadást tartottak három különböző színdarabbal, és a közönség tehetősége miatt nem azonos helyárrakkal. Mindhárom előadásra az akkori Szabadság téren, Fodor Ferenc könyvkereskedésében lehetett a jegyeket megvásárolni.

Az első díszelőadás programja:

1. Rákóczi-nyitány. Előadja a színházi zenekar, vezényel Tolnai Béla karmester.
2. Színházavatás. Írta és szavalta: Tompa Kálmán.
3. A *Nagymama* című operett. A szövegét Csiky Gergely teológiai író és tanár vígjátékából Pásztor Árpád író, újságíró dolgozta át. A zenéjét Máder Raul karnagy szerezte.

A második, szintén díszelőadás műsora ugyanígy kezdődött, de a *Nagymama* helyett Dóczy Lajos vígjátéka, a *Csók* került színre. Ezt a két első előadást, tekintettel arra, hogy a jövedelme a Színpartoló Egyesületet illette, fölemelt helyárrakkal és bérletszünetben játszották.

A harmadik előadást két nappal később, szeptember 19-én láthatta a nagyközönség, de már rendes helyárrakkal, bérlettel. Ekkor is operett, Oscar Strauss: *Varázskeringő* c. műve volt műsoron.

Végül a színházépület hivatalos megnyitására csak 1909. január 10-én került sor.²

A Színház és az első előadások közönsége

Az új színház, illetve a színtársulat még a saját otthonuk felavatása előtt megkezdte a szolgáltatásait. Egyelőre a városi hagyománynak megfelelően a Korona nagy terme adott erre lehetőséget. Megjelent a publikum, telt ház előtt játszottak, s ez a színészeknek reményt adott az elkövetkezendő időszakra.

Hamarosan kinyitotta kapuit az új épület. Bárki megcsodálhatta annak belsejét is, igaz, még néhány munka még folyamatban volt, például hiányos volt az ajtók behelezése, ami léghuzatot eredményezett. De ebben a színházban vélhetően, részben a mérete miatt, részben pedig azért, mert idő kellett, hogy kialakuljon az újabb színházba járó közönség, a színtársulatnak csak félházat jelentett a megjelent nézősegreg. Ennek okát – a hallott megjegyzések és panaszok miatt – egyrészt a magas helyáraknak, másrészt a színházban uralkodó hideg temperatúrának tulajdoníthaták. Ez utóbbin kívántak segíteni a hátra maradt munkák, szerelések gyors befejezésével. Bár köztudott, az új épületek falai általában alacsonyabb hőmérsékletet biztosítanak a helyiségekben, így amikor ennek híre ment, melegebb öltözetben jelentek meg a nézők, hiszen a színi előadás látványa, hangulata vonzotta őket. No, meg a kíváncsiság.

Ilyen előzetes közjáték mellett került sor az első díszelőadásra szeptember 17-én csütörtökön, amiről az újság 20-án számolt be.³ A megnyitó ünnepség a terv szerint zajlott. A műsorra tűzött előadás előtt elhangzott Tompa Kálmán tizennégy versszakból álló *Színházavató* című prológja, amelyet eredetileg a kolozsvári színház megnyitó ünnepélyére írt. Most kissé módosított a szöveget, ami így fejeződött be:

„S ím új hajlékodon erőre kelve
A vándor múzsa új otthont talál,
Szemükbe tűz, miként a régieknek,
S lelkükbe' hív és örök ideál'.
A mindörökké szent, magasztos eszme,
Mely mennydörögve zeng fel ajkukon.
Hit, erkölcs, ember, haza és igazság!
Mert egy az eszme: Isten és a Hon!

Köszöntelek hát Veszprém büszke vára!
S velem köszönt itt e vándor csapat:
Magyar színészek! Kiket lelkesülve
Fogadnak itt e fényes új falak!
Köszöntelek! S ha egykor elveszítné
E külső fényt majd oltára körül...
Koldus királyok lelke mindig lesz itt,
Kik ajkatokkal e dalt együtt zengik:
Hazádnak rendületlenül!”

A prolog megfelelő részénél azt a Himnusz zenéje kísérte, míg ez utóbbi szavak hallatára a színtársulat elénekelte a Szózatot. Mindkettőt tisztelettel, állva hallgatta végig a nézőközönség. Majd megkezdődött a *Nagymama* című operett. A nagyszerű zenéjével és előadásával rendkívüli tetszést aratott. A főszerepet Nádasyné Jolán kapta, aki a legnagyobb természetességgel adta elő szerepét. Márta Szilasy Etelka volt, kedves, őszinte alakítást produkált. Ernő szerepében Földes Dezső szintén megnyerőnek bizonyult. Örményi Kálmánt a bariton hangú énekes, Szarvasy Jenő játszotta. Piroska szerepét Aranyossy Annus kedvesen tolmácsolta. De a többiek is nagyszerűen játszottak: Kovács Bella, Rákosy Ferenc, Nagy Dezső, Bodonyi Béla, Jávor Aranka, Kellerné.

Ezt követően jött el az a pillanat, amitől kezdve a társulat meglegedése kiegyensúlyozottá, reménytelivé vált, értelmet kapott a törekvésük. Ekkor még nem számítottak arra, hogy a színházba járó közönség száma a korábban látottaktól, illetve ennél prózaibb októl függően ingadozni fog.

A második, pénteki díszelőadáson verses vígjáték, a *Csók* került színre. Hiába, még nem ismerte eléggé a színtársulat vezetősége a város lakosságának adottságát, kissé sok volt a kétszeri feláras előadás. Rendkívül kevesen jelentek meg. Ezért, vagy nem voltak a színészek kellően felkészültek, vagy a szereplők kedvetlenek voltak, végighadarták a szöveget. Így az első előadások vegyes teljesítménnyel, vegyes fogadtatással zárultak.

Következett a szombati nap a *Varázskeringő* előadásával. Ettől kezdve az újság-cikk komoly kritikát tolmácsolt. Ami a további repertoárt illette, sajnálattal tapasztalta a közönség, az bizony alaposan rácafolt Tompa Kálmán prologjának szép szavaira, amelyekkel a magyar színészek hivatásául a hit, az erkölcs, az igazság kultuszát hirdette. Az emberek hittek ebben, egyszerűen erre vágytak. A *Varázskeringő* a gyönyörű zenéje ellenére, a Gretchen karaktere miatt a „Csak felnőtteknek” jelzést kapta. Bizony, így is az volt a vélemény, ez éppen nem az erkölcs kultusza.

A színpadok modern szelleme, az anyagi szempont s a tisztességes darabok nem szolgálhatnak mentségül. Sőt! Meg vagyok győződve, ha a színigazgató úr kizárná

*Az újonnan kialakított Óvári utcára néző színházépület főhomlokzata 1910 körül.
(EKMK képeslapgyűjtemény)*

műsorából az ilyen darabokat, s a „Csak felnőtteknek” jelzésű, a veszprémi közönség számára illetlennek tűnő beszédet, tartalmat közvetítő darabokkal nem adna mozi-ízst a színháznak: nem vesztené anyagi szempontból. – közölte az újságíró a véleményét.

Vasárnap délután zónaelőadásul a *Parasztkisasszony* című népszínművet adták elő, mégpedig jól sikerült, tehát köztetszést arató előadásban.

Este ismét egy híres darab került színre. A *Tanítónő*, Bródy Sándor „falusi életképe”. Ez a darab, amikor Pesten adták, nagy port vert fel; a legellentétebb kritikák hangzottak el róla. Ezekről a megállapításoktól függetlenül az előadás kitűnő volt.

Itt kell megemlítenünk, mégpedig megrovásul, a közönségnek van egy rossz szokása; izgul a ruhatár előtti várakozás miatt, és a darab végének közeledtével, néha éppen a hatásos végjelenetnél már fészkelődik, öltözködik, indul. Nincs ennek semmi értelme! De annál több a kellemetlensége arra a publikumra nézve, amely csöndben, zavartalanul szeretné végig élvezni az egész darabot, majd tiszteletteljes tapssal jutalmazni azt. Így válna számukra igazi élménnyé a színházi est, s ezt kapná köszönetül a társulat.

Szerdán Shakespeare-estet tartottak: *A velencei kalmár* volt színen, elsősorban a tanulóifjúság számára. A legnagyobb elismerés illeti Nádasy igazgatót, hogy a tanu-

lónak – önként vállalkozva! – olcsó belépődíjért alkalmat ad klasszikus színművek megtekintésére. Tele is volt a földszint gimnáziumi diáksággal, akik a tanáraik kísérete mellett jöttek el.

Kár az előadásért, kissé meglátszott, hogy az ifjúság kedvéért adják. Mintha nem is lett volna meg a kellő lelkesedés és átérzés a szereplőkben. Kivéve Bodonyi Bélát, aki jeles tehetségének teljét öntötte játékba, s méltóan bizonyította magát arra, hogy a budapesti Nemzeti Színház tagja legyen, aminthogy az is lesz újévtől. Igen szépen játszott Jávor Aranka, Sági Sári és Harsányi Margit is. Az együttes azonban kissé lanyha, vontatott volt. A diákokon kívül igen kevés publikum jelent meg. Sajnos! És ez még jellemző!⁴

A következő napokon játszották a *Tatárjárást*, Kálmán Imre modern operettjét, a szöveg Bakonyi Károly, a vers Gábor Andor munkája. Az egyeseké és az összjáték is pompás volt. (Kálmán Imrének van veszprémi kötődése, rövid ideig diákként Veszprémben is tanult.) Majd a *Nagy mama*, a *Bolond Istók* és Molnár Ferenc *Az ördög* című vígjátéka került a műsorra.⁵

Tartottak *Kabaré-estélyt* is bérletes előadásban. Vidám volt, jól sikerült, Székely Lajos ügyes konferansziének bizonyult. Majd játszották a *Tündérszerelem* székely mondából átalakított naiv mesét Huszka zenéjével. A színház tele volt. A második felvonás közepén kialudt a villany, mert elszakadt a gépszíj. Nem tört ki pánik, a közönség nyugalommal, jókedvvel várt. Valószínű azért, mert tetszettek az eddig látottak. Színre került *A gyimesi vadvirágok* népszínmű, de nem a nép nyelvén, ebből kifolyólag rengeteg kacagást váltott ki. Játszottak francia vígjátékot, Josette *kisasszony a feleségem* címmel. Sikeres lett, kiválóan alakított mindegyik szereplő.

Ezt követte a *Tüskerözsa*, Jókai Mór elbeszéléséből Martos feldolgozásában, Jakobi Viktor zenéjével. Erre azt a véleményt közölték, hogy regényből, novellából ritkán sikerül operett, ez sem. Még két színházi estét említenek meg a Veszprémi Hírlap *Színház* rovatában. Ismét egy szerdai napon szép számmal megjelent a közönség a színháznál. Azonban dr. Óvári Ferenc és Nádasy József között nézeteltérés alakult ki a világítási problémák miatt. Az előadás elmaradt! Másnap a *Nincs elvámolni valója?* című előadás pedig petróleumvilágítás és gyertyafény mellett lett előadva.⁶

Városunk új színháza az első évadja első szezonját „jutalomjátékok hetével” zárta. Ezek színészeknek és a nézőközönségnek voltak ajánlva.

Szilasy Etelka primadonna *jutalomjátéka* a *Nebáncsvirág* című operett került színre Hervé bájos zenéjével. (Az utolsó felvonás alatt megállás nélkül terjedt a hír a közönség körében a Jeruzsálem-hegyen kiütött tüzesetről, ami természetesen izgalmat, nyugtalanságot váltott ki.) *Szarvasy Jenő* színész *jutalomjátéka* a *Rip van Winkle* című darab (Ennek az operettnek a magyarországi bemutatóját 1883. decem-

ber 28-án tartották Budapesten a Népszínházban.) *Tündérszerelem* került színre, este a *Szökött katona* című darab élen Szilasy Etelka és Szarvasy Jenő színészekkel. A *Három pár cipő* című operettet Rákosy Ferenc színésznek szánták. A *bíboros, Tompa Kálmán színész jutalomjátéka* az egész szezonz legjobb játékának, előadásának bizonyult. *Máthé Gyula színész jutalomjátéka* zárta ezt a rendezvénysorozatot. Búcsúelőadásul *kabarét* iktattak be. S ezzel véget ért az előadások első, bemutatkozó nyújtó időszak.

Végeredményben a színtársulat változatos repertoárral, a lakosság különböző rétegeit igyekezett minél nagyobb számban az előadásainak megnyerni. A publikum ugyancsak próbált odaadó lenni, de ugyanaz a nézőtábor mégsem járhatott naponta színházba. Ha mégis megjelent, sikert várt el. A színtársulat részére a türelem és a kitartás mutatkozott hasznos megoldásnak.

Gondok és kifogások is felmerültek. A jegyszedők még nem gyakorolták be eléggé a dolgukat. A nézők nehezen találják meg az ülőhelyüket, mert a széksorokat elállják a földszinti állóhelyes ifjak. Jelezni kellene a felvonások kezdetét, mert az lenne az ideális, ha a függöny felgördülésekor már mindenki a helyén ülne. A felvonások közti idő néha nagyon hosszú. Magasan állhat a karmester, mert a mozdulatai zavarják a közönséget.⁷

Ha áttekintjük az első színtársulat helyi kívánalmakhoz való alkalmazkodását, látható, hogy bemutatkozásként olyan repertoárt állítottak össze, amely a város lakosságának ízléséhez igazítva mindegyik társadalmi rétegnek szólt. Az első két hónap alatt a következő 25 színdarabból álló választékot nyújtották:

Cím	Műfaj	Előadások száma
Nagymama	operett	2
Csók	vígjáték	1
Varázskeringő	operett	2
Tanítónő	színmű	2
Parasztkisasszony	népszínmű	1
Báلكirálynő	operett	1
A császár katonái	dráma	1
A velencei kalmár	regényes színmű	1
Gretchen	bohózat	1
Tatárjárás	operett	3
Bolond Istók	mesejáték	1
Az ördög	vígjáték	1
Királyfogás	operett	1
Kabaré-estély	kabaré	2
Tündérszerelem	naív mese	2
A gyimesi vadvirágok	népszínmű	1
Josette kisasszony a feleségem	francia vígjáték	1
Tüskérózsa	operett	1

Nincs elvámolni valója?	bohózat	1
Nebáncsvirág	operett	1
Rip van Winkle	regényes operett	1
Szökött katona	népszínmű	1
Három pár cipő	operett	1
Dollárkirálynő	operett	1
A bíboros	dráma	1

Volt a repertoárjukban színmű, mesejáték, vígjáték, operett, dráma, vígjáték, bohózat, kabaré. Zömmel magyar színdarabokat adtak elő, de volt közöttük angol és francia színmű is. Összesen 32 előadást tartottak, s ezek közül a *Tatárjárás* című operett volt az, amelyik legtöbbször került színre.

Előnyben részesítették a zenés, énekszóval kísért vidám színdarabokat, meg a humoros, hangulatos előadásokat, az életképeket. Ha okot keresünk, illetve a város lakosságának ízlésére magyarázatot, abban meghatározónak tekinthető, hogy a város társadalmi, gazdasági, politikai viszonyai megfelelték a kisvárosi követelményeknek, a polgárosodás lassan haladt. A lakosság vegyes összetételű volt, és a haladás mellett erősen érződött a múlt.

Három előadáson fordult elő zavaró körülmény (léghuzat, áramhiány és egyéb okok miatt), s egy maradt el, amit szintén az árammal kapcsolatos gond okozott. Viszont ne feledjük, egy előadást kreatív módon, petróleum- és gyertyafénynél tartottak meg.

Ugyanakkor ide tartozik az is, hogy a korabeli kritikusok elismerésben részesítették *Sági Sári* veszprémi illetőségű színésznőt a Shakespeare-esten nyújtott teljesítményéért, *A velencei kalmárban*. Dicséret illeti a színtársulatot az ifjúságnak megszervezett előadásért és a szezon zárásaként megrendezett jutalomjátékok hetéért. A szezon legjobban sikerült előadásának is a jutalomjátékok keretében színre kerülő drámát, *A bíborost* tartották.

JEGYZETEK

¹ Az új veszprémi színház. = Veszprémi Hírlap, 1908. szeptember 18. 3. o.

² VARGA Béla: Veszprém város lexikona. Veszprém, 2009. 641. o.

³ Színház. Veszprémi Hírlap, 1908. szeptember 20. 6. o.

⁴ Színház. Veszprémi Hírlap, 1908. szeptember 27. 5–6. o.

⁵ Színház. Veszprémi Hírlap, 1908. október 4. 6. o.

⁶ Színház. Veszprémi Hírlap, 1908. október 11. 5. o.

⁷ Színház. Veszprémi Hírlap, 1908. október 18. 5–6. o.

ÉVFORDULÓK

Harmincegyes honvédek IX. rész

Arany vitézségi érmesek

RAINER PÁL

*„Ahova nézek, ott tündökölnek Magyarország fiainak hőstettei,
mint a nyári éjben a ragyogó csillagok.”*
(József főherceg tábornagy, 1921. június 27.)¹

„A Hymnuszt játszák el a temetésemen!”
(A haldokló Fozman Béla 31-es hadapródjelölt
utolsó szavai, 1918. október 30.)²

AZ ARANY VITÉZSÉGI ÉREM a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia legmagasabb legénységi kitüntetése volt. Az Arany- és Ezüst Vitézségi Érmet 1789 júliusában II. József császár alapította, közkatonák és altisztek számára. 1848 augusztusában I. (V.) Ferdinánd császár-király a meglévő fokozatok mellé még egy kisebb méretű ezüstérmét alapított. Ettől kezdve a két ezüstérem az 1. osztályú Ezüst Vitézségi érem (népiesen: nagyezüst), illetve a 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem (népiesen: kisezüst) elnevezést kapta. 1915 februárjában I. Ferenc József még egy további Bronz Vitézségi Éremmel egészítette ki a vitézségi érmek sorozatát. Az érmek előlapjának képe a mindenkori uralkodó arcát, körirata pedig az uralkodó címeit tüntette fel. Az érmek hátlapja fegyverekből és zászlókból álló trófeumot, valamint a német nyelvű „DER TAPFERKEIT”, – IV. (I.) Károly uralkodásától kezdve – a latin nyelvű „FORTITUDINI” (Vitézségért) feliratot tüntette fel. Az egyes fokozatok anyagukban és méretükben különböztek egymástól. Az érmet vörös-fehér színű, bordázott szalagon a bal mellen viselték.³

Bár az I. világháborúból pontos, csapattestenkénti kimutatásaink nincsenek az aranyérmek számáról, egyes alakulatok aranyérmeseinek ismerjük a számát. Íme egy kis statisztika:

Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek (1914–1918)⁴

cs. és kir. 2. (banjalukai) bosznia-hercegovinai gyalogezred	56 fő
cs. és kir. 59. (salzburgi) gyalogezred	52 fő
cs. és kir. 7. (klagenfurti) gyalogezred	50 fő
cs. és kir. 47. (marburgi) gyalogezred	46 fő
cs. és kir. 39. (debreceni) gyalogezred	42 fő
cs. és kir. 82. (székelyudvarhelyi) gyalogezred	28 fő
cs. és kir. 8. (klagenfurti) táborigaznád gyalogezred	21 fő
cs. és kir. 101. (békéscsabai) gyalogezred	19 fő
cs. és kir. 85. (máramarosszigeti) gyalogezred	13 fő
m. kir. 1. (budapesti) honvéd huszárezred	1 fő

A m. kir. Honvédség katonáinak az Arany Vitézségi Érmel az I. világháború folyamán összesen mindössze 484 alkalommal, további két alkalommal pedig másodsor is adományozták.⁵

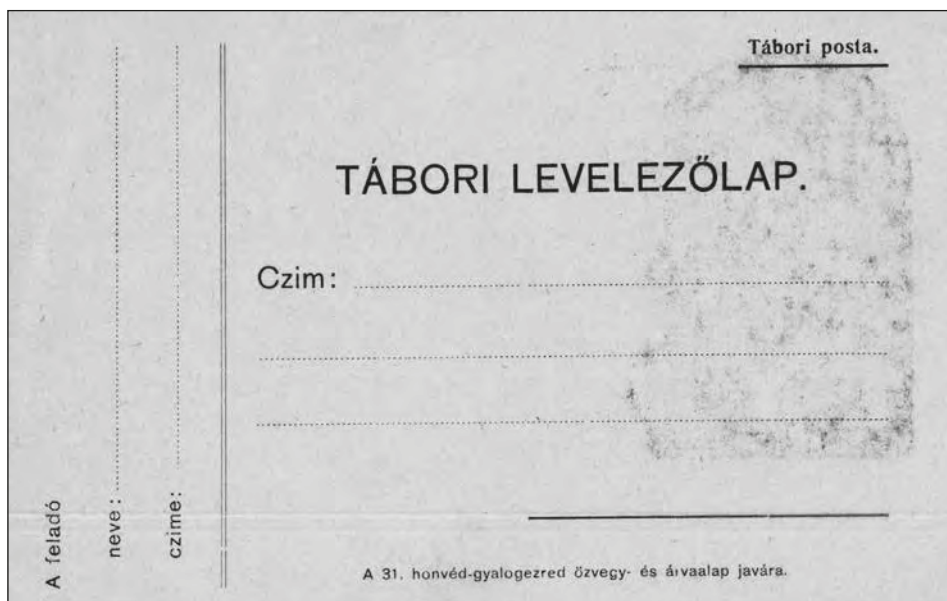
Ezek után lássuk a 31-es honvéd gyalogezred aranyérmeseit. Bár a máskülönböen meglehetősen alapos ezredtörténet nem hozott külön összesítést az ezred aranyérme-seiről, azért a munka szövegrészéből, az illető események tárgyalásánál természetesen többnyire hosszabban-rövidebben foglalkozott az Arany Vitézségi Érmel elnyert katonák hőstetteivel is. Így megközelítő pontossággal ismerjük a 31-es aranyérme-sek számát is, amely kb. 19 fő (10 fő legénység és 9 fő tisztjelölt). Lehetséges ugyan, hogy esetleg néhányan idővel feledésbe merültek és kimaradtak, de érzésem szerint ez legfeljebb egy-két további személy lehetett csak.

Przyboróvi csata (Krakkótól K-re), 1914**Kiss Károly**

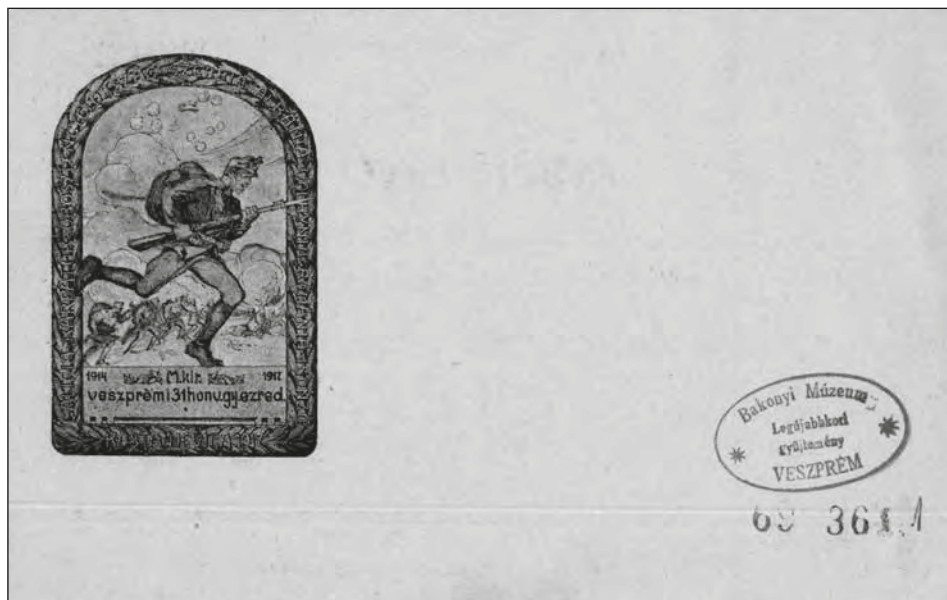
őrmester 1914. november 21-én a 31-esek bal szárnyán 10 emberével sikeresen összeköttetést teremtett a bal szomszéd cs. kir. 110-es népfölkelő dandárral (cs. kir. 16. krakkói és 32. neusandeczi népfölkelő gyalogezredek), továbbá kimerítő és részletes tájékoztatást hozott az ellenségről is. Ezért az ezredparancsnokság az Arany Vitézségi Éremre hozta javaslatba.⁶

Kárpáti harcok, Galícia, 1915**Imély Ferenc**

őrmester az ezredtörténet szerint, 1915. február 27-én, hajnali fél kettőkor a Mików-völgyében az ellenség szárnyainak megállapítására küldetett ki. Szakaszát, két járőrt előre küldve, zárt oszlopban vezette. Az oroszokat észrevétlenül 80 lépés-

*A m. kir. 31. (veszprémi) honvéd gyalogezred tábori levelezőlapja a kostanjevicai győzelemre is utaló ezredjelvénnel. Elő- és hátlap.
(LDM történeti dokumentumok 69.361.)*

nyire megközelítette, ott felfejlődött, s mielőtt az ellenség tüzet nyithatott volna, megrohmozta és rövid kézítusa után foglyul ejtette őket. Az ezredparancsnokság 1915. március 24-én terjesztette fel az Arany Vitézségi Éremre, amit meg is kapott.⁷ Ugyanekkor került felterjesztésre Haladi János tizedes is, de ő nem kapta meg ezen magas kitüntetést.⁸

A magyar nemzet aranykönyve némileg máshogy adta elő Imély fegyvertényét. E szerint a Zebra magaslatról DNY-ra eső szakasz megerősítésére az ezredparancsnokság egy századot vezényelt ki, amely az ellenséggel tűzharcba bocsájtkozott. Ennek során a századparancsnok, Györöcskey főhadnagy elesett,⁹ s a helyébe lépő Imély szakaszvezető vitte rohamra a századot. A 20. (nagykanizsai) honvéd gyalogezred 6. századával egyesülve, háromszoros orosz támadás ellenére is kirtartott helyén. Majd oldaltámadásával megghiúsította, hogy az oroszok elfoglalják a 936-os magaslatot. Ezután elért helyzetében, az ellenség meg-megújuló, nyolcsoros rajvonalakban intézett támadásaival szemben, még két napon át kirtartott, s onnét csak parancsra vonult be a százada 180 emberéből élve maradt 17 bajtársával.¹⁰

RácZ Dániel

tartalékos hadapródjelöltet 1915. április 4-én, húsvét vasárnap terjesztette fel az ezredparancsnokság a Kárpátok előterében folyt harcok során tanúsított vitézségéért az Arany Vitézségi Éremre, amelyet meg is kapott. Három hónap múlva, ekkor már tartalékos zászlósként Zakrzóweknel, 1915. július 9-én haslövéstől hősi halált halt.¹¹

Orosz-Lengyelország, 1916

Répp Ferenc

szakaszvezető többször hajtott végre vakmerő járőr-vállalkozásokat. Egy alkalommal három társával belopódzott az orosz állásokba, s ott megszerzett és áthozott egy, a foglyok vallomásaiból, hallomásból már megismert új rendszerű kézfegyvert. Más alkalommal fogságba került, de sikerült megugrania, és háromnapi bolyongás után ezredéhez visszatérnie. Három ízben tüntették ki vitézségi éremmel. Az 1916. júniusi Kolki (Styr folyó) körüli harcokért kapott Arany Vitézségi Érmét.¹²

Horváth Ferenc István

tartalékos hadapród (9. század) 1916. júniusában a Styr folyó menti utóvédharcokért kapott Arany Vitézségi Érmét.¹³

Olasz harctér, 1917–1918

Borbély László

tartalékos zászlós az 1917. május 23–25-i Kostanjevica körüli harcokért (X.

A szétlőtt Kostanjevica község. A X. isonzói csatában a 41. honvéd hadosztály (12. szatmárnémeti, 20. nagykanizsai, 31. veszprémi, 32. dési honvéd gyalogezredek) harcainak helyszíne. A jobb oldali romos iskolában volt egy ideig József főherceg harcálláspontja. (LDM történeti fotótár 69.53.1.)

isonzói csata) kapott Arany Vitézségi Érmét. Várpalotán született 1897-ben. Kostanjevicánál az öt nap, öt éjszaka tartó harcok során teljesen kimerült zászlóalját május 18-án a 3. tartalékvonalba rendelték vissza. Május 23-án borzalmas pergőtűz jelezte az ellenség újabb támadását. Az egész terepet sűrű füst és por fedte. Messzebbre látni nem lehetett. Mindennemű összeköttetés megszakadt, a helyzetről semminemű tájékoztatással nem bírtak. Kiküldött felderítő járőreiktől tudták meg, hogy az olaszok közben elfoglalták Kostanjevicát, és lassan nyomulnak előre. Herczegh Géza százados, a II. zászlóalj parancsnoka két 31-es századot küldött az ellenség feltartóztatására. A ½ 7. század, ritka rajvonalban, az ellenség zárótüzén keresztül, aránylag gyorsan nyomult előre. Megtizedelt soraikat Borbély zászlós tartotta össze, aki 80 emberével és 2 géppuskájával Kostanjevica alá érve, rohammal vetette rá magát a dolinákban megbúvó olaszokra, akik lelassították a másik (8.) század előnyomulását, és akiket elfogott. Ezután tüzérségi támogatás mellett, kétórás harc után elérte az elveszett és olaszoktól megszállt első vonalat is, ahol az olaszok éppen állásaik átépítésével foglalkoztak. Borbély zászlós kemény kézitusában legyőzte őket, az állást visszafoglalta, 1000 foglyot ejtett és 9 géppuskát zsákmányolt, közben maga is súlyos veszteségeket szenvedett. Megmaradt 37 emberével az

elért pozícióban másnap reggeli felváltásáig kitartott. A király a Honvédelmi Minisztérium útján, elismerésképpen egy zsákmányolt géppuskát ajándékozott az ezrednek.¹⁴

A háború után vitézzé avatták. 1939-ben számtiszt, tartalékos hadnagy Budapesten. 1943 táján irodaigazgató volt Prágában, a m. kir. követségnél. További kitüntetései: 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Bronz Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt.¹⁵

Doktor Mihály

szakaszvezető, géppuskás irányzó az 1917. május 23–25-i Kostanjevica körüli harcokért (X. isonzói csata) kapott Arany Vitézségi Érmeket. Az 1917. május 25-i olasz ellentámadáskor Kostanjevica romos temploma mellett vonult állásba géppuskájával és döntő szerepe volt a támadás visszaverésében. Fegyverének elforrt hűtővizét a kulacsokból összeszedett kávéval pótolta. Gépfegyvere előtt hegyekben feküdtek az elesett olasz katonák holtteste. 1919–1921 táján már őrmester volt a Nemzeti Hadseregben.¹⁶

Kostanjevica környéki táj részlete. Nagy Lajos 31-es tartalékos hadnagy hagyatékából. (LDM történeti fotótár 2014.5.6.)

Moravcsik László

őrmester (5. század) az 1917. május 23–25-i Kostanjevica körüli harcokért (X. isonzói csata) kapott Arany Vitézségi Érmeket. A II. zászlóalj május 23-i ellentámadá-

sakor tüntette ki magát, ahol meg is sebesült. Századparancsnoka, Szilárd Béla főhadnagy, súlyos sebesülése után, neki adta át a század vezetését.¹⁷

Németh Bálint

szakaszvezető, géppuskás irányzó az 1917. május 23–25-i Kostanjevica körüli harcokért (X. isonzói csata) kapott Arany Vitézségi Érmét. Gépfegyverével előbb a szomszéd m. kir. 20. (nagykanizsai) honvéd gyalogezred állásait támadó olaszok visszaverésében játszott fontos szerepet, majd a Kostanjevica visszafoglalását eredményező ellentámadásnál is kitüntette magát. Vitézzé avatták. 1939-ben már nem élt. Valószínűleg az ő fia volt, a Tápszentmiklóson (Győr vm.) 1912-ben született ifj. Németh Bálint balatonkenesei (Veszprém vm.) csendőrőrmester, vitézi várományos.¹⁸

Schmidt Miklós

egészségügyi tizedes. Az 1917. május 23–25-i Kostanjevica körüli harcokért (X. isonzói csata) kapott Arany Vitézségi Érmét, ahol, mint sebesültvivő járőrparancsnok tevékenykedett. Szilárd Béla¹⁹ főhadnagyot, az 5. század parancsnokát (aki haslövést kapott), Szijj János²⁰ hadnagyot (8. század), Jungi György²¹ zászlóst (5. század), s még vagy húsz sebesültet a hátán vitt hátra, részben erős ellenséges zárótűzőn keresztül. A vonalba sohasem tért vissza üres kézzel, hanem töltényt, kézigránátot vitt pótlásul. Közben harcolt, társait lelkesítette, kézigránáttal megtámadott olasz tömegeket, és közülük sok foglyot ejtett.²²

Szedlmayer Károly

tartalékos zászlóst (5. század) az 1917. május 23-i Kostanjevica körüli harcokért (X. isonzói csata) terjesztette fel ezrede az Arany Vitézségi Éremre, de csak 1. osztályú Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki. Részt vett a II. zászlóalj két századának Kostanjevica visszafoglalását eredményező május 23-i ellentámadásban, ahol háromszor is megsebesült, de nem volt hajlandó a segélyhelyre menni. Az 1. A. vonal visszavételénél hősi halált halt. Post mortem soron kívül hadnaggyá léptették elő.²³

Fozman (később Fonyó) Jenő

tartalékos zászlós az 1917 decemberi Piave menti harcokért kapta meg az Arany Vitézségi Érmét. St. Ruprechtben született 1898-ban. A m. kir. 41. honvéd gyaloghadosztály parancsnokság 1917. december derekán felderítést rendelt el a Piave folyó túlsó partján. Öt helyen kellett egy időben átkelni a folyón. A veszélyes vállalkozást, amelyet többször is elhalasztottak, önként jelentkezett tisztek és tisztjelöltek vezették. Fozman zászlós a Casa Canani házcsoporttal szemben, december 18-án,

*31-es honvédtisztek, tisztjelöltek, altisztek Kostanjevica környékén.
Nagy Lajos 31-es tartalékos hadnagy hagyatékából.
(LDM történelmi fotótár 2014.5.5.)*

reggel 6 órakor szállt csónakba katonáival. Első átkelési kísérlete azonban az olasz géppuskatűzben kudarcot vallott. Másfél órai veszteség teljes próbálkozás után, az önként jelentkezett Horváth Imre és Miklós tizedesekkel, továbbá 7 emberrel, majd az őket követő Süle hadnagynak a 11. század két rajával végre sikerült partra szállania, és kézigránát harc, valamint kézitusa során elfoglalnia az ellenséges gépfegyverállást. A zsákmányolt gépfegyvert is hasznosítva leszorították az olaszokat a parti töltésről és elősegítették századuk átkelését. Fozman zászlós naplójában így örököltette meg jeles fegyvertényét:

„Az egész csónak út alig tartott 50-60 másodpercig. Buzgón kértem a jó Istent, hogy segítsen meg. Partra szálltunk. Hamarosan jött még néhány ember és elindultunk göngyölni.²⁴ A géppuska fődözéket néztem meg legelőbb. Megtaláltam. Hamarosan előkerültek a kezelők is. Itt hat digót²⁵ csiptem el. Az első siker mindjárt annyira boldoggá tett mindenkit, hogy két ember – Horváth tizedes és Passz honvéd – balra szaladt a C. Canini házcsoporthoz, de pórul jártak. Olasz tülerő elfogta őket. Még visszakiabáltak, hogy? „Isten velük, mi már foglyok leszünk.” Én jobbra indultam. Egymás után fogtam el a taljánokat. A digó balszárnyon volt még egy géppuska. Ez állandóan lőtt bennünket. Öt emberrel nekiindultam ezt lekapcsolni. Rohamra mentünk a géppuska ellen, ez csak folyton lőtt. Hatunk közül egyet agyonlőtt, kettőt pedig súlyosan megsebesített, de az életben maradt hárman ezt a géppuskát kezelő legénységével együtt elfogtuk.

Alig volt néhány emberem. Pótlást kértem. Nem kaptam, ellenben azt a parancsot küldték, hogy ássam be magamat. Gyönyörű kezdet után: 37 fogoly, 2 géppuska, fogcsikorgatva engedelmeskedtünk. Előttünk mindenhol szaladt a digó és mi nem mehettünk utánuk.

Alighogy beástuk magunkat, örületes pergőtűz zúdult mögénk. Ilyen zárótűzet még sohasem láttunk. Mind később megállapítottuk francia tüzerek lőttek, de csodálatos pontossággal.

Hamburger [István – R. P.] hadnagy barátom dolgozott gyönyörűen ezekben a harcokban. A legnagyobb tűzben ő irányította a tüzérségünk tüzét és vezette az utánpótlást. Lassan besötétedett. Most kezdődtek a leggyilkosabb harcok...”²⁶

Az erős ellenséges tüzérségi tűz és élénk repülőtevékenység, majd az éjszaka meginduló gyalogsági támadás ellenére, Fozmán zászlós osztagával két napon át kitartott elért pozíciójában. Ekkor súlyos veszteségeket szenvedve, parancsra vonult vissza.

1918. március 14-én kapta meg az Arany Vitézségi Érmét. 1918 júniusában a Montello ostrománál légnyomástól sebesült. A háború után vitézzé avatták. 1939/1943 körül cukorgyári magántisztviselő volt Nyíregyházán. További kitüntetései: Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján kardokkal, 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Bronz Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt, Magyar Háborús Emlékérem.²⁷ (Az olasz hadszíntér térképét lásd a borító 2. oldalán.)

Bakos József

törzsrőmester (11. század) az 1918. június 18–23. közötti Nervesa körüli harcokért (Piavei átkelés) kapta meg az Arany Vitézségi Érmét.²⁸

Farkas János

tartalékos zászlós az 1918. június 18–23. közötti Nervesa körüli harcokért (Piavei átkelés, Montello ostroma) kapta meg az Arany Vitézségi Érmét. Veszprémben született 1898-ban, Farkas János veszprémi postafőtiszt fia. „*Mint 18 éves ifjú, szívemben tele hazaszeretettel és lelkesedéssel, önként mentem ki a harcra, hogy 48-as honvéd nagyapámnak méltó unokája legyek és hogy jogom legyen hazámért meghalni, vagy magyar emberhez méltóan tovább élni...*” írta önmagáról. 1918. június 18-ról 19-re virradó éjjelen kelt át a Piavén, hogy a Nervesa és St. Andrea községek mellett húzódó vasútvonalat elfoglalja. Ez sikerült is, a töltés mellett rendezkedtek be védelemre. Dacára a többször ismétlődő olasz gyalogsági támadásoknak, valamint a hátuk mögé beszivárgó csehszlovák légionisták²⁹ zaklatásainak, helyükön a június 23-i visszavonulási parancsig kitartottak. 1921 táján a Nemzeti Hadsereg hadnagya. A háború után vitézzé avatták. 1939/1943 körül rendőrtisztviselő, tartalékos főhadnagy, Budapest IX. kerület Liliom utca 29. alatti lakos.

54 kggy.

8826/1917 szám.

1917/12/11

A polgármester a diákközségülést a következő
szavakkal nyitja meg:

Üdvözlöm a t. községülés tagjait és ezen községülé-
sünkre meghívott mélyen tisztelt vendégeinket; reádkivüli
községülésünket ezennel megnyitom.-

A jegyzőkönyv hitelesítésére felkérem Koller
Sándor, dr. Spitzer József és dr. Simon György urakat.-

HÉLYEN TISZTELT KÖZSÉGÜLÉS, KEDVES VENDÉGEINK!

Legfőbb hadurunk, -koronás királyunk - szavait
idézem midőn azt mondja, hogy Magyarország megmutatta a
világháboruban, hogy valóban a monarchia fundamentuma. A
magyar mint katona ezer év óta első volt és első is fog
lenni, mert megvannak benne a katonai erények.-

Ennek a magyar fundamentumnak egy része, a ni
dicső gyalogos és tüzér háziereidünk, a 3 éve dúló világ-
háboruban mindig ott volt, ahol a legnagyobb nehézségeket
kellett a fundamentumnak tartania. Ott volt dicsőséggel
az orosz göshenyer előtt, a legrettenetesebb helyeken és
ott volt legutóbb a tizedik isonsói csatában.-

Ha eddig bánulattal szemléltük háziereideink
küdelmeit, most egyenesen csodálatosnak, emberfelettinek
látjuk hősiességüket.-

Mintha a költők által megénekelt hősök, a legen-
dák alakjai keltek volna életre, mintha valami emberfelet-
ti erővel ruháztattak volna fel, úgy küzdöttek a pergőtűsek
szhatagszerű gyilkos sáporában, a létünket veszélyesítő
tulerő támadásaival; és hála a magyarok Istenének, nagy és
dicső küzdésüket siker koronázta.-

42

11.

Polgár és katona fogjon kezét, egyik kéz szorítsa erősen a másikat s az erő mit egyik a másiknak átad, legyen mindig nagyobbodó, fokozódó - szívünk a 31-esek és 7-esek újabb sikereire, diadalaira vágó.-

S miként egy évszázad előtt a 7 magyar vezér vérszerződést kötött, hogy így együtt vívják ki a haza fényét, dicsőségét, úgy kössünk mi is szerződést egymással, a katonaság a polgársággal, küzdjünk együtt dicsően vállalva, hogy így megmaradjon, fokozódják a nemzet fénye, nagysága, dicsősége, s boldogság áradjon szét hegyeken, völgyeken, a messze rónaságon s ha így egyszer visszatérnek, dicső hőseink, a diadalmas zászlók virágfüzérés ékességében találják fel újra megélhetésüket, régi otthonukat, boldogságukat.-"

Az általános helyesléssel és tetszéssel fogadott beszéd után a polgármester kihirdeti a következő

H A T Á R Ö Z A S T O T:

A képviselőtestületi közgyűlés az előadói javaslatot egyhangy lelkesedéssel határozattá emeli s annak fogadtatásával a polgármestert meghívja.-

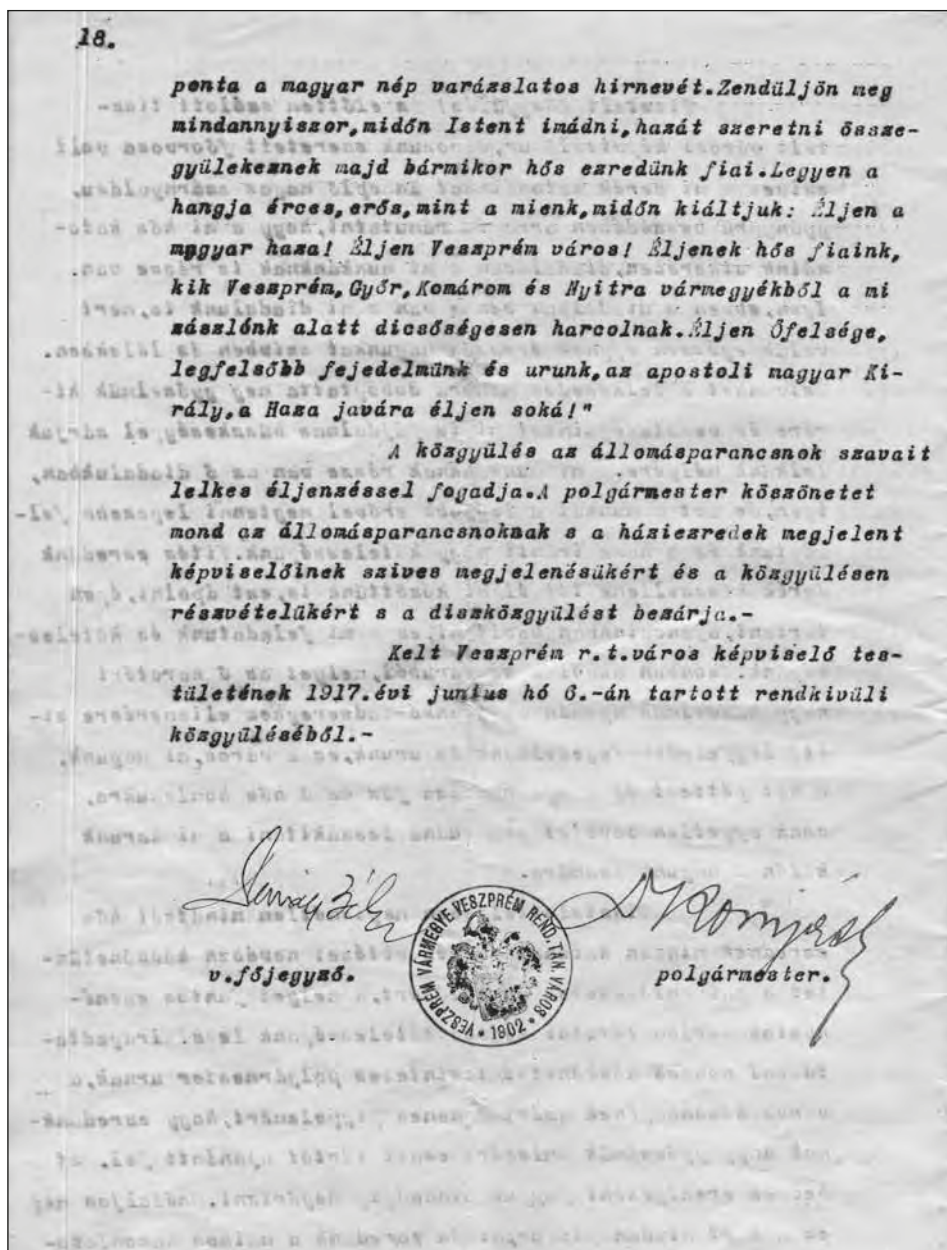
Nagy László honvédelmesredes, állományparancsnok a következő szavakat intézi a közgyűléshez:

T i s z t e l t K ö z g y ű l é s i

T e k i n t e t e s P o l g á r m e s t e r U r i

A harctéren küzdő n.kir.7.tábori ügyezesrednek és a n.kir.veszprémi 31.honvéd gyalogezresrednek képviselőiben jelentünk meg szíves meghívásukra e közgyűlésen és megilletődve mondok köszönetet tekintetes Polgármester urnak, Veszprém város tanácsának és a város közönségének azért a lélekemelő köszöntévért, nellyel távollévő és a haza nagy ügyéért, jövődjéért küzdő hős eszedeinket

./.

Részletek Veszprém r. t. város képviselő-testületének rendkívüli közgyűlésén vezetett jegyzőkönyvből 1917. június 6. (LDM történeti dokumentumok 71.1976.) (75., 76. és 77. oldalakon)

További kitüntetései: 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Bronz Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt.³⁰

Hegedűs Bálint

tartalékos hadnagy. Ácson (Komárom vm.) született 1898-ban. Egyévi önkéntesként vonult be 1916-ban a 31-es honvédekhez. A fronton 21 hónapot töltött, mint géppuskás szakasz-, rövid ideig, mint századparancsnok. 1918. június 18-án, a Nervesa körüli harcokban (Piavei átkelés, Montello ostroma) a hozzá beosztott 12 honvéddel vakmerő bátorsággal hatolt előre. Miközben a terepet földérintette, az ellenséges állásokat megállapította, s számos olasz támadást is visszavert. Az ő csoportja keveredett harcba először csehszlovák légionáriusokkal. Ezen fegyvertényért kapta meg az Arany Vitézségi Érmét. Az összeomlás a szerb harctéren érte. 1919-ben szerelt le Veszprémben. Vitézzé avatták. 1921 körül és 1939-ben is magántisztviselő volt Rákospalotán, 1939/1943 körül Újpest, Dobó utca 29. alatti lakos. További kitüntetései: Bronz Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt.³¹

Lengyel Péter

népfőlkelő szakaszvezető az 1918. június 18–23. közötti Nervesa körüli harcokért (Piavei átkelés, Montello ostroma) kapta meg az Arany Vitézségi Érmét. Szőregen született 1886-ban. Vitézzé avatták. 1939 körül pályaoír, tartalékos népfőlkelő őrmester. További kitüntetései: 1. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Bronz Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt.³²

Mártonffy Géza

tartalékos zászlós az 1918. júniusi Nervesa körüli harcokért (Piavei átkelés, Montello ostroma) kapta meg állítólag az Arany Vitézségi Érmét.³³ Egyévi önkéntesként vonult be 1916. május 1-jén a 31-esekhez. Máriabesnyőn tartalékos tiszti iskolát végzett. 1916 decemberében a román frontra került, a 17. hegyi dandárhoz. Innét 1917 májusában került át az olasz frontra (Kostanjevica, Selo, Montello), ahol a háború végéig küzdött. A XI. isonzoí csatában megsebesült. Frontszolgálatára összesen 22 hónap. A háború után vitézzé avatták. 1936-ban a Székesfővárosi Elektromos Művek tisztviselője, tartalékos hadnagy volt Budapesten. Az ezredtörténet életrajzi része szerint kitüntetései: 1. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, 2. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Bronz Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt, Magyar Háborús Emlékérem. Arany Vitézségi Érme itt nem szerepel.³⁴

Redl Ferenc

törzsőrmester (1. géppuskás század) az 1918. júniusi Nervesa körüli harcokért (Piavei átkelés, Montello ostroma) kapta meg az Arany Vitézségi Érmét. A Nervesa

melletti vasútvonal elfoglalásakor megsebesült századparancsnoka helyébe lépve döntő szerepe volt százada kitartásában. Kitűnt kézigránát harcban, fogolyejtésben és ellenséges gyalogsági rohamok visszaverésében.³⁵

A Nervesa körüli harcokat Mersich Jenő³⁶ 31-es honvédhadnagy (az 1930-as években már vezérkari százados), ekkoriban az ezredparancsnokság leplező és megfigyelő tisztje, így örökítette meg az ezredparancsnokságon készült naplóban:

„Rettenetes a helyzet. Az idegeket felőrő borzalmas tüzelés már reggel 4 óra óta tart. Nem hallani a mellettem ülő embernek szavát. Nervesa és Montello, valamint alattuk a Piave meder állandó dühös pergőtűz alatt áll. Nincs egy méternyi terület, ahol már ne lenne gránátlyuk.

A hidakat, áthajózási tagokat szétrombolta az ellenség és a megáradt folyó, amely most már, mint egy széles tenger, az egész medret kitöltve, zúgva vágat alattunk. A vizet 30–40 egyszerre becsapódó nehéz gránát festi meg és dobja fel a magasba. [...]

Déltájban az átkelési helyekre küldtek, hogy próbálják onnan telefonálni a vonattelepre az étkezésért. Persze nem lehetett, mert mind a négy távbeszélő vonal, amely a túlsó partra vezetett össze volt löve. Visszajövet a segélyhelyen kellett keresztül mennem. A parton az olasz foglyok százait láttam. Vígán gyilkolta őket rakásra a saját tüzéréjük. A szerencsétlenek egész megzavarodtak. Szaladgáltak a parton, mint a bolondok. Némelyik, nem bírva a tüzet, a Piave-ba ugrott, hogy úszva meneküljön ki ebből a földre kerekedett pokolból. De hát az egy km széles rohanó árt nem bírta átúszni. A vízbe fulladt. De ki törődött most a taliánokkal? Sokkal szomorúbb volt a saját sebesültjeinknek a sorsa. Egy kis szikla aljában szorongtak a sebesült tisztek és dr. Götze Árpád³⁷ az orvos. Szegény Pataky [Károly tartalékos hadnagy³⁸ – R. P.] alig pár napja vonult be felgyógyultan a karszton kapott sebesüléséből, már megint idekerült – csontrepedéssel. Körülöttük feküdtek – szanaszét, százával – a nyöszörgő, jajgató vizetkérő [sic!] véres sebesültek. Minden védelem nélkül, a tüzérégi tűznek kitéve heverték, az egyik a hordágyon, a másik a sátorlapon, a harmadik a köpenyen, a többi a nedves puszta földön. Közöttük a már elnémult halottak, akiket már a segélyhelyen ölt meg az olasz gránát, vagy a repülő bombája. A sebesültvivők már mind elestek. Ebben az örült kavargásban, örökös életveszélyben dr. Götze főorvos egyedül szaladgált a sebesültek között, mint egy tébolyodott, mert mindenki hívta, mindenki tőle várt segítséget. Volt olyan is a sebesültek között, aki már két napja várta az elszállítást. De nem lehetett. Az utászok ugyan néha megkíséreltek egy-egy átcsonakázást az olyan sebesültekkel, akik maguk lábán eltudtak [sic!] menni a pontonokig, de ez csak ritkán sikerült. Órák hosszúáig küzdöttek az árral, de hiába. Gyakran találat érte a pontont. Az kilyukadt és elsüllyedt. Talán pár méternyire a parttól, a többiek szemeláttára”.³⁹

Fozman Béla

hadapródjelölt, Fozman Jenő zászlós öccse. Visszavonulás közben, 1918. október 30-án, a háború utolsó napjaiban, Sacile község nyugati szegélyénél, a Sacile–Contegliano-i műút mentén folyó, az ellenség üldözését feltartóztató ellentámadásnál halt hősi halált. A III. zászlóalj egy visszamaradt tábori őrsének katonáit itt az angolok által pisztollyal közről átlőtt koponyákkal találták meg az átmenetileg visszacsapó honvédek. Az angolok gyarmati módszerein felháborodott 31-esek soraiban Fozman hadapródjelölt a 8. és 9. század embereivel való támadásnál belefutott egy angol géppuska szórásába és számos lövéstől találva összerogyott. Az ezredtörténet szerint: „*A Hymnuszt játszik el a temetésemen!*” – voltak utolsó szavai. Az Arany Vitézségi Éremre az ezred sürgönyileg terjesztette fel.⁴⁰

A 31-es honvédegysége két további katonája is megkapta az Arany Vitézségi Érmel, de fegyvertényükről közelebbi adatokat nem sikerült megállapítani.

Csapó Béla

tartalékos zászlós Bián (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.) született 1895-ben. 1939-ben már nem élt. A Vitézek albuma szerint a 315. honvéd gyalogezred állományába tartozott. Miután a 31-es ezredtörténet nem említi, esetleg elképzelhető, hogy a 315-ös ezredszám utolsó számjegye lemaradván, tévesen szerepel helyenként 31-esként.⁴¹

Szalay Sándor

tartalékos zászlós. Veszprémben született 1889-ben. Vitézzé avatták, később tartalékos főhadnaggyá lépett elő. 1939/1943 körül tanító Máriagyúdon (Baranya vm.). További kitüntetései: 1. osztályú Ezüst Vitézségi Érem, Károly Csapatkereszt.⁴²

FORRÁSOK, IRODALOM

- BERKÓ 1928 = BERKÓ István (szerk.): A Magyar Királyi Honvédség története 1868–1918. Budapest, 1928.
- BODROGI–MOLNÁR–ZEIDLER 2005 = BODROGI Péter–MOLNÁR József–ZEIDLER Sándor: Nagy magyar kitüntetéseknévkönyv. A magyar állam rendjelei a Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. Budapest, 2005. (A könyv nagyobb része valójában Pandula Attila munkája. – R. P.)
- HERCZEGH 1936 = HERCZEGH Géza: A m. kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46. és 79. honvéd menet-zászlóaljak, valamint a 31/I. népfőlkelő zászlóalj története. Cegléd, 1936.
1. h. h. e. története 1927 = A m. kir. budapesti 1. honvédhuszárezred és m. kir. 1. népfelkelő-huszárezred története 1869–1918. Kiadja az ezred emlékbizottsága. Budapest, 1927.
- ILLÉSFALVY–KOVÁCS–MARUZS 2001 = ILLÉSFALVY Péter–KOVÁCS Vilmos–MARUZS Roland: Vitézségért. A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. Budapest, 2001.

- KUBINYI = KUBINYI Gyula: Védelmi harcok az olasz határon. Az 1–10. Isonzó-csata. In: A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. Szerk.: Doromby József–Reé László. Budapest, é. n. [1938 körül]. 330–366.
- Magyar nemzet aranykönyve. 1921 = A magyar nemzet aranykönyve. 1914–1918. József főherceg tábornagy és Szurmai (Szurmay) Sándor báró, ny. gyalogsági tábornok, sz. k. honvédelmi miniszter miminiszter előszavával. Budapest, 1921.
- MÁTYÁS 1941 = Pávai MÁTYÁS Sándor: A Máramaros–Ugocea megyei 85-ik gyalogezred története. Budapest, 1941.
- RAINER 1943 = RAINER Rudolf: A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Szerk.biz.: Felszeghy Ferenc–Petrichevich György–Ambrózy György–Rátvay Imre. Budapest, é. n. [1943].
- VH = Veszprémi Hírlap (megjelent 1893–1944 között)
- Vitézek albuma 1939 = Vitézek albuma. Budapest, 1939.

JEGYZETEK

¹ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 4.

² HERCZEGH 1936. 337.

³ RAINER 1943. 348–376.; ILLÉSFALVY–KOVÁCS–MARUZS 2001. 7–9.; BODROGI–MOLNÁR–ZEIDLER 2005. 42–43., 44–45., 64–65., 74–77., 114–116.

⁴ RAINER 1943. 357.; MÁTYÁS 1941. 596.; 1. h. h. e. története 1927. 733.

⁵ BERKÓ 1928. 572. LXXVIII. A magyar királyi honvédség tagjai számára a világháború alatt adományozott kitüntetések.

⁶ HERCZEGH 1936. 116. Feltehetőleg azonos azzal a Kiss Károly őrmesterrel, akinek adatai és fényképei ugyanitt 394. o. találhatóak.

⁷ HERCZEGH 1936. 138., 146. (itt szakaszvezetőként szerepel).

⁸ HERCZEGH 1936. 146.

⁹ Itt valami nem stimmel. Sorozatunk I. részében foglalkoztunk a Győrötskey testvérekkel. Ebből kiderül, hogy Győrötskey György főhadnagy, a 4. század parancsnoka nem esett el, hanem súlyos tifusz-fertőzéssel 1915. márc. 11-én hagyta el a harcteret, majd betegsége folytán, máj. 16-án Budapesten meghalt. Öccse, Győrötskey Ferenc valóban elesett (kb. 1915. márc.-ban), de ő nem főhadnagy, hanem hadapród volt, s így aligha lehetett századparancsnok. HERCZEGH 1936. 143.

¹⁰ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 50. fényképpel; RAINER 1943. 367. (a fegyvertény ismertetése itt nem szerepel).

¹¹ HERCZEGH 1936. 149., 165.

¹² A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 100. fényképpel; RAINER 1943. 371.

¹³ HERCZEGH 1936. 210.

¹⁴ HERCZEGH 1936. 272. Valószínűleg ez lehetett az a géppuska, amelyet később Schamschula Rudolf (Rezső) altábornagy, a m. kir. 82. (veszprémi) honvéd gyalogdandár, majd a m. kir. 41. (budapesti) honvéd gyaloghadosztály parancsnoka a Veszprémmegyei Múzeumnak ajándékozott. Veszprémmegyei Múzeum szerzeményi naplója 1903–1923. 307. old. 4856/1917. máj. 20. Schamschula Rezső tábornok aj. olasz gépfegyver (amerikai állvány, felszerelt cső, tartalékcső, kisebb tartalékalkatrészek, 1 láda töltény, 2 bőrtok), olasz acélsisak, 1 drótakadály robbantó cső, 1 kézigránát és 1 28-as bombahüvely (olasz) calcit /cseppkódarabok, Görz Karszt, a honvédség által robbantott kavernából/ 5 db. (LDM adattár); Laczkó Dezső: A Veszprémmegyei Múzeum múlt évi jelentése. VH XXVI. évf. 20. szám [1918. máj. 19.] A gép-

- puskát a Veszprémvármegyei Múzeum 1928. dec.-ben hivatalosan átengedte a budapesti Hadimúzeumnak. LDM Múzeumtörténeti Adattár 71.2935. (1928/77.)
- ¹⁵ Magyar nemzet aranykönyve. 1921. 183. fényképpel; HERCZEGH 1936. 262–263., 270.; KUBINYI 366.; Vitézek albuma. 1939. 171., 424. fényképe; RAINER 1943. 362., 365.
- ¹⁶ Magyar nemzet aranykönyve. 1921. 181. fényképpel; HERCZEGH 1936. 266., 270.; KUBINYI 366.; RAINER 1943. 365.
- ¹⁷ Magyar nemzet aranykönyve. 1921. 279.; HERCZEGH 1936. 250., 263., 268. (itt mindhárom helyen valószínűleg tévesen János keresztnévvel!), 255., 262., 270.; KUBINYI 366.; RAINER 1943. 370.
- ¹⁸ Magyar nemzet aranykönyve. 1921. 181–182. fényképpel; HERCZEGH 1936. 263., 270.; KUBINYI 366.; Vitézek albuma. 1939. 306., ifj. Németh Bálint fényképe 537.; RAINER 1943. 370.
- ¹⁹ HERCZEGH 1936. 233., 250., 251. fénykép, 255., 256., 261–262., 268., 270., 431. fényképpel
- ²⁰ HERCZEGH 1936. 250., 251. fénykép, 263., 268., 270.
- ²¹ HERCZEGH 1936. 250., 251. fénykép, 263., 270., 389. fényképpel (vitész Jáky György trt. hadnagy, Győr)
- ²² HERCZEGH 1936. 263., 270.; KUBINYI 366.
- ²³ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 281. (aranyérmesként említi.); HERCZEGH 1936. 250., 251. fénykép, 262., 263., 268., 270.; KUBINYI 366. (szintén aranyérmesként említi); RAINER 1943. 373. (itt is aranyérmesként szerepel!).
- ²⁴ Göngyölitésnek nevezték az ellenséges állások sorban történő elfoglalását.
- ²⁵ „Digó” az olaszok korabeli, általánosan használt gúnyneve.
- ²⁶ HERCZEGH 1936. 302.
- ²⁷ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 196–197. fényképpel; HERCZEGH 1936. 300–303., 311., 326.; Vitézek albuma. 1939. 205., fényképe 451.; RAINER 1943. 366.
- ²⁸ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 275.; HERCZEGH 1936. 327.; RAINER 1943. 364.
- ²⁹ A Csehszlovák Légiót részint fogságba esett, részint az ellenséghez átszökött cseh és szlovák nemzetiségű osztrák–magyar katonákból állították fel. A mieink esküszegőnek és hazaárulónak tartották őket.
- ³⁰ Aranyérem. VH XXVI. évf. 37. szám [1918. szept. 15.] 3.; A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 211–212. fényképpel; HERCZEGH 1936. 327.; Vitézek albuma. 1939. 198., 445. fényképe; RAINER 1943. 362., 366.
- ³¹ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 277.; HERCZEGH 1936. 321., 327., 383. fényképpel; Vitézek albuma. 1939. 224., fényképe 467.; RAINER 1943. 367.
- ³² A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 279.; HERCZEGH 1936. 327.; Vitézek albuma. 1939. 276., fényképe 512.; RAINER 1943. 369.
- ³³ HERCZEGH 1936. 327.
- ³⁴ HERCZEGH 1936. 403. fényképpel.
- ³⁵ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 212. fényképpel; HERCZEGH 1936. 327.; RAINER 1943. 371.
- ³⁶ HERCZEGH 1936. 241., 249., 263., 264., 265., 270.
- ³⁷ HERCZEGH 1936. 20., 98., 119., 122., 131., 152., 270., 286., 306., 312., 313., 322–323., 325., 328., 351., 381. fényképpel.
- ³⁸ HERCZEGH 1936. 314.
- ³⁹ HERCZEGH 1936. 322.
- ⁴⁰ HERCZEGH 1936. 336–337.
- ⁴¹ A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 276.; Vitézek albuma. 1939. 179.; RAINER 1943. 365.
- ⁴² A magyar nemzet aranykönyve. 1921. 281.; Vitézek albuma. 1939. 353.; RAINER 1943. 372.

DIÁKÍRÁSOK

A Veszprémi Izraelita Hitközség iskolájának története – I. rész

MANN LOTTI¹

A zsidóság Magyarországon, Veszprémben

A RÓMAI KORI PANNÓNIABAN MÁR KÖZISMERTEN ÉLT zsidó népesség, Veszprém környékén is. Ezt egy ebből a korból előtalált héber feliratú sírkő bizonyítja. A zsidóság ekkor többnyire kereskedelemmel, pénzügyletekkel, haszonvételekkel és adók bérletével foglalkozott. Kézművességet csak korlátok közt folytathattak, mivel a városi céhek nem fogadták be őket.

Veszprémbe a 17. század elején költöztek az első zsidó családok, először az örökös tartományokból, majd a Nyugat-Dunántúlról. *Dr. Kun Lajos* könyve szerint Veszprémben 1716-ban szüntették meg a zsidók letelepedési tilalmát. A veszprémi zsidók eleinte a vár környékén, a Buhim-völgyben laktak, majd a régi piactér (ma Óváros tér) és a Gabonapiac tér (ma Szent Imre tér) felé kezdtek felhúzódni. Sok volt közöttük az orvos, kereskedő (ezen belül a legnagyobb számban gabona- és lisztkereskedőket találunk), ügyvéd, tisztviselő, iparos. Vallási és világi vezetőiknek nagy szerepük volt a város szellemi fejlődésében. A 19. század közepére már nagyjából 9000 zsidó lakos élt a megyében.

A Veszprémi Izraelita Hitközség az első nyilvános iskolát fenntartó magyar zsidó hitközségek közé tartozott. Csak Óbuda, Nagyvárad, Makó és Pozsony előzte meg izraelita iskola létesítésében.

II. A kezdetek (1805–1857)

A Veszprémi Izraelita Hitközség 1805. május 6-i szerződésében kötelezte magát, hogy „1. *Az ifjúság taníttatására egy világos, a tanköteles gyermekek számának megfelelő, az előirt padokkal és táblával ellátott szobáról; a tanító számára pedig szabad lakásról fog gondoskodni. 2. A tanterem fűtésére 3, a tanító saját használatára pedig 6 öl kemény tüzelőfát fog adni. 3. A tanító ellátására, aki a fennálló leg-*

felsőbb szabályzat értelmében feddhetetlen viselettel párosult lehető szorgalommal tartozik oktatni, fizetnek saját pénztárukból az egész évre 200 Ft-ot.”² A tanítónak a fizetésen felül minden tanított gyermek után heti 3 krajcárt fizettek a szülők. A tanítási nyelv eleinte minden bizonnyal a „jüdisch/jiddis-deutsch”³ volt, az első tanító is ezen a nyelven állította ki a bizonyítványokat.

Így 1805-ben létrejött a két tanerős Veszprémi Izraelita Iskola, ahol kezdetben minden héber tananyag kizárásával csak világi tárgyakat tanítottak, vallástant pedig az ún. „zugiskolákban”⁴. Az iskola a győri főigazgatóság felügyelete alatt állt, valamint a megyei hatóság egy táblabíróét nevezett ki felügyelőnek, akinek a vizsgákon a tanulók szorgalmáról és haladásáról kellett meggyőződnie. A tanítók alkalmazása, elbocsátása és a fizetés megállapítása az akkor 80-40 családból álló hitközség autonóm joga volt. Az iskola költségeit részben a hitközség, részben pedig a veszprémi járásban lakó izraeliták állták. Ehhez az eredményhez egy szabad akaratú, 1805. augusztus 7-i, szerződéssel megerősített megállapodás vezetett.

Az iskola megnyílását két ember, Marcus Raboch és Philip Stern bizonyítványa is megerősíti, 1806-os, illetve 1807-es keltezéssel. Az ezeken levő aláírás mutatja, hogy az ilyen iskolákban általában egy tanító működött, aki azonban (saját költségén) segédet is alkalmazhatott.

Az iskolahelyiség biztosítását pedig egy 1813 októberében kiadott számla bizonyítja: a község terhére normáliskolának eladott házról 3475 Ft értékben. Mindemellett a zugiskolák továbbra is működtek még a környéken. Ebben az időben egy kiváló tanerőről, Neuman A. Salamonról is beszámolnak, aki 1822-ben került az iskolához, és egyúttal tankönyveket is írt.

A tanító kezdetben egyben a hitközség jegyzője is volt. Az első tanító, *L. Lippovitz* azonban csak 1812-ig maradt az iskolánál. Utána R. Méir nevét említik a jegyzőkönyvek. 1816-ban R. Jákob nevével találkozunk, akit 1820-ban R. Jechezkel váltott fel. 1823-ban kezdett működni az iskolában kiegészítő tanítóként *Meiszner Jakab*.

1826-ban *Árje Léb Rápoch* dáján⁵ újraszervezte az iskolát, népiskolát hozott létre párhuzamos osztályokkal, és kötelezte a szülőket, hogy gyermeküket iskolába járassák, attól függetlenül, hogy jár-e héber iskolába, vagy sem. (A népiskola az 1868. évi törvény szerint egy szervezetileg önálló intézmény, amelyben nevelés és oktatás egyaránt folyik.)

Előterjesztésére a vezetőség a következő 5 pontból álló határozatot hozta:

1. Mindenki köteles gyermekét az elemi iskolába járatni, kivéve azokat, akik külön tartanak gyermekeik mellett képesített tanítót.
2. A tanítónak megengedtetik, hogy a növendékeket két osztályba sorozza és az egyik osztállyal de. foglalkozzon 2 órát, a másikkal du. 2 órát.
3. A tanító külön is járhat a házakba tanítani; ez esetben egy gyermek után havi 3 frt-ot kérhet, ha azonban a gyermeket a saját lakásán részesíti külön oktatásban, úgy egy gyermek után csak havi 1 frt-ot kérhet.

4. Minden szülő köteles gyermekének az előírt tankönyvet beszerezni, aki azonban erre nem képes, ahelyett az iskolagondnok tartozik a hitközség pénzéből a tankönyvet megszerezni.
5. Aki nősülni szándékozik, az tartozik a tanító által kiállított iskolai bizonyítványt felmutatni; az ily iskolai bizonyítvány kiállítás díja 2 forint.

1829-ben az iskolánál egy segédtanító is működött, ezenkívül három tanító a nevével találkozunk: R. Léb, R. Icik Léb és R. Nechemje. 2 év múlva egy Mirjám nevű tanítónő neve, valamint Heszky Béláé is szerepel, aki egyúttal a Cheszed Neurim ifjúsági egyesület jegyzője is volt.

1828 táján egyre többen szükségesnek kezdték találni külön egy várpalotai izraelita iskola felállítását, melyre nézve a bizottság kimondta, hogy a Veszprémi Izraelita Hitközség az ún. accessorialis-kasszából harmadrészt engedjen át a palotai iskolára, továbbá javasolta a magániskolák betiltását. (Az accessorialis-kassa az iskola fenntartásához szükséges összeg felét a veszprémi hitközségre vetette ki, a másik felét pedig arányosan osztotta fel a környékbeli hitközségek között.) Ezt a megye azonnal helybenhagyta, és megbízta Héring Ignác uradalmi ügyviselőt a palotai izraelita iskola felügyezésével.

Ettől fogva a veszprémi hitközség kénytelen volt az iskolát önállóan szervezni és fenntartani. Eközben a hitközséghez tartozó családok száma százra emelkedett, ami még nagyobb ügykezelést kívánt meg. 1838-ban a község *Mandl I. Móricot* alkalmazta tanító- és hitközségi jegyzőnek. Innentől jelentek meg a hitközség tulajdonában levő, rendszeresen vezetett jegyzőkönyvek. 1839-ben vette meg a hitközség azt az iskolai és templomi telket, amelyet már 1799 óta béreltek. Ez a Szabadi utca 13-as szám alatt állt, gróf Zichy Domokos böthi apát és győri kanonok adta el nekik 12.000 Ft-ért. Az 1842-es évben *Mandl* megnősült. Miután eltávozott az iskolától, a hitközség pályázatot írt ki.

Helyére a Csehországban született *Heller Lajost* vették fel, aki Prágában héber tudományokat és könyvvezetést tanult 1830-ban és '31-ben, tanítói képesítést pedig a mariascheini főiskolában szerzett '82-ben. Drezdában fizikát, franciát hallgatott 1834–37-ig, majd ugyanitt 1836-ban logikát és pszichológiát is. Ezekről nyilvános, jeles bizonyítványai voltak. Működése alatt az iskolát tananyagra nézve is bővítette, valamint kieszközölte, hogy lányokat is vegyenek fel, illetve hogy a Talmud-Tóra intézményének feladata a nyilvános iskolába menjen át. Vezetése alatt 1845. április 2-án az „Izer Teremében” nagyszerű színelőadást rendeztek. (Itt „Az üldözött ipar Magyarhonban” című darabot adták elő.) Az iskolában elért sikerekért a megyei hatóság több alkalommal oklevéllel és egyszer néhány aranyból álló tiszteletdíjjal tüntette ki. 1848-ig a hitközség fiú- és leányiskolájának igazgatójaként működött itt. Tanítói munkálkodását ezután is folytatta, végleg csak az 1856 áprilisában mondott le, majd 1882-ben halt meg.

Az 1842. január 27-i jegyzőkönyv szerint felvetették egy leányiskola felállításának ötletét is, sajnos sikertelenül. Ugyanez a jegyzőkönyv rögzíti, hogy ebben az időben az iskolahelyiség Weisz S. Farkas házában volt, azt az 1843. február 2-i döntés szerint pedig 2 évre 140 Ft-ért normáliskolának bérelték. Július 6-án az elemi iskolát egy rendelet által alsó és felső tagozatra osztották be. Mindegyik két osztályból állt, de a legfelső osztály két éves tanfolyamú volt.

1848-cal bekövetkezett a modern népiskola korszaka. Az iskolaügyre nézve kedvezőtlen viszonyok véget vetettek az önálló szervezkedésnek. Ahogy Szép is írja: „*A szabadságharc körül csoportosult minden honfi, ez kötött le minden érdeklődést.*” A megyében élő zsidók közül rengetegen részt akartak venni a polgárországban. Ez is bizonyítja hazaszeretetüket, hogy éppúgy magyarként tekintettek magukra, mint bármelyik katona. A társadalom szerves részeként voltak jelen az országban már ekkor is. A megyegyűlés – eleinte – különféle okok miatt elhárította igyekezetüket, habár pénzadományokat elfogadott. Egy 1848. november 8-i nyugta bizonyítja, hogy a hitközség a nemzetország költségeinek fedezésére ez időpontban 318 Ft-ot fizetett.

Ezután, 1849 októberében Geringer Károly, Magyarország helytartója, általánosan kötelező rendeletet adott ki, melyet a későbbi években egy mássikkal még megtoldottak. Ezek az elemi iskolát fő- és alsó elemire osztották fel. Ez a fiúk számára 3 osztályból állt 4 tanítóval, leányok számára pedig 2 osztályból 2 tanítónővel. Továbbá iskolabizottság kialakítására is kötelezett ez a rendelet, melyet 1850. december 3-án meg is választottak: *Weisz L. József, Tuszka Mayer, Flesch József* akkori rabbi, valamint a két igazgató, *Nobel* és *Altstädter*. Még ez évi ülésükön elhatározták, hogy a baromfi és egyéb jószág vágásáért fizetett ún. gabellát⁶ újra behozzák, valamint a tanulókkal tandíjat fizetnek, gyűjtést rendeznek és templomi adományokat elfogadnak, mert a községházakból nyert bevételek egy részét az országos izraelita iskolaalaphoz kellett fizetniük.

Majd az 1851. február 2-i határozat értelmében felépítették az 5 tanteremből álló iskolát. Ennek költségeit 2000 Ft-ra becsülték, az iskola belső felszerelésére pedig a hitközség 500 Ft kölcsönt vett a Takarékpénztártól. Az 1853. január 24-i ülésen Weisz L. József lemondott első elöljárói állásáról, helyébe a megyei hatóság Tuszka Mayert nevezte ki és mellé az elöljáróságba még 5 hitközségi tagot. Ugyanez év március 27-én iskolaigazgatóknak dr. Bunzelt és dr. Dietrichstein Dávidot választották meg. A pénztáros Braun Dávid maradt. Áprilisban pedig az első, 350 Ft-os évi fizetéssel díjazott tanítónőt is megválasztották, Landsmann Máriát Bécsből, a leányiskola igazgatónőivé pedig Weisz Amáliát, Rothauser Rózát és Manorvill Jozefin úrnőket.

Ebben a lépésben megmutatkozik a hitközség, az iskola fogékonysága az új módszerek iránt, melyekkel a tanítást tökéletesíthetik. 1855-ben, Flesch rabbi halála

után, március 31-én a község hitszónok- és iskolaigazgatónak megválasztotta Manheimer Frigyes Pécsről, aki 2 évi működés után felmondott, és innen Pestre távozott. Ekkor két tanítónő volt alkalmazásban, az egyik N. Fould Bécsből, a másik a helybeli N. Stern.

Az 1856-os évben az általa beadott iskolatervet a község helybenhagyta. „*Eszerint: 1. a szorgalmi idő kevesbitendő, 2. a földrajz ne képezzen külön tantárgyat, 3. még egy tanító alkalmazandó a leányok számára és 4. az iskola rendes látogatása szabályozandó*”, habár a Magyar Királyi Helytartótanács rendeletei megengedik az izraelita tanulóknak a katolikus/református iskolák látogatását.

Az 1858. július 3-i leiratában a soproni Helytartótanács sürgette a 4 osztályos fiú- és 2 osztályos leányiskola szervezését. Augusztus 23-án a Veszprém megyei hatóság jegyzőkönyvet vett fel és felajánlási okmányt állíttatott ki arról, hogy a hitközség fiúknak 3 osztályos, a leányoknak külön 2 osztályos nyilvános főelemi iskolát fog életbe léptetni négy vizsgázott tanítóval és a kézimunka számára egy tanítónővel. „*Megállapítja továbbá: 1. A tanítók és tanítónő évi fizetése egyenként 300 Ft legyen, az igazgató-tanítóé 50 Ft-tal több; 2. a nyugdíjaztatás biztosított számukra; 3. iskolai helyiségekről és egyéb anyagi dolgokról a községnek kell gondoskodni; 4. havi iskoladíj: 30 kr.; 5. az iskolai bizottság felügyeljen és 6. a héber- és vallástani oktatás mellékorákban nyújtható, de ezért a tanítónak külön fizetés jár, a tanulók is külön havidíjt 30 krt. fizetnek érte.*” Ezt a magas színvonalú oktatást bizonyító okmányt december 7-én elismerték. Ekkor az iskolabizottság tagjai voltak: Rápoch Sándor, dr. Dietrichstein Dávid, Fuchs Salamon és Heller Lajos.

III. A Hochmuth-korszak (1859–1889)

Az 1857-ben kiírt pályázat alapján a hitközség 1859. április 21-i egyhangú határozatával *Hochmuth Ábrahámot* választotta meg rabbijának, aki előzőleg már a miskolci iskolánál is működött. A verbói, vágújhelyi és nyitrai jesivákon⁷ tanult, majd Miskolcon segéd rabbi korában gimnáziumi érettségit tett, azután egy évig Pesten, majd a prágai egyetemen tanult filozófiát, *Rappoport* főrabbitól, a világhírű hebraistától pedig teológiát.

Hochmuth szigorú, ortodox, ám mégis fogékony szellemben működtette az intézményt, mely határozott irányítása alatt hamarosan mintaiskolává vált.

Ugyanezen év novemberében Lichtenstein Anna első tanítónő ajánlására a hitközség még egy második tanítónőt, Dietrichstein Cilit is alkalmazott. Lichtenstein Anna után a Bajáról érkezett Hauser Amália működött az iskolában 1860-ban. Ettől az évtől kezdve az Izraelita Polgári Leányiskola életbeléptetéséig a tantestület 5 férfi- és 2 nőtanítóból állt.

*Hochmuth Ábrahám
(Kun Lajos: A veszprémi zsidóság
múltja és jelene)*

1860 januárjában *Hochmuth* ajánlására a hitközség elhatározta, hogy vizsgázott tanerő hiányában a lányokat a fiúkkal együtt oktatják. Azután az 1. osztályt két évi tanfolyamra osztotta be, továbbá megszüntette a pedagógiai követelményekkel az elemi iskolában össze nem egyeztethető szakrendszert és helyette az osztályrendszert alkalmazta. A hitközség az iskolát a Helytartótanács augusztus 25-i határozata értelmében 4. osztállyal egészítette ki. Ezt a négy évfolyamot két-két párhuzamos osztályban végezték a tanulók.

Hochmuth a hitközség december 9-én hozott határozata alapján az eddig hatóságilag elrendelt német tanítási nyelv helyett a magyart vezette be. Történeti vázlatának végén írja: „*a hazai nyelv, mint iskolanyelvnek történt bevezetésével egyengettetett a lehetőség az iskola hathatós és szerves fejlődéséhez, melynek üdvös következményei*

máris mutatkoznak.” Ennek következtében azonban a németajkú tanítók kénytelenek voltak eltávozni.

1861 elején indítványozták, hogy az alkántor közreműködésével szombatonként istentiszteletet tarthassanak a tanulók számára. Ez az indítvány csak 1865-ben, *Neufeld Gusztáv* tanító által támogatva érte el a célját, és attól fogva minden szombaton a fiúk és lányok is megjelentek az istentiszteleten, télen az iskolában, nyáron pedig a templomban, ahol egyik-másik tanító kis prédikációt is szokott tartani.

Az 1862. február 6-i jegyzőkönyv szerint a hitközség a régi templom helyébe új iskolahelyiséget akart építeni. Mivel azonban a templom egyik része összeomlott, a február 26-án hozott határozat egy új felépítését sürgette.

Az 1863. október 10-én hozott határozattal kötelezővé tették, hogy az előljáróság és iskolabizottság a tantestülettel minden szombaton „*iskolaiügy megbeszélése végett értekezletet tartson*”. Október 30-án a hitközség elbocsátotta Weisz Mórictot, az 1. osztály tanítóját, mert a pécsi izr. mintaiskolában kapott állást.

1865-ben, Weisz G. Farkas elnöksége alatt az iskola és rendezett viszonyai egyre ismertebbekké kezdtek válni. Így már a jobb tanerők is szívesen keresték fel az intézményt. Példának okáért 1864-ben működött itt Hoffmann Mór volt nagykanizsai középiskolai tanár, sok hasznos könyv szerzője. 1865. augusztus 14-én

pedig *Neufeld* nyert alkalmazást, valamint *Diener Sándor* és *Heller Hermina* első tanítónő is.

A veszprémi Hochmuth Ábrahámné nevével fémjelzett Krajcáregylet szintén ebben az évben lépett életbe. Ennek célja volt a veszprémi izraelita iskolát látogató szegény tanulókat a tanév elején könyvekkel, télen pedig meleg ruhával ellátni. Az áldozatkész *Hochmuthné* férje haláláig megmaradt az egyesület élén, és ez idő alatt ezt annyira gyarapította, hogy az 1889. évben már 2391 Ft vagyonnal bírt az egylet, az 1904. év végén pedig 8114.02 koronával⁸ rendelkezett.

Az iskola sok nemes szívű pártfogót szerzett magának. Eltekintve a Krajcáregylettől, ami minden évben 5 Ft-ot adományozott a jó és szorgalmas tanulók jutalmazására, *dr. Sándorfi Miksa* (később tiszteletbeli vármegyei főorvos) és *Krausz József* alelnök több értékes könyvből álló gyűjteményt ajándékoztak a tanítói könyvtárnak, *Köves Béla* könyvkereskedő pedig egyszer egy aranyat és 5 pézost (argentín pénz = 23.80 korona) és később 12 könyvet adott, hogy jó tanulók között kiösszák.

1866-ban Goldschmied után a hitközség *Szép Lipót*ot kezdte alkalmazni rendes tanítónak. Ahogy írja is magáról, mindig igyekezett *Hochmuth* törekvéseit a tőle telhető legnagyobb mértékben támogatni. Összesen 42 évig tanított az iskolában.

Az 1867. évben – *Tuszkau Mayer* elnökségének ideje alatt – az iskolabizottság tagjaivá választották az elnökökön kívül *dr. Halasy Vilmost*, *dr. Pillitz Benőt* és *Heller Lajost*, valamint *Stern Jakabot*. *Dr. Halasy*ról fontos tudni, hogy ő volt a megyei főorvos, valamint 1848–49-ben honvéd főhadnagy, a veszprémi honvédegyelet elnöke. *Dr. Pillitz Benőt* a városi közgyűlés 1863-ban kórházi főorvossá választotta meg. Emellett héber tárgyú tanulmányokat írt, valamint botanikus volt, sőt, azonosított egy növényt, melyet a mai napig az ő nevéhez kötnek. 1872-ben tiszti főorvos lett.

Még 1867-ben, *Hochmuth* kezdeményezésére létrejött az iskolai könyvtár. A veszprémi születésű Molnár Aladár ekkortájt „Népiskolai könyvtár” néven hasznos olvasmányokat bocsátott ki, ezek képezték a könyvtár első könyveit. Először csak a tanulók befizetéseiből tartották fenn, 1879-től azonban már a hitközség is áldozott rá évről-évre egy bizonyos összeget, sőt, később még egy tanítói könyvtárral is megtoldotta.

Ekkor újabb, nagy változás következett be a tanulók életében, amely megint csak az iskola és a tantestület új dolgok behozatala iránti affinitását dicséri. Ugyanis *Szép Lipót* – *Hochmuth* beleegyezésével – az éneket és a rajzot rendes tantárgynak vezette be, valamint a legfelsőbb osztályban beszüntette a héber Biblia német fordítását és a rabbival együtt hozzáfogtak, hogy a felsőbb osztályokat „realismeretek”-ként megismertessék a természettel és a történelemmel (azelőtt az iskolában inkább a nyelvtanra és a számtanra fektették a hangsúlyt). Ezeket az ismereteket részben az olvasókönyv nyomán, részben önállóan tanították. Így az iskolából kikerült diákok nagy része tovább tanulhatott.

1868-ban egybehívták a magyarországi és erdélyi izraelitákat egy egyetemes gyűlésre, amin természetesen *Hochmuth* is jelen volt. Tevékenyen részt vett a kongresszus munkálataiban, a zsidóiskolák számára szolgáló szabályzatot ő dolgozta ki.

Az október 10-i határozat értelmében *Löbl Áron*, „a kiváló héber tudós és héber nyelvtanok írója” nyert alkalmazást az iskolánál. Az 1887-ben bekövetkezett halála előtt mind az iskolát, mind a Talmud-Tóra intézményt kitartóan szolgálta.

A rabbi alatt ez az intézmény is szépen gyarapodott. Az 1860. április 10-i határozat szerint a hitközség 1000 Ft-nyi alapot szándékozott teremteni a Talmud-Tórának. Ez annyi adományt és hagyatékot tudott összegyűjteni, hogy az *Altstädter József* hitközségi elnök által beterjesztett 1873–1876-os általános jelentés szerint akkor a Talmud-Tóra alapja 2500 Ft-nál nagyobb összegre rúgott, sőt, az 1885–88-as általános jelentés már 3200 Ft-ot említett meg.

1869. április 20-án *dr. Halasy Vilmost* választották meg iskolafelügyelőnek és az iskolapénz-beszédés ellenőrének. A tantestület pártfogója, sokáig az iskolaszék elnöke és majdnem a haláláig tevékeny tagja volt.

1870-ben Veszprémben a közbizalom a hitközség élére *Rothauser I. Mórt* állította. Többszöri elnökösködése alatt a község ügyeit mindig gondosan vezette, továbbá az iskola és a tantestület jó barátja volt. Ebben az évben az iskolaszék tagjai voltak *Hochmuthon* kívül: *dr. Pillitz Benő*, *Meiszner Jakab*, *Steiner Fülöp*, *Margalit Mór*, *Schwarcz Henrik* és mint a tantestület képviselője, 1884-ig *Szép Lipót*. Szintén ugyanekkor mindegyik tanító fizetését 50-100 Ft-tal felemelték és egy augusztusi jegyzőkönyv írja, hogy ötödévi 50 Ft-os korpótlékban is részesülni fognak, amíg fizetésük 700 Ft-ra emelkedik. Továbbá ismét megígérték, hogy a nyugdíjaztatásról is gondoskodnak.

Ez év júliusában *Rikóty Ede* ügyvéd 2 db aranyat adott azzal a határozott kikötéssel, hogy jutalmul osszák ki két olyan tanuló között, aki nem hazudik. Azonban a tanév végén meggyűlt ezzel a baj, mert a tantestület 3 tanulót ajánlhatott jutalmazásra. Ekkor *dr. Pillitz Benő* a 2 aranyat még egy arannyal és 3 ezüst tallérral megtoldotta, ezzel a jutalomosztás problémája megszűnt.

Ezután is mindig akadtak az iskolának lelkes barátai és pártfogói. *Rothauser I. Mór* majdnem minden évben adományozott kiosztás végett néha egy aranyat, néha 3-4 ezüstforintot, továbbá értékes könyvekkel, misnájisz-szel gyarapította a Talmud-Tórát és két iskolaalapítványt is létrehozott.

1870-ben felmerült az iparostanoncok és az iskolából kikerült leánynövendékek számára egy ismétlőiskola⁹ megteremtésének ötlete.

Egy évre rá mindkét iskola, előbbi *Diener Sándor*, utóbbi *Szép* vezetése alatt valóban megnyílt, ám a tanonciskola csak egy évig tartotta fenn magát. Viszont a leányok ismétlőiskolája évről évre olyan szépen gyarapodott, hogy később nyilvános polgári leányiskolává fejlődött.

Az 1872-es évben a „Todesko-féle kertben” a hitközség költségén felállított szerekkel megkezdődött a tornatanítás is.

Ez év március 17-én hozott határozatával a hitközség a megboldogult *Heller József* helyére *Krausz Jakabot* hívta meg Siófokról az iskolához, akit egy ugyanebből az évből származó jelentés már kitűnő tanerőnek nevezett. Különösen nagy érdeket szerzett magának a torna- és énektanításban, amit 1879-ig vezetett. Szeptember 21-től az 1873. tanév végéig tanítóként működött az iskolában Bányai Jakab is.

A tantestület többször színelőadásokat rendezett a tanulókkal, és ezek mind nagyszerűen sikerültek. Az első ilyen gyermek-színelőadást 1872-ben játszották, az utolsót (*Szép* 1905-ig terjedő iskolatörténet-feldolgozása szerint) pedig 1891-ben. Ez nagyjából 300 Ft-nyi jövedelmet hozott az iskolának, és ez összeg felét a veszprémi „Hochmuth Ábrahámné” nevű Krajcáregylet pénztárának adták át.

Az iskolaszék az 1873. június 18-án tartott ülésében elhatározta, hogy *Löbl*-t – idős korára való tekintettel – az elemi iskola terhe alól felmenti, hogy a Talmud-Tórában dolgozhasson tovább.

„Az 1874. évben megifjodott az iskolánk.” – írja *Szép Lipót*. Az iskolától megvált tanítók helyébe két fiatal, művelt és lelkes tanerő, *Barta (Baum) Fülöp* és *Freund Sámuel* került.

Ugyanebben az évben délelőtt fél órával csökkentették a szorgalmi időt, télen pedig az oktatás csak 4-ig tartott. Ekkor vezették be 3. osztálytól, a váltakozó rendszert. Ez azt jelentette, hogy a tanulók egyik fele délelőtt, a másik fele délután járt iskolába.

1875-ben jött létre az iskola legelső 100 Ft-os alapítványa, ami a „Tuszkau Mayer” nevet viselte. Ezt a hitközség elnökének halála alkalmából hozta létre a családja. Még ugyanebben az évben az egész évi szünidőket júliusra és augusztusra tették át.

Ezekben az években az iskola további pártfogókat tudhatott magáénak: 1875-ben és '76-ban *Krausz Ármin* könyvkereskedő¹⁰ könyveket és írószereket adományozott az iskolának. *Buchwald Teréz* értékes talmudi könyveket, majd *Manovill Gerson* az egész Szentírás szép példányait ajándékozta a Talmud-Tórának.

1876-ban, *Rosenthal Nándor* első elnökségének ideje alatt bővítettek néhány tantermet és a leányok számára szolgáló ismétlő tanfolyamot heti 5 óráról 10 órára emelték és 3 évesre bővítették. Ezeket a tanfolyamokat az 5. osztályban alkalmazott tanító vezette. A tananyag nemcsak az elemi iskolában tanultak ismétlésére szorított, hanem a felső leányiskolát is pótolni volt hivatott. Az első tanfolyamon *Freund* tanított, elismerésre méltó sikerekkel. A hitközség öt és *Bartát* 6-6 db aranyból álló jutalomban részesítette. Még ebben az évben mindegyik tanító fizetését 600 Ft-ra emelték. Az 1877/8. tanévben volt a tanulók száma a legnagyobb (308), köztük 13 vidéki és 14 keresztény diák is tanult az intézményben.

Az iskola mecénásának tekinthetjük *dr. Pillitz Benő* királyi törvényszéki orvost, aki orvosi jubileumának emlékére 1881. április 18-án „Dr. Pillitz Benő” nevű ösztöndíjként 2000 Ft alaptőkéről szóló takaréktári könyvecskét adott át az iskolának. Az alapítói oklevél szerint: „*A nevezett összegnek évi kamatja minden esztendőben két egyenlő részből álló ösztöndíjra fordíttassék. 2. E két ösztöndíj elsősorban val-láskülönbségre való tekintet nélkül oly szegénysorsú, szorgalmas és tehetséges két tanulónak adatik, aki a helybeli izraelita népiskola legutolsó osztályából valamely felsőbb tanintézetbe (gimnáziumba, reál – polgári – vagy felsőbb népiskolába) lép-nek és már tényleg be is íratlak.*” Amikor a tantestület az alapítványért a tanulók által üdvözöltette *dr. Pillitzet*, ő az üdvözlő diákok mindegyikének gyönyörű köny-veket, az iskolai könyvtárnak pedig 50 Ft-ot adományozott.

Freund 5. osztályban elért eredményeit az 1881. évi jelentés is kiemelte, de saj-nos ő 1883. szeptember 20-án elhunyt. Az iskolaszék november 18-án tartott ülésé-ben elismerte „*ritka szakképzettséggel párosult ügybuzgóságát*”, és megörökítette az iskola körül szerzett érdemeit.

Rothausser Mór 1883. június 2-án, Berta leányának férjhez adása alkalmából „*Rothausser Mór*” nevű, 100 Ft névértékű földtehermentesítési kötvényt, majd 1888-ban, feleségének halála alkalmából 105 Ft-ot „*Rothausser Mórné szül. Buchwald Rosalia*”-féle alapítványképpen adott át az iskolának.

1884-ben a hitközség megünnepelte *Hochmuth* itteni működésének 25. évi jubi-leumát, egyben érdemei elismeréséül a hitközség hálairatban fejezte ki lelkipászto-ra iránti köszönetét, s átadott neki egy nagy, aranyozott ezüst serleget emléktárgy-képpen. Természetesen az iskola is csatlakozott az üdvözlők sorához.

Freund halála után a hitközség elhatározta, hogy anyagi helyzetére való tekintet-tel az 5. osztályt az 1884/5. évtől kezdve beszünteti, a leányok ismétlőosztályának oktatását pedig egy jegyzőnek alkalmazott tanárra bízta. Ehelyett bővítették a 3. és 4. osztály tananyagát, „*hogy az utóbbiból kilépő tanulók mindenben jól megfelelhese-nek*”, azaz az 5. osztály elvégzése nélkül is meglegyen a szükséges képzettségük. Kivételes eset, hogy ezeket a határozatokat a képviselő-testület az iskolaszék meg-hallgatása nélkül hozta.

Ebben az időben az iskolaszék tagjai voltak *dr. Steiner Kálmán* ügyvéd elnöksé-gének ideje alatt: *dr. Halasy Vilmos* iskolaszéki elnök, *dr. Sándorfi Miksa*, *Altstädter József*, *Berger Sámuel*, *Margalit Ignác*, *Hochmuth Ábrahám* és mint a tantestület képviselője, az 1884 októberében megválasztott *Barta Fülöp* tanító.

1885-ben megünnepelelték *Hochmuth* 70. születésnapját. Ez alkalommal jó barát-ja, *dr. Pillitz Benő* saját költségén (600 Ft), megörökíttette Aggházi Gyula által egy szép olajfestményen, valamint a veszprémi Chevra-Kadisa „*Hochmuth Ábrahám*” nevű 400 Ft-os alapítványt tett le a budapesti Országos Rabbiképző Intézet javára.

Szép egy tanulmányában indokolta, hogy nem célszerű a 4 ismétlő osztály okta-

tását a jegyzői állással összekapcsolni, de sikertelenül. Dr. Berkes Mór, később szigetvári ügyvéd, nyert alkalmazást erre az ikerállásra. Azonban egy év alatt bekövetkezett az, amit Szép emlékiratában állított, hogy „*nincs emberi erő, mely ilyen munkát győzni képes volna*”. Berkes maga mondott le 1885 májusában állásáról. Ekkor a hitközség a 4. és 5. osztály együttes életbeléptetését és egy tanítói állás betöltését határozta el.

Mivel pedig ugyanebben az évben *Szigeti (Schwarcz) Sámuel*t rendes tanítónak alkalmazták, az ismétlőt ismét *Barta* és ő tanították. A tananyag 3. és 4. osztályban történő bővítése ellen azonban a királyi tanfelügyelő ez évi, az elnökséghez intézett rendeletével tiltakozott, valamint a törvényre való hivatkozással a megcsonkított iskola hat osztályra történő kiegészítését kérte. Ez konfliktusokhoz vezetett, amit azonban végül nagy nehezen sikerült kezelni. *Hochmuth* ebben az időben már betegeskedett ugyan, de mégis tiltakozott az elnökséghez intézett levelében, hogy más testület befolyásolja az önálló, jól szervezett iskolaszéket.

Az 1886. évben a köztisztelőben álló *Diener Sándor* tanító elhunyt, év végéig helyette *Krón Mórt* alkalmazták segédtanítónak.

Az 1887. évtől kezdve az 1. osztályba csak olyan tanulókat vettek fel, akik a 6. életévüket már betöltötték. Ettől az évtől kezdve *Spitzer Vilmos* rabbihelyettes is közreműködött, ő az 1. és 2. osztályosokat oktatta hittanból. *Hochmuth* „Istenismeret és Istentisztelet” című, középiskolák számára írt hittani kézikönyve nyomán Szép is megírta „Mózesi hit- és erkölcsstan” című, 1886-ban megjelent, az elemi- és felső népiskolának szánt hittankönyvét.

1888-ban az iskolaszék meghatározta a szünnapokat. Ezek a következők voltak: „*Vasárnap és szerda délután, Szombat- és ünnepnapokon kívül: Rós-Hássónó előtti nap, az engesztelő nap előtt és az utána következő nap, a sátoros ünnep előestéjén fél nap, Hausánó-rábbó, Chanukka első és utolsó napja, a polgári újév, kis Purim 1 nap, karácsony 1 nap, a félév végén 2 nap, Purim 3 nap, Peszách 9 nap, húsvét vasárnap, Lág-b'ómer délután, Sevuoit előestéjén fél nap és pünkösöd 1 nap.*”

Egy évvel később kimondta az iskolaszék, hogy az oktatás télen délután csak 4-ig tartson, nyáron viszont fél órával tovább.

1889. április 24-én az iskolát meglátogatta Hornig Károly veszprémi megyés püspök és dr. Bezeviczy Albert államtitkár, akik a legnagyobb elismeréssel beszéltek az iskoláról.

1889. június 10-én rendkívül szomorú napra ébredt a hitközség és az iskola. 30 itt töltött, az iskolaügy emelésére áldozott év után *Hochmuth Ábrahám* veszprémi főrabbi és igazgató elhunyt. Temetését hatalmas részvétel övezte.

„*Hochmuth sohasem volt olyan ember, aki a jobb nézet elől elzárkózott volna. Akárkitől származott az, ha helyességét belátta, szívesen elfogadta. Nem ítélte el egy tanítót sem oly könnyen, inkább támogatta tanáccsal, tettel; szívesen útbaigazított*

akárkit, ha a jóakaratot fölismerte. Iskolalátogatásai során egy-egy odavetett megjegyzésből tanulhatott az sokat, aki tanulni akart. De minden dologban csakis az iskola érdeke, és ezután, amennyiben a tanítóéval összefüggött, ezé is lebegett szemei előtt. Ez okozta, hogy amilyen elnéző, előzékeny és szíves volt az igazi jó tanító iránt, éppen olyan nagy szigorral járt el az ellenkezővel” – emlékezik meg róla Szép.

(Folytatjuk)

JEGYZETEK

¹ A MAOIH által meghirdetett pályázatra készítette A Veszprémi Dózsa György Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola 8. a osztályos tanulója (2014/15. tanévben).

² 200 Ft: Ez akkoriban viszonylag magas fizetésnek számított. A sátoraljaújhelyi zsidóság 1840 körüli összeírásának egy feldolgozásában például ez szerepel: „Végül, az összeírás az 'egyéb módon élőködők' csoportjában (85 fő) tanítókat (19 fő), napszámból élőket (13 fő), szekereseiket (6 fő), néhány (főzelékfélékkel, fazékkal stb.) kereskedőt, valamint saját jövedelemmel nem rendelkező izraelitákat tüntetett fel, akik éves jövedelme 100 Ft alatt maradt: az átlag kb. 80-85 Ft volt, ami alig haladta meg a házalókét...” (Csíki Tamás: A zsidóság városokba telepedésének és gazdasági térfoglalásának néhány sajátossága Észak-, Északkelet-Magyarországon)

³ Jiddis-deutsch: „A jiddis (saját nevén: יידיש) a germán nyelvek nyugati ágába tartozó nyelv, eredetileg az askenázi (= német) zsidóság nagy részének anyanyelve volt, amely felnémet származéknyelvként alakult ki német nyelvterületen a középkor folyamán. Ez a felnémet jellegű nyelv tartalmaz héber-arámi és ófrancia elemeket is. Egyes régiókban szláv elemek is belekerültek a jiddisbe, természetesen, ahol szláv nyelvi környezetben élt a jiddis, ott a nyelvtani szerkezetekre is hatással volt.” (Wikipédia, a szabad enciklopédia: Jiddis nyelv)

⁴ Zugiskolák: Valószínűleg a Chéderekre utal ez az elnevezés, melyeket később „zugiskolákká” nyilvánítottak.

⁵ Dáján: jelentése „bíró”

⁶ Gabella: „hitközségi adó”: az az illeték, amelyet a hitközségek az általuk nyújtott szolgáltatásért (például a rituális vágásért) szedtek be. (www.zsido.com)

⁷ Jesiva: héber hittudományi főiskola, ahol a Chédert kijárt fiúk megházasodásukig tanulhattak. (www.melamed.hu, www.szobjelentese.com)

⁸ 8114.02 korona: 1 korona= fél Ft, tehát ez az összeg kb. 16.228 Ft-ot jelentett.

⁹ Ismétlőiskola: Az ismétlőiskolák a népoktatási törvény alapján szervezett intézmények voltak. Az ifjúság 15 éves korig a legszükségesebb elemi ismeretekre való megtanításának célját szolgálták. Fontosabb szerepet ott kaptak, ahol az elemi iskola elvégzése után a diákoknak nem állt módjukban tovább tanulni. Az ismétlőiskolák oktatása télen heti öt, nyáron pedig heti két órát vett igénybe.

¹⁰ Krausz Armin kereskedése a Rákóczi utca 1. szám alatt volt, mellette egy nyomdával. Ő indította el a Veszprém című folyóiratot, fia pedig a Veszprémvármegyét és a Veszprémi Hírlapot.

VESZPRÉMI KUTATÓK ÉS MŰHELYEK V.

Varga Béla 85 éves

Aki a közösséggel, a közösségért dolgozik

CSISZÁR MIKLÓS

HASZKOVÓ UTCA ELEJE. Ha nem nézünk felfelé, akkor igazi kertvárosi övezet. Csak feltekintve derül ki, hogy panelos lakótelepen járunk, nyolcemeletesek a kockaházak. Az egyik ház földszinti lakásában él Varga Béla, az Eötvös Károly Megyei Könyvtár nyugdíjas igazgatója, Zsuzsa asszonnyal, feleségével.

Mióta nem jártam náluk, csak tovább nőtt a könyvek száma a polcokon és minden lehetséges helyen, de ugyanez a helyzet a feleség kedvenceivel, a babákkal is.

Régi az ismeretségünk, így nem nehéz a beszélgetés a barátságos otthonban. Már a 80. születésnap köszöntőmben is – Béla ünneplése a megyei könyvtár zsúfolásig telt Kisfaludy termében volt – évtizedekről szólhattam.

Béla 85! éves, szinte hihetetlen.

Bár nacionáléja sok helyen megtalálható, a beszélgetésünk során általa felrajzolt, megidézett hosszú és nagy ívű életpálya nem minden tanulság nélkül való, mert nemcsak lehetőségek, de akarat és szorgalom kellett ahhoz, hogy most számba vehető értékes eredmények sokasága igazolja munkás életét.

Varga Béla 1930. február 10-én született a Rábaközben lévő Szanyban és élve a megváltozott társadalmi viszonyok adta lehetőségekkel, lett a család első generációs értelmiségi tagja. Kisgyerekként került családjával a Pápa melletti Mezőlakra, ott kezdte iskoláit, ott ébredt rá az olvasás örömére, a könyvek iránti vonzalma is onnét datálódik. Majd szülei a pápai polgáriba írták be és talán ennek is köszönhető, hogy a minden iránt érdeklődő paraszti származású fiatalembert élete – aki traktoros lett, amikor a faluba gépállomást létesítettek –, másként alakult.

Az 1940-es évek végén, az '50-es évek elején a kultúra falusi terjesztésének napi gyakorlata volt a könyvankétek szervezése. Egy ilyen helyi összejevetel során került kapcsolatba Mezőlakon, Páldy Róberttel 1949-ben, aki nélkül talán sosem lett volna könyvtáros. Ehhez azonban részt kellett venni 1950 tavaszán egy kéthónapos budapesti könyvtárosképző tanfolyamon, ahová cukorrépa-egyelés közben érkezett a meghívó levél. A tanfolyam után került Veszprémbe, ahol országosan is az első kör-

*A 85. születésnapon
a megyei könyvtárban*

zeti könyvtár alakult meg. Ahogy elmondta – jószerivel még igazi könyvtárat sem látott addig.

A tanfolyam sikeres elvégzése után néhány hónappal Békéscsabáról kapott állásajánlatot. Kinevezték az ottani könyvtárba szervező könyvtárosnak.

Békéscsabán ebben az időben pezsgő kulturális élet folyt. Rendszeresek voltak a hangversenyek, kiállítások, színházi előadások. A helyi képzőművész kört Lipták Pál festőművész vezette, és ő szeretettel és hozzáértéssel tanította a fényes szelek nemzedékének tagját, a fiatal könyvtárost ebben a számára addig idegen közegben. Varga Béla látóköre szélesedett, és ahogy mondta, a képek, képzőművészeti alkotások iránti szeretete is ott alakult ki, de elsősorban a szakmát akarta megismerni. Nagyon sokat

köszönhet Lipták Pálnak – jegyezte meg beszélgetésünk során.

Ebben az időben hozta meg a Révai vezette minisztérium azt a döntést, hogy főiskolai végzettségű könyvtárosokat kell képezni. Miniszteri engedéllyel, érettségi nélkül került a budapesti pedagógiai főiskolára, amit jó eredménnyel fejezett be. Így lett belőle főiskolai végzettségű könyvtáros. Először Pápán, ezután egy rövid ideig Balatonfüreden is dolgozott, ott ismerkedett meg későbbi feleségével, Zsuzsa asszonnyal is, akivel 1954-ben kötötte össze életét.

1952-ben érkezett meg véglegesen Veszprémbe.

Ez volt az a „hőskor”, amikor a második világháború után alig néhány esztendővel megindult a vidéki könyvtárak hálózatának szervezése, és ennek lett egyik aktív résztvevője. Veszprémbe olyan jeles szakemberek között tanulhatta meg a könyvtáros szakmát, mint Páldy Róbert, aki 1955-től irányította a megyei könyvtárat, vagy helyettese, Gróf Ervin, akikkel halálukig mindvégig jó barátságban maradt.

Meghatározóak voltak életében, szakmai fejlődésében elindításában – jegyezte meg. (Talán ez a tisztelet, megbecsülés készítette arra, hogy Páldy Róbert születésének 100. évfordulójára elkészítette az egykori veszprémi könyvtárigazgató életútját bemutató kötetet is.)

Páldy Róbertet követően, 1961 őszétől került az akkor még a Bakonyi Múzeumban működő megyei könyvtár élére. Innét majd csak 1968-ban költöztek az egykori Püspöki Jóságkormányzósági palota színházkerületébe. Az avatáskor, 1968. augusztus 20-án kapta nevét az író Eötvös Károlyról a mai megyei könyvtár. Az

elnevezés érdekessége, hogy noha javaslattétel volt a névre (a megyei tanácson Kapor Károly osztályvezető és Baski Sándor elnökhelyettes révén), de sem előterjesztés, sem határozat nem született a név elfogadására. Ekkor a MT elnöke Bodogán János volt, ő adta át ünnepélyes keretek között a könyvtárat, és mondta ki először hivatalosan az Eötvös Károly Megyei Könyvtár nevet (amit a beszédíró Katsányi Sándor tett be a beszéd szövegébe), ami ezzel hivatalossá vált. Így viselheti egy veszprémi személyiség nevét a megyei könyvtár, a kor szokása szerinti munkásmozgalmi személyiség neve helyett – mondta el Varga Béla.

Béla eminens tagja annak a nagy könyvtáros nemzedéknek, akiknek tagjai megteremtették a világháború utáni magyar könyvtárhálózatot. És ők a valódi könyvtárhálózatban gondolkodtak, kézbe adták az olvasnivalót a legkisebb faluban is, folyamatosan cserélve az állományt. De megszilárdították, vagy megteremtették azt a városi könyvtári hálózatot, melyre a mai napig támaszkodhat a magyar könyvtárügy.

Szinte modern fejedásként válogatta össze a megyei hálózat szakembereit. Tilhof Endre, Katsányi Sándor, Halász Béla, Balogh Ferencné, Kertész Károly, Kovács Emil, Könczöl Imre és mások képezték azt a magot, mely kinevelte a ma is jól teljesítő hálózat szakember gárdáját. A megyei könyvtáron belül is értő szemmel gyűjtötte össze munkatársait, segítségükkel számos kiadványsorozatot indított útjára.

Saját publikációiról nem szól, de sorolja a munkatársaihoz köthető megjelenéseket. Mindig bízta kollégáit a publikációs lehetőségek kihasználására. Nem véletlen kapták meg igazgatósága idején (1984!) a tudományos könyvtár minősítést.

Ebben az időszakban már a megyeszékhely kulturális életében is számottevő és közösségformáló volt az élet a könyvtárban! Méltán volt híres a város gyerekeinek jelentős részét megmozgató gyermekkönyvtári részleg. A könyvtár esti (8 órakor történő) zárása után sok embert vonzottak a felolvasó színpad előadásai, az író-olvasó találkozók (csak néhányat említve: Illyés Gyula Kegyece; Nagy László-est Jancsó Adrienne értő közreműködésével, vagy a múzeumban napjainkban is látható kiállítás névadójának, Kutasi-Kovács Lajosnak bemutatkozása a gyerekkönyvtárban), és a legkülönbélebb témájú kiállítások (intézményt bemutatók, mint a MÁFKI-é; az üzemtörténeti klubhoz tartozók, ilyen volt a malomipari kiállítás; képzőművészeti kiállítások, például Vágfalvi Ottó festőművész kiállítása stb.).

Szeretett volna egy megyei kitekintésű folyóiratot indítani, amit Gyuricza László, a megyei tanács elnöke támogatott is, de a *Valóság* 1985–86-os megjelenése után megszűnt. Újabb próbálkozása Molnár Attila művelődési osztályvezetősege idejére esett, így 1989-től elindult az *Új Horizont*, de ma már ez sincs.

Jó érzékkel megválogatott munkatársai sok helyen és sokszor írtak a megyei könyvtárban folyó munkáról. Igazgatósága alatt – döntően az ő szerkesztésével – több évkönyv is összesíti az ott folyó munkát. Értékes, azóta sajnos megszűnt periodika-sorozatok, könyvsorozatok, bibliográfiák (Eötvös Károly, Zákonyi Ferenc) jelzik, hogy vezetői munkájával sokat adott a köznek az eltelt évtizedek alatt.

Varga Béla jelentős, továbbgondolásra méltó eredményeket hagyott utódaira azzal, hogy sok területen lefektette a helyi, modern könyvtárügy alapjait.

Kis községek könyvtárainak segítése körzeti könyvtárakkal; szabadpolcos olvasói tér létrehozása; nagy kézikönyvtár összeállítása a tájékoztatás funkció megalapozására; zenei részleg kialakítása, ami nyitás volt a nem-hagyományos dokumentumok felé; gyermekrészleg megalakítása, ami differenciálást jelentett a szolgáltatásokban; újságlapozgató tér kialakítása, nyitásként a hétköznapi szolgáltatások felé; és végül a megye történetét tárgyaló mindennemű dokumentum összegyűjtése, a lokálpatriotizmust segítő gyűjtemény módszeres fejlesztése (tudom, hiszen feleségem, Kati ott dolgozott a kezed alatt; és mi, a helytörténettel foglalkozók, nagyra értékeljük ennek a gyűjteménynek a meglétét, mindig várjuk a folyamatos fejlesztést).

1991-ben vonult nyugdíjba, de számára a munka nem maradt abba, hanem a sokat és sokáig dédelgetett ötleteit valósította meg évről-évre végzett kitaró munkájával. Új, és rendkívül eredményes korszak kezdődött meg számára.

Elkezdte – talán az egykori Páldy-féle kalendáriumra is emlékezve – a *Bakony-balatoni kalendárium* kiadását, ami 1947-ben jelent meg Bakony-balatoni kalendárium az 1848-ik emlékévre címmel. Sok jó tollú szerzővel: szépírókkal, szakírókkal, költőkkel, képzőművészekkel együttműködve jelentette meg évről-évre karácsonyt megelőzően kalendáriumát. Az 1991–2005 között megjelent sorozat utolsó kötete a 15. volt, amit már saját költségén adott ki, hiszen volt munkahelye az egyre szegényedő könyvtár már nem tudott a finanszírozásba besegíteni.

A kalendárium-sorozat megszűnése azonban nem jelentette a szakmai tevékenység feladását, sőt!

Akkor már számos életrajzi adatsor állt rendelkezésére, egy majdani lexikon összeállításához rakott félre. Évtizedeken keresztül dédelgetett álma megvalósításához kezdhett, bár kicsit másképp, mint ahogy évtizedekkel előtte elképzelte. Nem szervezetben, hanem magánemberként kezdte a munkát. És ez bizony nem könnyítette meg a feladat tisztességes elvégzését. Tulajdonképpen 1995-ben kezdte el azt a módszeres adatgyűjtést, ami lehetővé tette, hogy amikor a megye vezetése 1997-ben rábólintott egy életrajzi lexikon megjelentetésének támogatására, már olyan adathalmaz gyűlt össze számítógépének memóriájában, hogy az általa elképzelt és összeállított szerkesztőbizottság tisztességgel vállalhatta a nagy feladat végrehajtását.

Ennek eredménye lett a Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése által támogatott *Veszprém megyei életrajzi lexikon* megjelenése 1998-ban. Ez még az a korszak volt, amikor a kötetbemutatót megelőzően, a szerkesztőbizottságot külön fogadta a közgyűlés elnöke a megyeháza Egry József termében, ahol megköszönte az elvégzett jelentős munkát, amelyben 1900 egykori jeles Veszprém megyei személyiség rövid biográfiáját összesítették.

És ezzel elindult a lexikonok sora.

A 2000 decemberében lezárt kézirat, az akkor még élő személyek életrajzait közölve (több mint 2200 tétel!), ugyancsak a megyei önkormányzat, mint kiadó égisze alatt jelent meg *Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon I–II.* címmel. 2001. október 24-én volt ünnepélyes bemutatása más napirendekhez kötődően.

Majd nyolc esztendő telt el ezt követően, amikor karácsonyi ajándékként kézbe vehettük az új lexikont. Ez volt a *Veszprém város lexikona.* Szerző: *Varga Béla.* Megjelent 2009-ben. Tartalma 2600 szócikk, és kiadója nem a megye, nem a város, hanem Zsuzsa asszony, a feleség. Támogatók, anyagi támogatók voltak, de a munka mégis családi vállalkozásban került ki a nyomdából, mert ez volt a biztos. A segítők felsorolja a szerző, de ez már egyszemélyes munka a javából, mégha több közreműködőt nevesít is a szerző. A közreműködés elfogadása, a döntés joga és felelősége az övé volt ebben a nagy sikert arató hiánypótló munkában.

Közben az életrajzi lexikon és a kortárs lexikon is elérhetővé vált a megyei könyvtár digitális adatbázisai között, amellet, hogy az életrajzi lexikont elektronikus adathordozón is közreadták.

2014 az újabb dátum, amikor – a változások szinte kikövetelték – megjelenhetett a *Veszprém megyei életrajzi lexikon* bővített és javított kiadása, benne 3273 személy adataival és csatolt dvd-én közel 2000 személy portréja is megkereshető. Ezúttal a vaskos köteten kiadóként a megyei könyvtár szerepel és a kiadást Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatta.

És nincs megállás, folyamatosan gyűlnek számítógépen az új adatok a lexikonok frissítéseihöz. Talán hamarosan megújulnak a könyvtár honlapján lévő lexikon-adatbázisok is.

Varga Béla ma is rendszeresen bejár egykori munkahelyére, s bár egyre fogynak a régi kollégák, az újak is ismerik, átörökítődött az új munkatársakba is a régiek szeretete-tisztelete a nyugodtságot, az empátiát, a mindenben a jót kereső személyisége iránt. És ahogy mondta: „... *büszkeséggel tölt el, hogy van egy közösség amelyik mindig visszavárt az eltelt 25 év során, és ott a hely szelleme, mely mindig megérint, ha benyitok a könyvtár kapuján.*”

Valahol a következőket nyilatkozta: „... *azt vallom, hogy amíg dolgozni tud az ember; dolgozzon, mert ha abbahagyja a munkát, nagyon hamar megöregszik.*”

Igazad van Béla!

Kívánom, hogy Isten adjon Neked (nekünk) még számos, munkával eltöltött évet szeretteid és barátaid körében, hogy sokáig találkozhassunk a könyvtár helyismertti részlegében egy-egy baráti eszmecserére, beszélgetésre.

KÖNYVSZEMLE

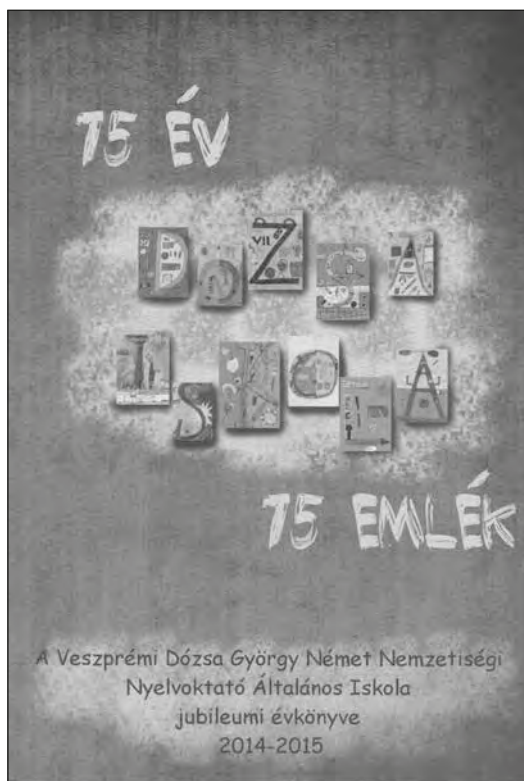
75 év – 75 emlék. A Veszprémi Dózsa György Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola, a volt Szent István Elemi Népiskola jubileumi évkönyve 2014. Főszerk.: Bencsik Józsefné, – Veszprém, Veszprémi Dózsa György Német Nemzetiségi Nyelvoktató Általános Iskola, 2015. – 160 o. 2015-ben a fennállásának 75 éves évfordulóját ünneplő jubiláns tanintézmény, a Veszprémi Dózsa iskola jubileumi évkönyve gazdagítja a város iskolatörténeti irodalmát. Veszprém, közelebbről a Dózsaváros közösségi kincsei között meghatározó szerepet betöltő intézményben tanulta, tanulja a legtöbb dózsavárosi család gyermeke a betűvetést, itt formálódott érdeklődésük, itt szereztek alapműveltséget, jártasságot a zenében, a sportban, és az idegen nyelvek, kultúrák világában.

A jubileumi évkönyv lírai hangvételű bevezetőjében elsőnek Somlai Péter költő egy volt dózsás diák, a hivatalos köszöntők sorában a főszerkesztő (Bencsik Józsefné), a polgármester (Porga Gyula), az EU-biztos (dr. Navracsics Tibor), a tankerületi igazgató (Szauer István), valamint a Veszprémi Német Nemzetiségi Önkormányzat elnöke (dr. Albert Vendel) ajánló gondolatait olvashatjuk.

A rangos jubileumi kötet négy, – jól proporcionált – tartalmi egységből áll: Múltunkból táplálkozunk; Hagyományok és újítások összhangja; Diák-világ, Dózsa-virág és Dózsás tanárok, tanulók, példaképek.

A Szent István elemi népiskola építésének kezdeményezése az 1938. évet, államalapító királyunk halálának 900. évfordulójára meghirdetett jubileumi évet tette emlékezetessé. A Temetőhegyen, a Nagytó feltöltése után a város 1938-ben 1000 négyszögöl területet adott át a római katolikus egyháznak azzal, hogy iskolát építsen. 1940-ben a Szent István elemi népiskolában öt tanteremben kezdődött meg a tanítás; a 2010-re felújított főépület 8 tanteremmel, 1955 őszén került átadásra; 1979-ben az István épületrészben társadalmi munkában építve – egy, öt tanteremes T-szárnyrészt kapott. Az iskolaépület komplexuma fokozatos fejlesztése, kitűnően érzékelhető, párhuzamba állítható a fejlesztések idején szolgáló iskolavezetők – az adott kor elvárásainak megfelelő – pedagógiai elképzeléseivel is.

Nemere József (1955–1967) az iskola egykori névadója a népiskola munkásszármasztású gyerekei tanításának haladó hagyományait kívánta megőrizni; Kováts Sándor (1967–1989), a módszertani kultúra megújítását tartotta fontosnak; Eisenbeck István (1989–2008) iskolavezetői hitvallásának a szolgálatot, a gyerek, a felnőtt, és olykor a család kölcsönös bizalmon alapuló szolgálatát tekintette. Veress József (2008–2014) az örök emberi értékek, az ideális értékekre hangolás és a reá-

lis értékek iránti érzékre nevelést; a 2015-ben kinevezett igazgató, Lengyel Károly a jelen értékeinek középpontba állításával fogalmazta meg iskolavezetői elveit.

A Dózsás iskola nemzedékeket nevelt. Az Alma Materre emlékező egykori diákok között a legidősebb 75 éves, egykorú az iskolával; emlékképeiket idézik fel az iskolában tanuló egykori dózsás növendékek, a tagozatvezető, az SZMK vezetője, a gazdasági vezető. Van olyan család, ahol már három generáció koptatta az iskola padjait. Az emlékező, egykori dózsás diákok hálájukat, és köszönetüket fejezik ki tanáraiknak; számukra egykori iskolájuk biztos viszonyítási pontnak számít ma is; egykori tanáraik pozitív hozzáállása, segítőkészsége, szeretete ad nekik támogatást az életben.

Egy ismert veszprémi tanárnő – egykor dózsás diák – hálásan köszöni, hogy egykori tanárai tetteikkel, életpályájukkal, a Szent István-i intelmek alapján nevelték a tanuló ifjúságot. A „Hagyományok és újítások összhangja” című fejezet egyik legfőképp nevelő hatású közlése az iskolában reggelente 7 óra 30-kor a tanítási nap kezdete előtt 1967-től felcsendülő, „Hangos”, melynek műsorában az iskolai élet eseményeinek közlésén túlmenően egy pár perces igazgatói elmélkedésben, a gyerekek nyelvén megfogalmazott nevelési célzatú használati utasítások, hangzotok/hangzanak el.

A dózsás értékek sorában említi a kiadvány az iskola lengyel és az épülő horvát kapcsolatait, a német nemzetiségi tagozat eredményeit, a német nyelv oktatása terén elért szakmai sikereket, a „Jeder ist anders” című nagyszerű gyermek musical német nyelvű bemutatását.

Az iskolai évkönyvek megszokott technikai rendszerétől eltérően a szerkesztő nem vállalkozott a szakmai munkaközösségek munkájának részletes (adathalmazokat is tartalmazó) bemutatására. Ehelyett az olvasó képet kaphat az ovi-suli, a tánc-csoport, a logopédiai tagozat, a hon- és népismereti tagozat munkájáról, a médiatár-

rá fejlődött iskolai könyvtárról, az iskolai rendezvényekről, az országos szinten is kimagasló sportteljesítményekről.

A kiadvány egyharmadát a „Diák-világ – Dózsa-virág” című színes képekkel díszített fejezet alkotja. Ebben a fejezetben – a didaktikai céloknak megfelelően – nagyobb formátumúak a betűk, s több a tanulókat rendezvényeken megörökítő színes fotó.

Érdekes oldalakat olvashatunk továbbá a „Naplopó” című diákújságból, az iskolában dolgozó, alkotó pedagógusok és tanárok műveiből, az iskolamúzeum kiadványaiból, a diákok, a pedagógusok, és a szülők, közös alkotómunkája kezdeményeként összeállított a „Mi álmunk” című verses kifestőkönyvből.

A „Dózsa tanárok, tanulók, és példaképek” című zárófejezetben megismerkedhet az olvasó, olimpikon élsportolókkal, akiknek sportpályafutása a „Dózsából” indult, képet kaphatunk továbbá az évtizedek óta nemzetközi és országos eredményeket szerzett iskolai énekkar munkájáról. A Dózsa-díjas tanárok és tanulók névsorán kívül megismerkedhetünk továbbá a jubileumi év iskolavezetésével, a jelenlegi tanári karral és a technikai dolgozók közösségével. A kiadvány értékét emeli, és népszerűsítésének mértékét fokozza az iskolában végzett növendékek névsora 1952-től napjainkig.

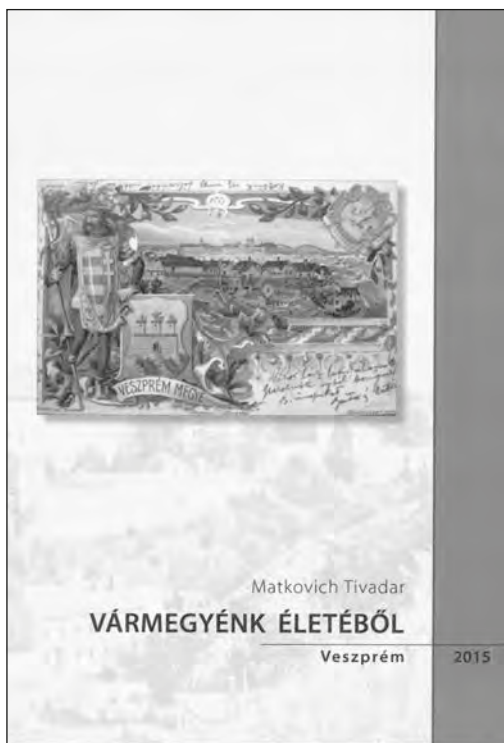
A kitűnő szerkesztői munkával összeállított kiadvány egy gyermek centrikus nevelő iskola életét – emlékképekben felelevenítve – kitűnő képanyaggal mutatja be.

Érdeklődéssel tanulmányozhatják a jubileumi évkönyvet az egykor volt és a mai dózsások, felnőttek és gyerekek, továbbá a Dózsa iskolába készülő óvodások szülei is.

MIHALOVICSNÉ LENGYEL ALOJZIA

* * *

Matkovich Tivadar: Vármegyénk életéből. Folytatásban megjelent – KRIX-KRAX írói álnéven – a Veszprémi Ellenőr 1906. október 7. és 1907. március 10. közötti heti tárcarovatában. Jegyzetekkel ellátta: dr. Földesi Ferenc. – Veszprém, Magánkiadás, 2015. – 116 p. Földesi Ferenc a régi veszprémi sajtót lapozgatva éles szemmel figyelt fel egy tárcasorozatra, mely több mint száz esztendővel ezelőtt szórakoztatta a helyi nagyérdeműt. A talányos szerzői név – KRIX-KRAX – először titokzatosnak tűnt, de aztán hamar kiderült, hogy a sorok mögött *dr. Matkovich Tivadar (1853–1917)* rejlik, aki politikus, szerkesztő és jogász volt egy személyben. Miután befejezte jogi tanulmányait, 1874-ben Veszprémben tiszteletbeli aljegyzővé választottak. 1882-ben ügyvédi irodát nyitott a városban, és 1884-től 1896-ig az enyingi választókerület országgyűlési képviselője is volt. 1891–1892-ben

a Veszprémi Hírlap vezető publicistája, majd a Veszprémvármegye s a Veszprémmegyei Lapok szerkesztője. *Mátrai László* veszprémi karnagy számára operettszöveget is írt „Az amerikai vőlegény” címmel. 1917. június 19-én hunyt el Veszprémben.

A szerző mintha Eötvös Károly kisöccse lenne, aki az aranyidőket, az *aetas aurea*-át álmodta vissza, amikor még omnibus sem járt ki a vasútállomásra. Tárca-sorozatát így kezdi: „Már tudniillik mikor a vármegyékben élet volt. Most nincs. Csendes tengődés az, hogy ne mondjam: agónia... Hát csinál most valamit a vármegye? S illetve a vármegye közönsége? Dehogy csinál!... Bezzeg a táblabíró korszakban!... Mikor a megyegyűlés napja közeledett, már napokkal előbb jöttek a kettős és négyes fogatok városunkba... Amellett színészek,

akrobaták, cirkusz mindég került e napokra a városba... És a két főszállodából, a Naptól és Koronából ki nem kopott a hegedű a sedriák [vármegyei törvénykezés] ideje alatt.”

A szerző sorra veszi a vármegye jeles személyiségeit. Rendkívül meleg szavakkal emlékezik meg *Fiáth Ferenc* főispánról, akinek lakása egyben az előkelőségek találkozóhelye is volt. Sőt: lányai által *zene-szoárék* is szolgáltatottak. ... „Maga a megyegyűlés pedig valóságos országgyűlés-számba ment. A hivatott szónokok egész sora küzdötte meg egymással az előkelő szóharcot, a patos, a plastika [érzékletes előadás], a szónoki verv [tűz], a humor, a szatíra és szarkazmus – vagyis a szónoklat minden segédeszközének felhasználásával. De disznóság nem mondatott. Nem is történt! Hja! Más idők, más emberek.”

Ez a múltba révedő aporpéteres stílus¹ mindvégig meghatározza a tárcák alaphangját, melyekben anekdota anekdotát követ. Egyszer például két kvaterkázó veszprémi uraság, bizonyos *Váγγελ Mihály* és *Krisztinkovich Aladár* a vendéglőben poharazgatás közben füstszagot éreztek.

Hej! Látos! Pincér! Megbolondultak itten? Mi az ördögnek fűtenek most? – Ekkor már sejtették, hogy valami turpisság van a dologban, s rögtön kedves kollé-

gájukra, *Cholnoky Lászlóra* (Jenő, Viktor és László apjára) gyanakodtak. Ám hiába ráncigálták föl az ablaktáblákat, hatalmas vízsugár csapott az arcukba – az udvaron elhelyezett tűzoltófecskenőkből. A meggőzfürdőzött és megtussolt férfiak azonban hiába keresték Cholnokyt, mert kiszökött Arácsra. Ám amikor előkerült, fájdalmas arccal arra kérte az imént megfürdetetteket, hogy egy ünnepélyes aktushoz kéri őket: kedves barátja haldoklik, s végrendeletéhez kellenének tanúk. El is zarándokoltak S. Lajos árvaszéki elnök házához, ám a zörgetésre senki sem jelentkezett. A tulajdonosnak már voltak bizonyos tapasztalatai a váratlan éjszakai látogatókról, ezért nem nyitott ajtót, kedves barátját sejdítvén az akció mögött. Ám Cholnoky elővett a zsebéből egy csomag kénes gyufát, s az ablaküveget bezúzva az égő gyufát a szobába dobta. És persze hogy otthon volt S. Lajos, aki föl pattanva, a gyufát eltiporva először felháborodott – majd csatlakozott a vidám társasághoz.

De számos korabeli notabilitás viselt dolgaival is megismerkedhetünk. A *Hunkár-család* tagjai: *Dénes, Antal, Sándor* és *Mihály*, a *Purglyak*, a *Fiath-család*, a *Kenessey-család* jelességi, de *Véghely Dezső, Dunst Ferenc, Rosos István, Benkő István, Csapó Kálmán, Eötvös Károly* is rendre megelevenednek a kötet lapjain. Lelki történeéseiket természetes cselekedeteikből és nagyon is emberi megnyilvánulásaikból ismerhetjük meg, akárcsak a jeles kortárs, Mikszáth hőseit.

Különösen megkapó a hölgyek iránti tisztelete. Női cselszövevényekről, szeszélyes cselekedetéről *természetesen* nem is hallott. „A hölgyekről tettem a minap említést és félek, hogy megjegyzéseimmel a neheztelésüket vonnám magamra. Attól pedig az Isten mentsen meg. Mert amennyire nem félek senki fiától, aki az én nememből való, ép annyira félek a hölgyek haragjától. ‘A város legszebb négyese’ – akik mindig együtt voltak láthatók – utcán, színházban, bálteremben, jótékonyági rendezvényeken, mindmáig érződik áldásos hatása, állítja a szerző, ám kilétüket jótékony homályban hagyja. A leányok közül elsőként a szép és nagyműveltségű ‘Fiath baronesseket’ említi. Őket a szép és kedves *Wurda Mili*, majd a klasszikus szépségű *Böhm Claudé* követi... De hát, ha én valamennyi széppasszionról és leányról akarnék írni, akik akkor Veszprém ékességei voltak, akkor az én tárca-csevegésem ítéletnapig sem érne véget...”

A szerző élethű, mi több: hiteles korrajzot igyekszik adni, de úton-útfélen kitér, hogy valamiféle Hány János módjára bizony kiszínezte a régi, patriarkális Veszprém minden bizonnyal meglehetősen szürke hétköznapjait. Mindezt az epika orális, élőbeszédszerű, szájhagyománnyal továbbörökített modorában.

A szerkezet teljes lazaságát hamar feledteti a könnyed, színes előadás, ily módon rendkívül közel kerül a mai olvasóhoz is. Jóízű, zamatos humora a régi, kuriális élethez élő táblabíróvilág kvaterkázó alakjai közé vezeti az olvasót, egyfajta derűs optimizmus jegyében. Olyan ember, akinek mindenről Veszprém jut eszébe, akinek fantáziája újra és újra elkalandoz a múltban – az anekdota törvényei szerint. Ezért szer-

kesztésmódjában gyakori a kitérés (digresszió) és a részletezés (divízió), melyek – a beszédkapcsolat mélyebb rétegeivel összekapcsolódva – hol élénkítik, hol feszült-ségekkel hatással ragadják meg az olvasó figyelmét.

Anekdotái mintha most pattantak volna elő mindentudó, jól értesült elméjéből, minden körülményes gondoskodás nélkül, hiszen a felsorakoztatott anekdoták szerint a korabeli Veszprémben mindenki kebelbarátja lehetett, aki jól tudta, hogy csak a nyelv által megőrzött méltató emlékezet képes éltető erővé válni. Egy olyan korban, amikor a Veszprémben is megérkező polgári átalakulás óhatatlanul is háttérbe szorította a régi nemesi világ biztonságosnak hitt értékrendjét, noha annak fészek-meleg, anekdotikus, kvaterkázó világa nagyon is vonzó maradt. Ő ennek a szemelátára elsüllyedő világnak az értékrendjét kívánta rögzíteni, megőrizni, mi több: átmenteni. Bizonyára ma is ezért érezzük oly közelinek a szerző által megszólaltatott másszor volt veszprémi világot.

A szerző, Matkovich Tivadar a Mikszáth Kálmán által kiteljesített anekdotikus irodalom veszprémi kismestere volt, aki egy sosemvolt aranykor hársfaillatával töltötte be a helyi múlt paradicsomkertjét – egy *univerzális lokálpatriotizmus* jegyében.

Az antikolt hatású, sárga lapokat számos korabeli fotó, rézkarc, litográfia, képeslap díszíti, főként Balogh Gyula híres képeslapgyűjteményéből, de a közreadó szerkesztő fotói is szép számmal idézik a majd másfél századdal ezelőtti veszprémi világ hétköznapjait.

A kötetet egy rendkívül gazdag, 266 tételből álló jegyzetapparátus teszi igazán teljessé.

Kár, hogy a kiadvány – dr. Földesi Ferenc magánkiadásában, a Veszprémi Sziklay János Asztaltársaság (a „Bölenytársaság”) megalakulása tiszteletére – mindössze 10 (!) számozott példányban látott napvilágot. A megjelenést támogatta Szathmáry Attila. A párját ritkító igényes külső az OOK-Press munkáját dicséri.

Elektronikus változatban olvasható a Veszprémi Szemle internetes oldalán: http://www.veszpremiszemle.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=39&Itemid=80

SEBŐ JÓZSEF

JEGYZET

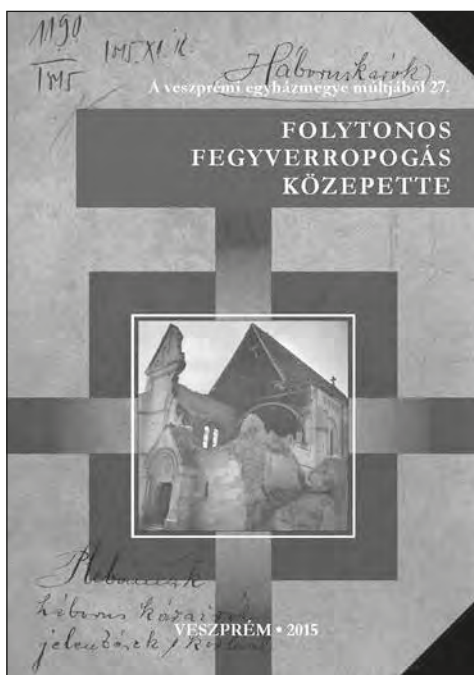
¹ APOR Péter (1676–1752) erdélyi emlékirat-szerző, aki *Metamorphosis Transylvaniae* című művével, a nemesi patriarkalizmus első jelentős irodalmi képviselőjeként, kikelt a *náj módi* ellen.

* * *

Folytonos fegyverropogás közepette. Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről I. Szerk.: Varga Tibor László – Veszprém: Veszprémi Főegyházmegye, 2015. (A veszprémi egyházmegye múltjából 27.) – 636 p. „A veszprémi egyházmegye múltjából” című kiadványsorozat néhány évtizedes kényszerű szünet ellenére az egyik legnagyobb múltra visszatekintő, 1933-tól máig létező és aktív egyháztörténeti köteteket tartalmazó könyvsorozat. Jelenlegi, 27. tagja a sorozat forráskiadványainak sorát gyarapítja. Mindaddig jellemzően középkori, illetve újkori források jelentek meg a sorozat keretein belül,¹ a szóban forgó kötet azonban a 20. század közepéről, pontosabban a második világháború utolsó éveiből tár levéltári dokumentumokat az érdeklődők elé.

Magyarország a világegést közvetlenül a front áthaladása idején szenvedte meg leginkább, 1944 késő nyarától 1945 tavaszáig. Mivel az ország területe hadszíntérré vált, így a hadsereg mellett a polgári lakosság is első kézből tapasztalhatta meg azt a káoszt, amivel az arcvonalak előtt és mögött találkozhatott. Különösen sokat szenvedtek azok a területek, amelyeken a szovjet hadsereg nem tudott lendületből áthaladni, vagy ahol német ellentámadás bontakozott ki. A Dunántúl középső sávja Esztergomtól és Budapesttől a Balatonon át a Dráváig az 1945. január legelején, a magyar főváros felmentésére meginduló „Konrád” fedőnevű német offenzívák nyomán jelentős harci cselekmények színtere volt. A front több mint két hónapig, januártól márciusig hullámozott néhány tucat kilométernyit, a súlyponti helyek pedig javarészt a korabeli veszprémi egyházmegye területére estek. Különösen elkeseredett harcok folytak a Balaton keleti partja mentén és Várpalota térségében, Somogyban, illetve Székesfehérvár – már az egyházmegyén kívül – is többször gazdát cserélt. A túlerő végül visszavetette az ellentámadást, azonban a szovjet csapatoknak súlyos veszteségeket kellett elkönyvelniük – így a „felszabadító” hadsereg rendkívüli pszichikai nyomás alól felszabadulva vehette birtokba az északnyugat felé hátráló németek által elhagyott magyar településeket.²

A Varga Tibor László levéltáros által szerkesztett forráskiadvány azokat a levéltári dokumentumokat gyűjtötte össze, amelyek a római katolikus egyházmegye központi adminisztrációjában születtek, illetve amelyekben a vidéki papság számolt be a főpásztornak a front átvonulása és az azt közvetlenül követő időszak eseményeiről. A kötet gerincét a Mindszenty József veszprémi püspök által a plébániáktól bekért „háborús kérdőívek” alkotják. A főpásztor nyilas fogságából kiszabadulva és székvárosába 1945 áprilisának közepén visszaérkezve egyik első feladatának tekintette egyházmegyéje állapotfelmérését. Április végétől folyamatosan érkeztek az Egyházmegyei Hatósághoz a Somogy, Veszprém és Zala megyére kiterjedő korabeli püspökség közel háromszáz plébániájának a kiküldött nyolc kérdőpontra vonatkozó jelentései.

Ezek a jelentések a szűkszavú, igen-nem jellegű tömör választóktól az egyéni és közösségi tragédiákat részletes beszámolóban rögzítő, több oldalas narratíváig terjednek. A szövegek szívbemarkolóak, még a kérdőpontok által keretek közé szorított, objektív elbeszélések is olyan mértékű pusztulást írnak le, amit azok, akik nem éltek át ezt, talán el sem tudnak képzelni. A plébániai beszámolók általában a visszavonuló németek által elvitt mezőgazdasági javakat említik először, majd a harci cselekményekkel járó közvetlen frontátvonulás után a szovjet és a velük szövetséges bolgár csapatok bevonulásának leírása következik. A szovjet tisztek nyomására az általában civilizáltabban viselkedő első csapatok után a második hullámban érkező szövetséges egységek további rablása és

erkölcsi károkozása következett. A pusztulás sok esetben olyan mértékű volt, hogy nemcsak a rendelkezésre álló készleteket, hanem a tartalék vetőmagot, az igásállatokat is elvették, zabrálták – a lakosság értékes vagy annak gondolt vagyontárgyai mellett.

A korabeli Veszprém esetében az ezredforduló óta megjelent két személyes narratíva beszél el a háborús eseményekről.³ Jelen kötet e kiadványoknál a közölt források műfajának megfelelően tárgyilagosabb képet nyújt a front várost érintő hatásairól. Mivel a városon a front menetből haladt át, így súlyosabb károk a közvetlen harci cselekmények kapcsán – a bombázások okozta veszteségeken túl – nem érték annak területét. Annál komolyabb atrocitásokkal kellett szembenézni a front mögött, 1945. március 23. után. A püspökség kvázi-bankként funkcionáló Alapítványi Pénztárát – a mai városháza tömbjét – módszeresen kifosztották, az ott található készpénzt elvették, majd annak épületét katonai célra igénybe vették. A beszállásolt különböző nemzetiségű korábbi hadifoglyok az itt található berendezés nagy részét összetörték és eltűzelték. Hasonló sorsra jutott – a többek között a Veszprémi Hírlapot kiadó – Egyházmegyei Könyvnyomda, amelynek felszerelését hadi célra ismeretlen helyre szállították a városból. A püspökség és a káptalan birtokállománya a földreform eredményeképpen megrendült, aminek következtében a püspökség kulturális intézményei közül a szeminárium (mai Várfok Kollégium) létalapját veszített

te. Épülete a kisszemínárium (egykori aggpapok háza) tömbjéhez hasonlóan bombatalálatot kapott, könyvtára majdnem teljesen elpusztult. Az ekkor 40.000 kötetet számláló püspöki könyvtár ugyanakkor megmaradt, „csak” a nemrégiben elkészült modern cédulakatalógusa veszett oda. A felbecsülhetetlen értékkel bíró püspöki és káptalani levéltárak ugyanakkor kisebb veszteségeket és az összekeveredést leszámítva épségben vészték át a háború viharát. A levéltári dokumentumokat ugyanis előbb a Nemzeti Bank bombabiztos föld alatti sziklájába szállították, majd a József-kormányzóság (mai megyei könyvtár) épületének pincéjében falazták el.

A kötet azonban nemcsak a plébánosok jelentéseit tartalmazza szerte az egyházmegyéből. A kiadvány nyolc fejezetbe gyűjtötte a különböző műfajban és időben született levéltári forrásokat. A könyv a püspökök által írt körlevél-részletekkel kezdődik, amelyekben a helyi ordináriusok utasításokat adtak papságuknak a háború során követendő magatartásról. Ezt követik a kötet gerincét alkotó plébániai beszámolók, majd az ezeket összegző püspöki körlevél, amelyet Mindszenty püspök vidéki látogatásai alkalmával papírra vetett feljegyzései egészítenek ki. Kronológiai sorrendben haladva következnek a helyreállítási beszámolók, majd az 1945 novemberében a már esztergomi érsek Mindszenty által a béketárgyalások előkészítéséhez szükségesnek tartott jelentések a német hadsereg által okozott károkról. A kiadvány hetedik fejezete a székeskáptalan jegyzőkönyveiben olvasható veszteségeket tartalmazza: a december-januári súlyos harcok során teljesen elpusztult a kanonokok Balatontól keletre található, Füle-központú gazdasága. Zárásként ismét a püspöki körlevelek részletei következnek, amelyek a háború utóéletéről számolnak be. A kötetet személy- és helynévmutató, illetve fogalommagyarázat egészíti ki. A szerkesztő a forrásokban megemléített csaknem valamennyi (egyházi) személy rövid életrajzával segíti az olvasót, amely munka önmagában is hiánypótló képet nyújt a veszprémi püspökség korabeli személyi állományáról. A kiadói elgondolás szerint jelen kötet elsősorban az anyagi veszteségekről ad számot, amelyet várhatóan hasonló terjedelemben követnek majd a személyi sorsokat bemutató dokumentumok.

A szomszédos győri és székesfehérvári római katolikus egyházmegyék kötetünkhöz hasonló jellegű, a háborús pusztításról hírt adó forrásai már korábban megjelentek.⁴ A Dunántúl egy jelentős részéről tehát – Vas, illetve Tolna és Baranya megyék kivételével – ismertek az 1944–1945-ös év mikrotörténetei. (Ehhez csatlakoznak még a szatmári püspökség beszámolója a partiumi területekről.⁵) Az idei évben jelent meg az országos levéltár gondozásában az 1945–1947 közötti esztendőkből a szovjet hadsereg túlkapásairól szóló beszámolók.⁶ Jelentős mennyiségű forrás áll tehát rendelkezésre ahhoz, hogy szükség esetén újra értékeljük az átmenet éveinek tekintett 1945–1949 közötti időszakot. A most közreadott kötet levéltári dokumentumok mindenestre azt sugallják, hogy az egyházmegye vezetőinek, köztük Mindszenty József veszprémi püspöknek nem voltak illúziói azzal kapcsolatban, hogy milyen

politikai berendezkedés vár az országra a németek kiszorítása után.⁷ Az ország előbb-utóbb bekövetkező szovjetizálása számukra nem volt kétséges, ezért igyekeztek minél több adatra szert tenni híveik és az őket pasztoráló egyház pozícióinak megvédése érdekében.

JEGYZETEK

- ¹ PFEIFFER János: *A veszprémi káptalan újkori statútumai (1667–1780)*. Veszprém, 1943.; PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye legrégebbi egyházlátogatásai (1554–1760)*. Veszprém, 1947.; KÖRMENDY József–RAJCSI Pál: *Rott Nándor püspök bérnyomtatásai (1921–1938)*. Veszprém, 2000.; GUTHEIL Jenő: *Veszprém város okmánytára (1002–1523)*. Veszprém, 2007.; ÉRSZEGI Géza–SOLYMOSI László: *Veszprém város okmánytára. Pótkötet*. Veszprém, 2008.; KÁLMÁN Dániel–MIHALIK Béla Vilmos–ZARNÓCZKI Áron (középszik): *A veszprémi káptalan 1727. és 1755. évi urbáriumi*. Veszprém, 2012.; DRESKA Gábor–KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1437–1464*. Veszprém, 2014. (A veszprémi egyházmegye múltjából 9., 10., 17., 18., 20., 24. és 25.)
- ² VERESS D. Csaba: *A balatoni csata*. Veszprém, 1976. 2. átd., bőv. kiad.: Budapest, 2000.; SZÁMVÉBER Norbert: *Kard a pajzs mögött: a „Konrád” hadműveletek története, 1945*. Nagykovácsi, 2007.
- ³ REICHERT Henrik: *Úgy, ahogy volt... Kortörténet Veszprémből 1926–1951*. Veszprém, 2006.; DEMÉNY Antal: *Gyulafehérvártól Veszprémig*. Veszprém, 2014. A vár történetéhez tartozik Mindszenty József 1944 végén történt elfogatása és bebörtönzése: HUCHTHAUSEN Lajos: *Bilincézések. Történetek a veszprémi egyházmegye XX. századi életéből*. Veszprém, 2009. (A veszprémi egyházmegye múltjából 21.) 128–139. Érdekes adalékokat tartalmaz továbbá a háború veszprémi eseményeire a Szent Mihály plébánia helyben őrzött Historia Domusa 307–319.
- ⁴ MÓZESSY Gergely (szerk.): *Inter arma 1944–1945. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból*. Székesfehérvár, 2004. (Források a Székesfehérvári egyházmegye történetéből 2.); PERGER Gyula (szerk.) „...félelemmel és aggodalommal...” *Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri egyházmegyéből 1945*. Győr, 2005. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 3.)
- ⁵ MUHI Csilla–VÁRADY Lajos (szerk.): „A múltat be kell vallani...” *Háborús dokumentumok 1944–45. Szatmár egyházmegye papjainak visszaemlékezései a második világháború helyi eseményeire és más háborús dokumentumok*. Szatmárnémeti, 2006.
- ⁶ L. BALOGH Béni (szerk.): „Törvényes” megszállás. *Szovjet csapatok Magyarországon 1945–1947 között*. Budapest, 2015.
- ⁷ 1944 augusztusában, a román kiugrás másnapján, amikor a front a trianoni Magyarországot még nem érintette, Mindszenty eleget téve a keszthelyi karmeliták kérésének, megalapította és a rendre bízta a második keszthelyi plébániát. Tartományfőnökük a főpásztornak címzett levelében úgy indokolta kérését, hogy bár rendi előírásaik kifejezetten tiltják a lelkipásztori szolgálatban történő közreműködést, a várható fejlemények (ti. a szovjet hadsereg jelenléte) és az 1919-es események ismeretében mindez szükséges. A szovjetek, illetve a tanácsköztársaság hivatalnokai ugyanis a közvetlen pasztorációt nem folytató szerzetesrendekre mint fölösleges fényűzésre tekintettek, és vagyonukat elkobozva feloszlatták azokat. VARGA Tibor László: „Szent Margit szentté avatása idején kerültem kapcsolatba egyházmegyémmel”. In: KARLINSZKY Balázs (szerk.): *Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében*. Veszprém, 2015. (A veszprémi egyházmegye múltjából 26.) 413–435., különösen 425–426.

KARLINSZKY BALÁZS

* * *

„Imádkozzék édes Hazánkért...!” Levelek Laczkó Dezső piarista házfőnökhöz, főgimnáziumi igazgatóhoz, a Veszprémvármegyei Múzeum igazgatójához az I. világháború idejéből 1914–1919. Összeáll.: Rainer Pál – Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum, 2015. – 180 p. A szerző röviden ismerteti Laczkó Dezső életének legfontosabb eseményeit. Mind ismeretes, az 1860-ban Trencsénben született Ágoston Dezső, 1877-ben a piarista rendbe történő belépését követően viselte a Laczkó Dezső nevet. Középiskolai tanulmányait Nyitrán és Trencsénben végezte. Teológiai tanulmányokat (1879–1881-ben) Nyitrán folytatott. 1886-ban a budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemen földrajz-természetrész (középiskolai) tanári oklevelet szerzett. 1881-ben lett örök fogadalmas piarista szerzetes. Pappá 1885-ben szentelték.

Pályája kezdetén, szerzetes tanárként rövidebb időket töltött a piarista rend magyarországi központjában Privigyén (1883). Debrecenben (1884), Kecskeméten (1886–1887.) tanított a rend híres gimnáziumaiban. Pályája azonban lényegében Veszprémben zajlott, ahol 1888-tól 1932-ig, haláláig élt és működött rendjének gimnáziumában.

Alapvető (korabeli igen széles ívű) szakmai, tudományos tevékenysége. Ebben nagy szerepet játszottak tudós barátai, pl. Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő. Geológus volt, elsősorban a Bakony és a Balaton-vidék tudományos tanulmányozója. Az akkor már nagy hírű, tudós paptanár (1902 nyarán) geológusként részese volt Déchy Mór 6. kaukázusi tudományos expedíciójának.

Életében meghatározó volt az (általános) gyűjtési tevékenység is. 1903-ban ő alapította (a korabeli magyarországi múzeumalapítás láz jellegzetes helyi megnyilvánulásaként) Veszprém város és vármegye múzeumát, amelynek azután igazgatója (mindenesen) volt egészen élete végéig.

Rendkívül sokrétű társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett és ezeket igyekezett egész életében bővíteni, fenntartani. Mindezt igen jól dokumentálják a hagyatékban igen nagy számban megtalálható levelezések is. Ebben a körben megemlíthetők a legrangosabb hazai- és külföldi tudósok, papok, szerzetesek, valamint Veszprém rendezett tanácsú város, Veszprém vármegye, a Veszprémi egyházmegye stb. vezetői, képviselői. Hangsúlyozandó, hogy általánosságban is, de különösen a „jó ügy érdekében” nem foglalkoztatták az akkori társadalmi elvárások. Így egyaránt igen jó kapcsolatokat ápolt földbirtokosokkal, ún. nadrágos emberekkel, de az egyszerű paraszt- és munkásemberekkel is „remekül szót értett”. Mindez nagyon fontos volt (akár) a különféle régészeti leletek bejelentése szempontjából.

Rainer Pál (gyakorlatilag) a (teljes mértékben fennmaradt hagyatékban) a Laczkó Dezső Múzeum Adattára (különféle gyűjteményeiben) található anyagából válogatott. Egy-két kiegészítést is tett. Egyes, a korban már publikált, de azóta

ismeretlen helyre került (vagy megsemmisült) dokumentum (is) bekerült a kötetbe.

Legjobb barátomat, Rainer Pált (már igen régóta) foglalkoztatta a téma, az első világháború időszakában milyen levelezést folytatott a jeles paptanár, tudós, múzeumi igazgató korábbi tanítványaival, illetve egyes munkatársaival. Ez abban a korban egyébként más esetekben is gyakorlat volt. Itt szerencsés módon fennmaradt a forrásanyag.

Így a levélírók között megtalálhatók pl. a következő személyek.

Grimplini Adolf (hősi halált halt 1916-ban, Kirlibaba mellett, Bukovinában). A 31-es veszprémi, majd a 19-es pécsi honvéd gyalogezredekben szolgált. Tartalékos hadapród (utóbb zászlós) volt.

Ludvig Kálmán (1889–1919). Író, költő, újságíró. Tartalékos zászlós. A 31-es honvéd gyalogezred katonája. A krasznójárszki hadifogolytáborban kivégezték.

Lukcsics Pál (1892–1936). Elsősorban középkori egyháztörténettel foglalkozó történész. Tartalékos hadapród, majd hadnagy. A 31-es, majd a 307-es honvéd gyalogezredekben szolgált.

Rusznayák Béla. A 31-es veszprémi gyalogezred hadapródja, majd zászlósa. 1915-ben hősi halált halt.

Szirkák Sándor távirász szakaszvezető, 7. zناimi gyalogdandár telefonosztag.

Laczkó Dezsővel a háború időszakában (is) direkt kapcsolatot tartottak a veszprémi 31-es honvéd- és népfelkelő gyalogezred (ismerős) hivatásos-, vagy tartalékos tisztjei.

Így pl. Csekme Károly (1885–?) hivatásos százados. Kékesy Lőrincz (1890–1960 után), legvégül ezredes. Márki (Muth) Henrik (1881–?). Csicseri Orosz Árpád (1869–?) az első világháborúban alezredes volt.

A veszprémi gyalogezrednek volt táborigazgatója, Laczkó Dezső egyik piarista rendtársa dr. Palmann Péter (Bánáthy) (1884–1961). Ez az érdekes életutat bejárta személy igen kiváló (vonatkozó) teljesítményt nyújtott az első világháborúban. 1917-ben kilépett a piarista rendből. 1918-ban megházasodott. Elvégezte a pozsonyi (evangélikus) teológiát. A későbbiekben Makón volt református lelkész-, illetve református vallásánár. 1929-ben vitézzé avatták. Tartalékos táborigazgató százados.

Laczkó Dezsővel szorosabb kapcsolatokat tartott fenn pl. (a Veszprémben lakást fenntartó) Schamschula Rezső (1866–1931) tábornok. Ő volt a veszprémi 81-es honvéd gyalogdandár (majd a 41-es honvéd gyalog hadosztály) parancsnoka. Ezekhez a magasabb egységekhez tartozott a 31-es veszprémi honvéd gyalogezred.

Laczkó levelezett pl. a veszprémi piarista rendház háziszolgáájával, Winglmann Pállal. Kedves levelezőpartnere volt (a Vármegyei Múzeum huszárnak bevonult) altisztje, Lennert Ferenc is.

Hangsúlyozandó, hogy ebben a közölt anyagban nagyon fontos magának a veszprémi múzeumnak (a lehetőségek szerint minél szélesebb körű) anyaggyarapítása. Nem tartom lehetetlennek, hogy Laczkó Dezső (ismerte, birtokolta) a bécsi Heeresmuseum-nak a háború vonatkozásában kiadott (iránymutató) füzetét. Ez gyakorlatilag „minden mozdítható”, a hadművelleti területen elérhető emlék begyűjtését javasolta. Maga Laczkó is hasonló törekvéseket képviselt.

Számomra (is) élményt jelentett a vonatkozó (nem ritkán megható) források tanulmányozása. Pl. Sulka József (sebesült katona) fedezékásás során talált orosz régi pénzt hozott haza (természetesen) a „múzeumnak”, Lennert Ferenc (altiszt, ún. „megyekatona”) a frontról román ruhával tért haza. Humplik János törzsőrmester orosz imakönyvet, Szirbek Sándor (rég) bukovinai fa csókkeresztet ajándékozott.

Kiemelendő dr. Lóczy Lajos (1849–1920) geográfus, geológus (16 db) itt közölt levele. Ugyancsak érdekesek pl. (a végül Balatonarácson letelepedő) dr. Taeger Heinrich német bányageológus, geológus levelei.

A dokumentumok közreadásánál Rainer Pál az alábbi rendszert követi. Az egyes levélírókat ABC sorrendbe szedi. Közlésre kerülnek magának a dokumentumnak a legkülönbélebb adatai, így annak jellege, anyaga, mérete. Fénykép, illusztráció. A rajta megjelenő szöveg (szövegrész) szöveghű, eredeti írásmódban kerül közlésre. Mindez híven tükrözi az adott személy műveltségét, helyesírását stb.

Rainer Pál összesen 93 levelet, levélrészletet, képeslapon megjelenő szöveget stb. közöl a rendkívül érdekes (értékes) kötetben. Témája szerint általánosságban az első világháború tárgykörébe is sorolandó az igen érdekes megközelítésű dokumentumgyűjtemény, amelyben 28 különféle személytől közöl a szerző anyagokat. A kötet különösen javasolható olyan személyeknek, akik Veszprémmel, illetve Veszprém vármegyével foglalkoznak.

PANDULA ATTILA

Évfordulónaptár 2016 – Veszprém

450 éve

született FORGÁCH Ferenc, ghymesi és gácsi gróf (1566 – Szentkereszt [Szlovákia], 1615. okt. 15.) r. k. püspök. Forgách Simon hadvezér fia. Teológiai tanulmányait Rómában végezte. Választott váradi püspök volt, 1586-ban esztergomi kanonok. 1587-től veszprémi püspök, egyúttal Veszprém vármegye főispánja. 1596 és 1607 között nyitrai püspök. A magyarországi ellenreformáció képviselőjeként a hitküzdelmekben főként jezsuitákra támaszkodott, szoros kapcsolata volt Pázmány Péterrel. A Habsburg-udvar híve volt. 1607-től esztergomi bíboros érsek és Magyarország helytartója. 1611-ben a nagyszombati zsinat vezetője lett. Részt vett a Bethlen Gáborral folytatott nagyszombati béketárgyalásokon. Több munkáját csak halála után adták ki. A nagyszombati Székesegyházban nyugszik.

300 éve

1716. december 14-én Volkra János Ottó veszprémi püspök királyi parancssal elvette a reformátusok várbeli templomát, akik majd a Jeruzsálemhegyen építik fel templomukat.

275 éve

1741-ben elkészült a Padányi Biró Márton által építtetett nagypréposti ház a várban.

250 éve

1766-ban halt meg Dubniczay (Korcsek) István kanonok, a mai Szaléziánumnak otthont adó épület felépítője Zircen.

1766-ban Koller Ignác megbízta Tumler Györgyöt, hogy építse meg a várbeli vízvezetékét. A tervet elkészítette, a vár alatti völgyben lévő Úrkútból akart vízi erő segítségével vizet feljuttatni a várba. Korai halála miatt a munkát fia, Tumler Henrik fejezte be.

200 éve

született HOCHMUTH Ábrahám (Baán, 1816. dec. 14. – Veszprém, 1889. jún. 10.) rabbi. 15 éves korában Verbóra, rabbiiskolába küldték, ahol németül is megtanult. 1834-ben Vágújhelyre ment, majd Szabaticsban magántanító. Később a prágai, majd a berlini egyetemen tanult. 1859-től harminc évén át Veszprém főrabbija volt, ő avatta fel a veszprémi zsinagógát. Az 1868. évi izraelita egyetemes gyűlésen a vallásos haladás és a magyar zsidó iskolaügy lelkes előharcosa volt. Felekezeti és német nyelvű lapokban jelentek meg dolgozatai. A zsidó felvilágosodás szellemét és szükségességét terjesztette. Veszprémben, a Mártírok úti zsidótemetőben van síremléke.

175 éve

halt meg HAISZLER György (Csepreg, 1761. – Veszprém, 1841. aug. 2.) orvos. Az elemi iskoláit Sopronban végezte, teológiai tanulmányokat Győrben folytatott. 1789-ben, Bécsben szerzett orvosi oklevelet. Előbb Sopron vármegye tisztiorvosa, majd Szombathelyen Szily János püspök udvari orvosa volt. 1800-ban költözött Veszprémbe és itt élt haláláig. 1800. június 30-án nevezték ki megyei főorvosnak. Két vaskos kötetben a korabeli gyógyítás teljes ismeretanyagát feldolgozta és kiadta. Első orvosi munkája Pozsonyban jelent meg, a többi már Veszprémbe adta ki, az utolsót 1831-ben, a nagy kolerajárvány idején. A fia volt Haiszler Károly, a későbbi megyei főorvos. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik.

1841-ben született JÁNOSI Gusztáv (Ágoston) (Veszprém, 1841. szept. 15. – Veszprém, 1911.

aug. 15.) r. k. püspök, műfordító. Apja Jánosi József jómódú szűrszabó volt. Balatonkenesén, Veszprémben és Székesfehérváron tanult. 1863-ban szentelték pappá, 1883-tól veszprémi kano-nok, 1888 után pápai főesperes, majd címzetes apát Sümegen. 1890 után választott dulmi püspök lett. Tagja volt a Kisfaludy Társaságnak, majd alelnöke, később elnöke lett. Anyagi támogatója volt a Veszprémi Múzeumi Egyesületnek. Először verseket írt, majd Arany János tanácsára műfor-dítói tevékenységre tért át. Első versei középiskolás diák korában Székesfehérváron egy gyűjte-ményes kötetben szerepeltek. Első hosszabb lélegzetű műfordítása 1886-ban Veszprémben jelent meg. A veszprémi várban, egykori lakóházán (Vár utca 17.) tábla őrzi emlékét. Balatonkenesén, a Pilinszky János Általános Iskolában 2011-ben avatták fel szobrát. A balatonkenesei temetőben nyugszik.

175 éve született RACZEK Frigyes (Troppau [Opava, Csehország], 1841. júl. 19. – Veszprém, 1892. febr. 18.) hegedűművész. A Raczek testvérek (Frigyes, Zsófia és Viktor) ifjú korukban Európa-szerte hegedűs csodagyerekeként keltettek nagy feltűnést. 1855-ben indultak első nagyobb hangversenykörútra. Bejárták Európát, felléptek minden jelentősebb városban. 1859-től Frigyes és Zsófia három nagy hangversenykörutat tett Oroszországban is. 1866-ban Aradon adták utolsó közös hangversenyüket. Zsófia megismerkedett Ruzitska Alberttel és feleségül ment hozzá. Frigyes a veszprémi székesegyházhoz került. 1870-ben megnősült és végleg Veszprémben telepe-dett le. Kitűnő hegedűpedagógus volt. Vonósnégyes-társaságot alapított a városban. Misét, dalo-akat írt. A 19. század végének egyik legjelentősebb veszprémi muzsikusa.

150 éve

1866. július 1-jén Eötvös Károly megindította az első veszprémi újságot, a Veszprém című vegyes tartalmú hetilapot. Kiadója Ramazetter Károly nyomdász volt.

125 éve

született BERKY Miklós (Nagyszécsény, 1891. febr. 28. – Budapest, 1947. márc. 23.) polgár-mester. Középiskolába Veszprémben járt. Jogot Budapesten és Debrecenben végzett, államtudo-mányi doktorátust szerzett. 1913-ban lépett Veszprém vármegye szolgálatába, 1917–1918-ban a katonai közigazgatásban dolgozott. A Tanácsköztársaság bukása után vármegyei aljegyző, két év múlva szolgabíró, 1925-ben főszolgabíró lett az Enyingi járásban. 1929. december 23-án Veszprém város polgármesterének választották meg, 1935-től Veszprém vármegye alispánja lett. Közigazgatási cikkeket jelentetett meg. Sírja Budapesten, a Farkasréti temetőben van.

1891-ben született VARGA József (Budapest, 1891. febr. 8. – Budapest, 1956. dec. 28.) tanár, vegyész-mérnök, miniszter. Az MTA-nak 1932-től levelező-, 1946-tól rendes tagja. 1920-tól a budapesti műegyetem tanára, 1939–1943-as években először iparügyi, később kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter volt. Miniszteri működése alatt a magyar vegyipar jelentős mértékben fejlődött. Ellenezte a 2. világháborúban való részvételünket, a Koronatanácsban a hadüzenet ellen szavazott. 1939-ben a Magyar Élet Pártjának programjával országgyűlési képviselő. 1951-ben a Nagynyomású Kísérleti Intézet igazgatója, 1952 és 1956 között a VVE tanára volt. Létrehozta az Ásványolaj és Széntechnológia tanszéket. Kutatómunkája során először a hazai bauxitoknak a cementgyártásban való hasznosítása foglalkoztatta. Legjelentősebb eredményei a műbenzinek és motorhajtó anyagok előállításához fűződnek. Nemzetközileg elismert felfedezése az ún. kénhidro-gén-effektus (Varga-effektus) megállapítása. Eljárása alapján 1935-ben Pétfürdőn barnaszén-hid-rogénező üzem indult. Kutatásainak eredményeiről számos közlemény jelent meg a hazai és a kül-földi szakirodalomban. Bronz mellszobra Szomor László alkotása a Pannon Egyetem C épületé-nek előcsarnokában látható.

1891. május 5-én Vácott született Misányi Lajos piarista tanár, nevéhez fűződik a Veszprémi Kamarazene Társaság megszervezése. Veszprémben hunyt el 1922-ben.

1891-ben épült újjá a Tűztorony, ahová a telefon vezetékét dr. Óvári Ferenc tűzoltóparancsnok saját költségén vezettette be.

1891-ben az Angolkisasszonyok Sancta Maria Intézetében a hatosztályú elemi iskola mellé négyosztályos polgári leányiskolát indítottak.

1891-ben Horváth Sándor építőmester téglagyárat alapított Veszprémben.

100 éve

született BENKŐ István (Miskolc, 1916. júl. 12. – Pécs, 1996. jan. 31.) tanár, vegyészmérnök. A kémiai tudományok kandidátusa. 1939-ben a szegedi egyetemen szerzett tanári oklevelet, 1942-ben elméleti fizikából doktorált. 1944 és 1950 között Veszprémben középiskolai tanár, 1950-től 1978-ig a VVE tanára, egyúttal a NEVIKI Spektrográfiai Laboratóriumának külső munkatársa is volt. Emissziós színképelemzéssel, nemvezető anyagok színkép-analitikájával foglalkozott. Új eljárást dolgozott ki a germánium és a gallium mennyiségi meghatározására. 1968-tól 1980-ig szerkesztette a Magyar Emissziós Színképelemző Vándorgyűlés előadásainak anyagát. Tanulmányai az egyetem közleményeiben és az országos szaklapokban jelentek meg. Sírja Budapesten, a Rákoskeresztúri temetőben található.

1916-ban született BENKŐ Istvánné, Kiss Aranka (Budapest, 1916. márc. 12. – Budapest, 2006. okt. 16.) gazdasági szaktanár, szakfelügyelő. 1940-ben a budapesti műegyetemen gazdasági szaktanári és közgazdaságtudományi diplomát szerzett. 1940-ben tanár Léván és Pápán, 1941–1942-ben Zomborban. 1942-től 1978-ig közgazdász tanár Veszprémben, a Közgazdasági Technikumban, majd a Varga Jenő Közgazdasági Szakközépiskolában. 1956 és 1975 között országos szakfelügyelő volt. Tankönyveket írt, lektorált és szerkesztett. Tanulmányai, cikkei jelentek meg szakmai folyóiratokban, antológiákban és évkönyvekben. Munkássága elismeréseként 1953-ban Kiváló Tanár kitüntetést, 1974-ben Apáczai Csere János-díjat, 1995-ben Pro Meritis Ergo Bonum Publicum díjat, 1999-ben Ranolder-díjat kapott.

1916-ban Budapesten hunyt el EÖTVÖS Károly (Mezőszentgyörgy, 1842. márc. 11. – Budapest, 1916. ápr. 13.) író, újságíró, ügyvéd, politikus. Az akkor Veszprém megyéhez tartozó Mezőszentgyörgyön született, középiskoláit a Pápai Református Kollégiumban végezte. 1860 és 1862 között a Pápai Jogakadémiaán végzett tanulmányokat, majd 1866-ban, Kerkápoly Károly meghívására pár hónapig a városban dolgozott. Erre az időre esnek első irodalmi próbálkozásai. A jogi államvizsgát már Pesten tette le. Veszprémben megyei aljegyző, majd királyi ügyész volt. 1866-ban *Veszprém* címmel megindította a város első hetilapját. 1872-ben a veszprémi választókerület országgyűlési képviselőjének választották. 1878-ban Budapesten ügyvédi irodát nyitott, sokat publikált. A magyar közélet egyik meghatározó egyénisége lett, amikor vállalta és sikerrel védte a tiszaezlári zsidóellenes vérvádpert gyanúsítottjait. Kiemelkedő alkotása az *Utazás a Balaton körül*. E munkában jelentős kultúrtörténeti, és néprajzi kincsekkel gazdagította az utókort. 1968-ban vette fel a nevét a Veszprémi Megyei Könyvtár és az Alsóörsi Művelődési Ház. Két mellszobra van a megyében: egyik Zsákodi Csizsér János alkotása Balatonfüreden, a Gyógy téren; a másik Borsos Miklós alkotása Veszprémben, a megyei könyvtár bejáratához vezető lépcsők fölött található. Sírja a veszprémi Alsóvárosi temetőben van.

1916-ban született KOPASZ Ernő (Szeged, 1916. ápr. 19. – Veszprém 1997. dec. 31.) orvos. Iskoláit Szegeden végezte, 1940-ben ott szerzett általános orvosi diplomát is, amelyet belgyógyászati (1945), röntgenológiai (1955), fertőző betegségekkel foglalkozó (1961) szakvizsgákkal bővített. 1940 és 1945 között a Szegedi Orvostudományi Egyetem Belgyógyászati Klinikáján dolgozott. 1945 áprilisában bízták meg a veszprémi kórház belgyógyászati osztályának vezetésével. 1981-ben vonult nyugdíjba. Osztályvezetői főorvosi tevékenysége idején a háború utáni újjáépítések füződnek nevéhez. Hosszú évekig folytatott tudományos kutatómunkát a hipertónia korai felismerése és a korbortbetegségek étemakörben. *A Hipertónia Veszprém megyei ellátása* címmel 600 oldalas monográfiát készített. Közel félszáz tudományos szakdolgozata jelent meg. Első alkalommal ő kapta meg a Csolnoky Ferenc Emlékérmet. A sírja veszprémi Dózsavárosi temetőben van.

1916-ban hunyt el SZOLDATITS Ferenc (Vörösberény, 1820. nov. 28. – Róma, 1916. jan. 25.) festőművész. Veszprémből származó festőnek tekintik, mivel édesanyja a városban élt és fia sok

idejét töltötte itt. Bécsben a Képzőművészeti Akadémián tanult, majd viszonylag fiatalon Rómában telepedett le. A nazarénus festők követője lett és ezzel hatott a későbbi gödöllői iskola művészeire is. Olaszországban és itthon számos templom számára festett madonnákat, oltárképeket és freskókat. Fő műve az egri székesegyház Mária-kápolnájának falképei (1881). A veszprémi püspöki palota kápolnájában is látható képe: Magyarország védasszonya Szent Imrével és Margittal. Megfestette IX. Pius és XIII. Leo pápa arcképét.

1916-ban Kecskeméthy Margit megalapította a város zeneiskoláját Városi Zenede néven, amelynek első igazgatója volt.

1916. december 30-án Hornig Károly püspök megkoronázta IV. Károly király feleségét, az utolsó magyar királynét, Zitát, ezzel utóljára gyakorolhatta a veszprémi püspökök ősi jogát.

1916 decemberében az orosz frontról az olasz frontra szállították a 31. sz. honvéd gyalogezredet.

75 éve

hunyt el ifj. CSOLNOKY Ferenc (Veszprém, 1853. ápr. 9. – Veszprém, 1941. jan. 3.) orvos, kórházigazgató. Elemi és középiskolát Veszprémben végezte, Pápán érettségizett. 1872-ben a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvostudományi Karán orvosi diplomát szerzett. A fővárosban kezdett dolgozni, 1878-ban visszajött Veszprémbe. Először a megyei börtön, majd Veszprém város tiszteletbeli orvosává és 1881-ben a városi kórház másodorvosává nevezték ki. Neve közel fél évszázadon át összekapcsolódott Veszprém város egészségügyi kérdésekben hozott intézkedéseivel. 1894-től a városi kórház sebész főorvosa. Sokat tett annak érdekében, hogy a kórház menedékház jellege megszűnjön és az öreg, elfekvő betegek számára szegényház épüljön. A szegényház, a Pápai út elején, 45 férőhellyel 1890. január 1-jén nyílt meg, és 1950-ig működött. (2012-ig Zeneművészeti Szakközépiskola volt.) A kórházigazgatói teendőket 1899. február 23-tól 1926-ig látta el, ő volt az első orvosigazgató. Az intézményt a városi víz- és csatornahálózatra köttette. Az ágyak számát 1906-ban már 142-re emelte, 1904-ben a sebészet számára 30 ágyas pavilont építtetett. 1916-ban királyi tanácsosi, 1925-ben pedig egészségügyi főtanácsosi rangot kapott. Tábla őrzi emlékét a Megyei Kórház B épületének és a Toborzó u. 11. sz. háznak – ahol élt és dolgozott – a falán. A kórház 1990. június 28-án felvette a nevét. Az 1990-ben alakult Csolnoky Ferenc Emlékbizottság minden év április 9-én tudományos ülésen tiszteleg emléke előtt. Síremléke a veszprémi Vámosi úti temetőben van.

1941-ben hunyt el HORVÁTH Cyrill József (Veszprém, 1865. nov. 25. – Balatonalmádi, 1941. júl. 19.) irodalomtörténész, tanár. Az MTA levelező tagja 1912-től, rendes tagja 1925-től. A ciszterci rend tagjaként 1882-től, többek között Zircen folytatott teológiai tanulmányokat. 1889-ben bölcsészdoktori, 1890-ben magyar–latin szakos tanári diplomát szerzett a budapesti egyetemen. 1889-ben szentelték pappá. 1890 és 1896 között a bajai, az egri és a székesfehérvári gimnáziumokban tanított. 1896-ban kilépett a rendből, áttért a református hitre. Budapesti és sárospataki református felsőfokú tanintézetekben tanított. Nyugdíjazása után, 1934-ben visszatért a r. k. egyházba. A Sárospataki Kollégium tanáraként a Sárospataki Füzetekben jelentette meg Besseneyi egyik kéziratát. Veszprémi tartózkodása idején szerkesztette a Veszprémi Közlönyt. A középkori magyar irodalom jelentős kutatója. Sírja a budapesti Farkasréti temetőben van.

1941-ben született MARTON Ferenc (Szatmárnémeti, 1941. júl. 10. – Budapest, 2008. jún. 23.) mérnök, építésügyi szakértő. 1959-ben a pannonhalmi bencés gimnáziumban érettségizett. 1964-ben Budapesten, az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Mérnöki Karán szerzett mérnöki, majd 1975-ben vasbeton-építési szakmérnöki oklevelet. 1964–1965-ben a Budapesti Földmérő és Talajvizsgáló Vállalat tervezője, az 1965–1971-es években a Fejér Megyei Tervező Iroda statikusa volt. 1971-től a Veszprém Megyei Tervező Iroda statikusa, irányító tervezője. Ezután Fejér Megyei Tervező Iroda osztályvezetője Székesfehérváron, majd 1984 és 1996 között a Veszprémi Tervező Vállalat igazgatója lett. 1996-tól a Marton és Szilas Komplex Építész Iroda ügyvezetője. 1969-től a MŰM statikus szakértője, 1977-től ÉVM építésügyi, 2005-től igazságügyi

szakértő. 1985-től 1990-ig az Építőipari Tudományos Egyesület elnökségének, Veszprém Városi Tanács Városfejlesztési Bizottságának, 1986 és 1990 között a VEAB Területfejlesztési Szakbizottsága tagja. 1990 és 2002 között Veszprém Megyei Jogú Város képviselő-testülete tagja. Nagy szerepe volt a veszprémi Viadukt felújításában. Több cikke jelent meg szakfolyóiratokban. Székesfehérváron, a Sóstói r. k. temetőben nyugszik.

1941-ben hunyt el PÓSA Endre, Posch (Veszprém, 1862. jún. 30. – Veszprém, 1941. okt. 15.) nyomdatulajdonos, kiadó. A gimnázium 3. osztályának elvégzése után Pestre ment, ahol először édesanyja bátyja, Kajári Ross Lajos aranyozó műhelyében tanonckodott, majd az Athenaeum Nyomdában szedőinasként dolgozott. Veszprémbe 1883-ban, édesanyja nevére kiállított könyvkereskedői engedélyt kapott. 1901-ben nyomdát alapított a városban és azt a Dunántúl egyik legvirágzóbb vállalkozásává fejlesztette. Részt vett a közéletben: tagja volt a vármegyei törvényhatósági bizottságnak, egyik alapító tagja és alelnöke, majd jegyzője a Veszprémvármegyei Közművelődési Egyesületnek. Közérdekű kérdéseket tárgyaló írásai a helyi újságokban, közgazdasági cikkei a szaklapokban jelentek meg. Szerkesztette az 1926-ban egy számot megérett Veszprémi Kisgazda c. lapot.

1941-ben halt meg RITTER Lőrinc (Máriacell, 1868. márc. 28. – Veszprém, 1941. márc. 28.) székesegyházi orgonista és karnagy. Szülővárosában zongora- és hegedűtanulmányokat folytatott, Bécsben orgonát és zeneszerzést tanult, 1879-ben államvizsgát tett. 1884-től a veszprémi székesegyház orgonistája, 1910 után karnagya, megtartva orgonista tisztségét is. 1917-től két évtizedig a városi zeneiskolában zongorát tanított. Hornig Károly püspök engedélyével 50 évig volt a veszprémi zsinagóga orgonistája. Munkásságának 50 éves jubileuma alkalmából XI. Pius pápától *Pro Ecclesia et Pontific* érdemkeresztet kapott. A veszprémi Alsóvárosi temetőben nyugszik.

1941-ben Czapik Gyula püspök megalapította a város nyugati felében a Szent László plébániát, még ebben az évben felépült a plébániaház is.

1941. április 12-én a jutasi repülőtérrel bevetésre induló pápai ejtőernyősöket szállító repülőgép lezuhant. A szerencsétlenül járt katonák emlékére az egykori jutasi hadiút mentén haranglábat állítottak 1996-ban.

1941. november 2-án felavatták az új evangélikus iskolát, mely két összenyitható teremből állt. Az 1948. évi államosítás előtti utolsó tanítójuk Lantos Imre volt.

50 éve

halt meg HEGEDŰS Károly (Sénye, 1896. nov. 26. – Veszprém, 1966. nov. 27.) orvos. 1925-ben Budapesten szerzett orvosi diplomát. Pécsen és a fővárosban dolgozott. Főorvosa volt a harcányi gyógyfürdőnek, gyógyított a hadikórházban is. 1960. június 1-jén költözött Veszprémbe, a Megyei Kórház igazgatójaként dolgozott. Váratlan haláláig töltötte be ezt a tisztséget. Az ő igazgatása idején készült el az ötszintes A-épület, bővült a belgyógyászat és a sebészet, megnyílt az 54 ágyas baleseti sebészeti osztály. Sírja Budapesten, a Farkasréti temetőben van.

1966-ban született SZILÁGYI László (művésznév: Oziris) (Veszprém, 1966. okt. 17. – Veszprém, 2007. febr. 3.) festőművész. 1981–1985 között a Budapesti Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola festő szakán, 1985-től 1991-ig a Magyar Képzőművészeti Főiskola festő tagozatán tanult. (Mesterei: Kokas Ignác, Dienes Gábor, Gábor István.) Vad és kaotikus beállítottságú festészetével az expresszionizmust szolgálta. Számos tárlata volt, közülük több kiállításon feleségével, Zoltán Évával közösen szerepelt. 1998-ban megkapta Veszprém város dívját. A művész lakásában, Veszprém, Miklós u. 18. szám alatt 2008 őszén emlékszobát rendeztek be, 2013 őszén a város új aluljárójában megnyílt a művészlőről elnevezett utca galéria.

1966-ban hunyt el VÁNDOR Ferenc, 1929-ig Véber (Zirc, 1911. dec. 7. – Kehida, Kustván 1966. nov. 9.) építészmérnök. Apja: Véber Ferenc kőműves. Elemi és középiskolába Zircen és Veszprémbe járt, 1936-ban a budapesti műegyetemen szerzett építészmérnöki oklevelet. Veszprémbe Takács János vállalatánál, majd Székesfehérváron dolgozott. 1948-ban önálló tervezőirodát nyitott. 1949 és 1957 augusztusa között a Veszprém Megyei Állami Építőipari Vállalatnál

főépítés-vezető, főmérnök. Ez időszakban kiemelkedő munkája az egyetemi építkezés. 1956-ban a vállalati munkástanács tagja volt, ezért 1957-ben elbocsátották. A veszprémi r. k. püspökség egyházmegyei építésként alkalmazta. Három megyében irányította a templomok és plébániák felújítását. Főbb munkái: Veszprémben a dózsavárosi iskola, templomok tervezése Hárskút, Hévíz, Pölöske községekben. Veszprémben, a Szent Margit-templom kriptájában van eltemetve.

1966-ban elkészült Márton István tervei alapján a tízemeletes lakóépület, mely a mai Egyetem utcában található. A városrész meghatározó épülete lett.

1966-ban Dul Dezső tervei alapján felépült a párház, mai közismert nevén a Zöldház.

1966-ban vált önálló könyvtárrá az Egyetemi Könyvtár, mely előzőleg a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának hálózatához tartozott.

25 éve

hunyt el BARTÓCZ József (Sóly, 1909. okt. 21. – Budapest, 1991. ápr. 17.) közgazdász, ipar-történész. 1928-ban a veszprémi Kerkápoly Károly Fiú Felső Kereskedelmi Iskolában érettségizett. 1933-ban a budapesti műegyetemen oklevelet, 1941-ben doktorátust szerzett. 1934-től Veszprémben közgazdaságtant és könyvvitelt tanított egykori iskolájában, valamint a veszprémi angolkisasszonyoknál. 1939-től 1943-ig Budapesten textilgyári cégvezető, 1943–1946-ban a Budapesti Rostnövényforgalmi Központ elnöke. Az 1946–1949-es években kenderüzem tulajdonos, bérlő. 1949 és 1971 között az Állami Építőipari Vállalatnál Budapesten tölt be felelős beosztásokat, utoljára gazdasági vezérigazgató. Életét kettős elkötelezettség kísérte a kézműipari céhek és a mindenkori közgazdasági kérdések iránt. Az 1930-as években, Veszprémben a csutorások mesterségével foglalkozott, ekkor jelentek meg első publikációi. Ő kezdeményezte a kézműipar forrásanyagának számítógépes feldolgozását. Számítógépes ismereteinek segítségével fogtak a munkához Éri Istvánnal, Nagy Lászlóval, Nagybakay Péterrel és mintegy száz adatfeldolgozóval. Munkájuk eredményeként 1976-ban jelent meg *A magyarországi céhes kézműipar forrásanyagának katasztere* című kétkötetes munka. Sokat publikált közgazdasági és építőipari témákról is.

1991-ben Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata első magyar királynéknak, Gizella életútjára emlékezve, a város szellemi, művészeti életében kiemelkedő tevékenység elismeréseként Gizella-díjat alapított. A város elismerését a polgármester minden évben a Gizella napok keretében adja át.

1991-ben Veszprém Megyei Jogú Város Közgyűlése az oktatás-nevelés területén, vagy annak segítésében Veszprémben kiemelkedő érdemeket szerzett személyek munkájának elismerésére Ranolder-díjat alapított.

1991-ben közel negyvenévi kényszerszünet után, Szendi József veszprémi megyés püspök újra alapította a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolát.

1991. március 1-jén a megyében élő helyismereti kutatók kezdeményezésére önálló szervezetként megalakult a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület.

1991-ben a Petőfi Színház keretében működő játékszín felvette a Latinovits Zoltán Játékszín nevet.

1991-ben Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata új városcímet alkotott, melyet Somogyi Győző festőművész tervezett.

1991-től a város zászlója fekvő téglalap alakú, felső fele sötétkék, alsó fele vörös, amelynek közepén helyezkedik el a város címere.

1991-ben az irgalmas nővérek egykori iskolájában Szendi József érsek megalapította a Padányi Bíró Márton Római Katolikus Általános Iskolát.

1991. december 28. jogutód nélkül felszámolták a Veszprémi Szénbányák Vállalatot.

1991-ben indította el Varga Béla a megyei könyvtár igazgatója a Bakony-balatoni kalendáriumot. A sorozatnak 15 kötete jelent meg.